

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Gunnar Heckscher: Uppsala, Cambridge och verkligheten

Birger Hagård: Den politiska bonderörelsens framväxande

Göte Hansson: Do Trade Unions Really Give Rise to Social Losses?

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Ett försök att uppenbara det fördolda i "Den uppenbara lösningen". Av *Jörgen Hermansson*.

Norden en kärnvapenfri zon. Av *Jan Andersson*.

Högervågen i hamn - stortingsvalet 1981. Av *Per Albinsson*.

Polens partisystem. Av *Jan Åke Dellenbrant*.

Om sannolikheten att en väljarminoritet blir en riksdagsmajoritet. av *Svante Janson*.

LITTERATURGRANSKNINGAR

Clive Archer and Steven Maxwell eds.: *The Nordic World*. Anm. av *Joseph B Board*.

Stig Jägerskiöld: *Från krig till fred*. Anm. av *Mats Bergquist*.

Torben Beck Jørgensen: *Når staten skal spare*. Anm. av *Lennart Lundquist*.

Elfar Loftsson: *Island i Nato*. Anm. av *Dag Anckar*.

Ole Jess Olsen: *Industripolitik i Danmark*, *Lennart Waara*: *Den statliga företagssektorns expansion*. Anm. av *Roger Henning*.

Sentraladministrasjonens historie. Anm. av *Nils Stjernquist*.

Torsten Seth-Gustav Svensson: *Arbetstagarinflytande över regeringsbeslut*. Anm av *Nils Elvan-*
der.

LITTERATURNOTISER

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Lennart Lundquist, Köpenhamn

Tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna
Pär-Erik Back, Umeå Leif Lewin, Uppsala Sören Holmberg, Göteborg
Gunnar Wallin, Stockholm

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65-6)

Prenumerationspriset för 1982 är 75 kr inkl. moms. Pris för enstaka häfte 20 kr inkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Box 5131, 220 05 Lund
tel. (046) 10 89 35 (exp), 10 89 41 (red) ISSN 0039-0747

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1982

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Gunnar Heckscher</i> : Uppsala, Cambridge och verkligheten	1
<i>Birger Hagård</i> : Den politiska bonderörelsens framväxande	11
<i>Göte Hansson</i> : Do Trade Unions Really Give Rise to Social Losses?	21

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Ett försök att uppenbara det fördolda i "Den uppenbara lösningen". Av <i>Jörgen Hermansson</i> .	27
Norden en kärnvapenfri zon. Av <i>Jan Andersson</i> .	34
Högervågen i hamn – stortingsvalet 1981. Av <i>Per Albinsson</i> .	45
Polens partisystem. Av <i>Jan Åke Dellenbrant</i> .	48
Om sannolikheten att en väljarminoritet blir en riksdagsmajoritet. Av <i>Svante Janson</i> .	51

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Clive Archer and Steven Maxwell</i> eds.: The Nordic World. Anm. av Joseph B Board.	53
<i>Stig Jägerskiöld</i> : Från krig till fred. Anm. av Mats Bergquist	54
<i>Torben Beck Jørgensen</i> : Når staten skal spare. Anm. av Lennart Lundquist.	55
<i>Elfar Lofthsson</i> : Island i Nato. Anm. av Dag Anckar.	58
<i>Ole Jess Olsen</i> : Industripolitik i Danmark, <i>Lennart Waara</i> : Den statliga företagssektorns expansion. Anm. av Roger Henning.	63
<i>Sentraladministrasjonens historie</i> . Anm. av Nils Stjernquist.	66
<i>Torsten Seth-Gustav Svensson</i> : Arbetstagarinflytande över regeringsbeslut. Anm av Nils Elvander	67

LITTERATURNOTISER

70

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD
UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅTTIOFEMTE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD: ÅRG 64)

1982

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE
TORBJÖRN VALLINDER

UPPSATSER

<i>Bengtsson, Bo</i> , Demokrati och inflytande i boendet. Vad är det och hur kan det undersökas?	73
<i>Gidlund, Janerik, och Westlund, Anders</i> , Kommunalvalen och den kommunala demokratin	91
<i>Hagård, Birger</i> , Den politiska bonderörelsens framväxande – organisationssträvanden före 1910	11
<i>Hansson, Göte</i> , Do Trade Unions Really Give Rise to Social Losses?	21
<i>Heckscher, Gunnar</i> , Uppsala, Cambridge och verkligheten	1
<i>Hessler, Carl Arvid</i> , Att lära känna samhället	149
<i>Stjernquist, Nils</i> , Jörgen Westerståhl	213
<i>von Sydow, Björn</i> , Socialdemokratisk politik och socialdemokratiska väljare ..	165
<i>Westerståhl, Jörgen</i> , Dagspressen och den politiska opinionsbildningen	221
<i>Westerståhl, Jörgen</i> , Ljudradions bevakning av händelsena i Portugal. En undersökning avseende tiden 19 maj – 26 juli 1975	249
<i>Westerståhl, Jörgen</i> , Till frågan om grundlagarna och deras tolkning	217
<i>Åsard, Erik</i> , American Unions and Industrial Democracy: The "Business Unionism" Thesis Reexamined	155

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

<i>Albinsson, Per</i> , Högervågen i hamn – stortingsvalet 1981	45
<i>Alexanderson, Bengt, & Gustafsson, Bo, & Nørretranders, Bjarne</i> , Utlåtande över sökande till extra professuren i öststatsforskning vid Uppsala Universitet	315
<i>Allardt, Erik, & Midgaard, Knut, & Petersson, H F</i> , Sakkunnigutlåtanden om professur i freds- och konfliktforskning	305
<i>Allardt, Erik, & Ottesen, Otto, & Westerståhl, Jörgen</i> , Sakkunnigutlåtanden om professur i massmedieforskning	171
<i>Andersson, Jan</i> , Norden en kärnvapenfri zon – en debatt i tiden	34
<i>Back, Pär-Erik, & Lewin, Leif, & Ruin, Olof</i> , Sakkunnigutlåtanden rörande långtidsvikariat på professur i statskunskap i Uppsala	333
<i>Beckman, Björn</i> , När socialismens röda ros vann makten	122
<i>Dellenbrant, Jan Åke</i> , Polens partisystem – kontinuitet och förändring	48
<i>Gullberg, Anders</i> , Samhällsplanering som objekt för vetenskapligt studium	109

<i>Hermansson, Jörgen</i> , Ett försök att uppenbara det fördolda i "Den uppenbara lösningen"	27
<i>Holmgren, Kurt</i> , Rekrytering av chefsposter i offentlig förvaltning	191
<i>Janson, Svante</i> , Om sannolikheten att en väljarminoritet blir en riksdagsmajoritet	51
<i>Johannesson, Conny</i> , I riktning mot en ökad demokratisk kontroll av datatekniken. Ett samhällsvetenskapligt forskningsprojekt	343
<i>Kipke, Rüdiger</i> , Die "Bundesrepublik Deutschland". Eine Staatsbezeichnung im Konfliktfeld der Politik	130
<i>Kronvall, Kai</i> , Förtroendevalda i kommuner och landsting	126
<i>Lewin, Leif, & Valen, Henry, & Westerståhl, Jörgen</i> , Sakkunnigutlåtanden rörande professuren i statskunskap i Göteborg	291
<i>Municio, Ingegerd</i> , Implementeringsforskning. En litteraturöversikt	183
Sveriges Radios yttrande till Radionämnden över Jörgen Westerståhls undersökning	271
Jörgen Westerståhls svar till radionämnden	282

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Archer, Clive, & Maxwell, Steven</i> , eds., The Nordic Worlds. Studies in Public Policy Innovation. Anm. av Joseph B. Board	53
<i>Arvidson, Peter</i> , Massmediernas trovärdighet. Anm. av Lowe Hedman	348
<i>Asp, Kent, m. fl.</i> Väljare Partier Massmedier. Empiriska studier i svensk demokrati. Anm. av Pär-Erik Back	353
<i>Birgersson, Bengt-Owe, & Westerståhl, Jörgen</i> , Den svenska folkstyrelsen. Anm. av Jan Ringdahl	354
<i>Gustafsson, Agne, & Swahn, Urban</i> , Hitta rätt i offentligt material. Anm. av Sven Linderoth	134
<i>Holmberg, Sören</i> , Svenska väljare. Anm. av Ole Borre	356
<i>Johannison, Bengt</i> , Ur säker källa.Handledning för informationssökare. Anm. av Sven Linderoth	134
<i>Jägerskiöld, Stig</i> , Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951. Anm. av Mats Bergquist	54
<i>Jørgensen, Torben Beck</i> , Når staten skal spare. Anm. av Lennart Lundquist	55
<i>Karvonen, Lauri</i> , "Med vårt västra grannland som förebild": En undersökning av policydiffusion från Sverige till Finland. Anm. av Bengt Sundelius	193
<i>Kuhn, Karl</i> , Partizipation in schwedischen Parteien. Eine Untersuchung im Wohlfartsstaat. Anm. av Jon Pierre	135
<i>Kågeson, Per</i> , red., Video på gott och ont. Anm. av Lowe Hedman	197

<i>Linderoth, Sven</i> , Från konkurrens till monopol. En studie av politisk och ekonomisk journalistik. Anm. av Rutger Lindahl	358
<i>Lipsky, Michael</i> , Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services. Anm. av Anders Sannerstedt	199
<i>Lofthsson, Elfar</i> , Island i Nato – partierna och försvarsfrågan. Anm. av Dag Anckar	58
<i>Olsen, Ole Jess</i> , Industripolitik i Danmark, Norge og Sverige – en översikt över statslige virksomheder og industristøtte i de tre lande. Anm. av Roger Henning	63
<i>Queckfeldt, Eva</i> , "Vietnam" – tre svenska tidningars syn på vietnamfrågan 1963–1968. Anm. av Joseph B. Board	201
<i>Rosengren, Karl Erik</i> , ed., Advances in Content Analysis. Anm. Av Bengt Lundell och Mats Sjölin	202
<i>Sainsbury, Diane</i> , Swedish Social Democratic Ideology and Electoral Politics 1944–1948. Anm. av Sten Berglund	137
Genmåle av Diane Sainsbury	143
Slutreplik av Sten Berglund	145
Sentraladministrasjonens historie, bd 1, 2, 4, 5. Anm. av Nils Stjernquist	66
<i>Seth, Torsten, & Svensson, Gustaf</i> , Arbetstagarinflytande över regeringsbeslut. En rättslig studie över verksamheten vid statens förhandlingsråd. Anm. av Nils Elvander	67
<i>Tung, Roger Ko-Chih</i> , Exit-Voice Catastrophes. Dilemmas between Migration and Participation. Anm. av Olof Petersson	204
<i>Valen, Henry</i> , Valg og politikk. Anm. av Ole Borre	356
<i>Waara, Lennart</i> , Den statliga företagssektorns expansion. Orsaker till förstatliganden i ett historiskt och internationellt perspektiv. Anm. av Roger Henning	63
<i>Wilson, Graham K.</i> , Unions in American National Politics. Anm. av Erik Åsard	147

LITTERATURNOTISER

British Journal of Political Science	211
Nordisk forskerkurs 1983: Bruk av rasjonalitetsmodeller ("økonomiske" modeller) i studiet av politikk ("Public Choice Theory")	363
<i>Schwerin, Don S.</i> , Corporation and Protest. Anm. av Sten Sparre Nilson	211
SSD. Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst	71
<i>Vallinder, Torbjörn</i> , En "offentliggrättare" ser tillbaka	70
<i>Vallinder, Torbjörn</i> , Folkrepresentationer, olika slag	362

Mina lärofäder

Uppsala, Cambridge och verkligheten

AV GUNNAR HECKSCHER

Statsvetenskaplig Tidskrift inleder här en serie memoarbetade artiklar med samlingsrubriken *Mina lärofäder*. Det första bidraget i serien är författat av *Gunnar Heckscher* (f 1909).

Till tjänst för yngre generationer av StvT-läsare må här noteras några grundläggande data i Gunnar Heckschers karriär: fil kand 1927, fil lic 1932, fil dr 1934, allt i Uppsala, docent i statskunskap där 1933, i Stockholm 1941, rektor vid Socialinstitutet i Stockholm (1942) 1945-54, professor i statskunskap där 1948, vid Stockholms universitet 1958; riksdagsman 1957-65, högerns ordförande 1961-65, ambassadör i Indien 1965-70, i Japan 1970-75.

Svensk statsvetenskaplig metod på 1920- och 1930-talen låg mellan historia och rättskunskap. Det drag av politisk sociologi med anknytning till statistisk metod, som numera är så väsentligt, hade ännu inte börjat framträda i Sverige och knappast i andra länder heller.

Själv hör jag hemma i den äldre traditionen. När Statsvetenskaplig Tidskrift bett mig skriva något om mina lärare, finner jag att jag lärt så mycket av så många att det kan vara tvivel om jag över huvud taget hittat på något själv. Men också eklektiskt tänkande kan ju ha sitt intresse.

Tar jag inflytelserna kronologiskt får jag börja med min far Eli F. Heckscher, nationalekonom och framför allt ekonomisk historiker. Sedan kommer professor skytteanus Axel Bruswitz, andra inslag i mellankrigstidens akademiska Uppsala, Cambridgeprofessorn Ernest Barker och slutligen ämbetsmannen Arthur Thomson.

Kronologin håller naturligtvis inte. Till stor del rör det sig om parallella inflytelser, och i den mån jag kan tillräkna mig någon självständig insats består den kanske främst i att jag mot varandra avvägt olika, delvis motsatta och motsägelsefulla element i det intellektuella kraftfältet.

Påfallande när man ser tillbaka på mellankrigstidens samhällsvetenskapliga debatt är att där praktiskt taget inte fanns något inslag av marxism. Först långt senare fick jag anledning att ta ställning till marxistiskt tänkande. Under min studietid uppfattades marxismen i svenska samhällsvetenskapliga kretsar som en gammal kuriositet, föga mera aktuell än medeltida skolastik och långt mindre aktuell än Platon och Aristoteles.

I själva verket hade min far *Eli F. Heckscher*, allmänt ansedd som dogmatisk liberal, inte bara större kunskap om marxismen utan också större förståelse för den än någon annan av mina lärofäder. När jag efter att ha läst "Das Kapital" talade litet föraktfullt om att där ju inte egentligen fanns något som inte tidigare sagts av Hegel eller Ricardo replikerade han: "men du måste ändå erkänna att kombinationen visar stor originalitet". Det manade till eftertanke: hur många politiska ideologier har varit mera originella än så? Om den materialistiska historieuppfattningen brukade han säga, att felet med den inte var att den var materialistisk utan att den var *en* historieuppfattning – ett försök att tolka den historiska verkligheten enligt en enda princip.

Över huvud taget var det för den statsvetenskaplige sonen ovärderligt att få leva i ständig diskussionskontakt med den ekonomhistoriske fadern. Själv var han rastlöst sysselsatt med att analysera den ekonomiska och sociala utvecklingen i Västeuropa under de senaste århundradena. Han tröttnade aldrig att erinra om att politiken bara var ett bland många moment i utvecklingen och kanske inte det mest betydelsefulla. Detta var för honom nästan en principiell invändning mot statskunskapens traditionella problemställningar. Utan att alls ansluta sig till marxistisk historieuppfattning ville han understryka, att det bakom det politiska skeendet låg realiteter av annat slag, en ekonomisk och social verklighet som politikerna arbetade med men endast delvis kunde påverka och vars huvudsakliga drag de inte kunde förändra. Därför krävde han också ett tvärvetenskapligt betraktelsesätt: det gällde att studera samhällskun-

skap, inte bara ekonomi eller statskunskap. Tydligast framträder denna uppfattning i hans bok om merkantilismen.

Naturligtvis var meningsutbytet oss emellan inte helt ensidigt. Då skulle han snabbt ha tröttnat på det. Vad jag förebrådde min far ur vetenskaplig synpunkt var mest hans från den klassiska nationalekonomin ärvda, i mitt tycke överdrivna rationalism. Jag efterlyste en psykologisk och socialpsykologisk syn på människornas ekonomiska handlande och menade att vi som sysslade med författningshistoria och politisk historia hade större förståelse än ekonomerna för behovet att söka de verkliga motiven och drivkrafterna till enskilda människors men också till grupper handlande. I princip hade han och jag inte så svårt att bli ense på den punkten, men i tillämpningen skilde sig våra bedömningar ofta både i den historiska analysen och när det gällde samtida förhållanden och händelser.

Den store läraren i statskunskap och författningshistoria var naturligtvis *Axel Brusewitz*. Som vetenskaplig författare var denne föga produktiv, vilket till stor del berodde på att han personligen var ganska lat. Eftervärlden har därför kanske svårt att förstå hans insats. Men hans lärargärning var minst sagt imponerande, och för oss alla som sysslade med statskunskap i Uppsala betydde han utan all tvekan mer än någon annan.

Talet om Brusewitz' skola är därför befogat. Alla gick vi i skolan under honom, och oss alla betraktade han som skolelever i behov av undervisning. Också doktorander borde, tycktes han mena, av läraren erinras inte minst om vetenskapens elementa.

Det märktes inte minst på seminarierna. Han lät författare och opponent munhuggas med varandra och eventuellt ett par andra seminariedeltagare under en timme eller så, utan att själv gripa in i diskussionen och ofta till synes sovande. Sedan tog han ordet, gav en sammanfattning av diskussionen och en egen analys av problemen samt kanske ett omdöme om uppsatsen. Det var inte tal om att någon därefter skulle kunna yttra sig för att säga emot honom. Men vanligen fanns det heller ingen anledning till motsägelse.

Inställningen var inte ovanlig. Dåtidens professorer tyckte sällan om att bli motsagda. Men den tedde sig litet främmande för den som hemifrån var van vid en professor som inte fann samtalet intressant annat än om han blev motsagd.

Den skytteanske professors handledning och

omsorg var dock sannerligen inte begränsade till den formliga undervisningen. Ända fram till disputationen vakade Brusewitz ständigt över sina adepters, läste deras avhandlingar bit för bit i manuskript och korrektur, höll reda på dras förhållanden, uppmuntrade studieresor och arkivforskningar och glädde sig åt allt vad de kunde få fram. Men huvudsaken var naturligtvis att avhandlingarna blev färdiga, tryckta och ventilerade. Litet ironiskt brukade vi karakterisera hans livsfilosofi som att människan födes, disputerar och dör – vad som skedde dessemellan fann han mindre viktigt.

Vad var det då vi lärde oss i Brusewitz' skola? Det var mycket, och allt går inte att precisera. Men det mesta kan nog sammanfattas under tre rubriker: författningshistoria, grundlagskunskap och jämförande statskunskap.

Brusewitz var till sin utbildning historiker. Han fäste stort avseende vid den historiska källkritiken, utformad huvudsakligen enligt Leopold von Ranke och Kristian Erslevs grundsatser; det weibullska inflytandet kom senare och berörde honom endast ytligt, fastän han egentligen var misstänksam mot traditionerna från Harald Hjärne och därför kände stark sympati för Weibullskolan.

Det gällde, menade han, för dem som forskade i ämnet statskunskap att i största möjliga utsträckning samla in källmaterial, sammanställa det och värdera det. Att leta reda på belysande dokument, brevsamlingar och dagböcker var en väsentlig del av vårt forskningsarbete. Där kunde vi påräkna ständig uppmuntran och hjälp, inte minst i form av de efter tidens begrepp avsevärda forskningsanslag som vår professor skaffade fram, vanligen utan att underrätta oss innan pengarna var beviljade. När jag en gång i början av mitt avhandlingsarbete hade funnit några protokoll från statsrådsberedningens första verksamhetsår (1816) var han minst lika entusiastisk som jag. Men han krävde också att vi skulle kunna bedöma materialets tillförlitlighet och inte okritiskt acceptera samtida memoarförfattares, dagboksförfattares och brevskrivares påståenden eller det formella innehållet i protokoll och andra liknande handlingar. Hans egna studier i 1809 års grundlagsstiftning gav exempel på hur han ansåg att man borde gå till väga, och sämre förebild kunde man ha haft – även om hans slutsatser så småningom började framstå som kontroversiella t o m i lärjungarnas ögon.

Mot omsorgsfullt klargjord historisk bakgrund borde man sedan analysera och bedöma svenska och andra grundlagar – inte genom språklig bok-

stavstolkning, utan i medvetande om statsskickets realiteter. Här låg konflikten med C. A. Reuterskiölds statsrättsliga doktrin, senare fullföljd av Halvar G. F. Sundberg. Vid grundlagarnas tolkning skulle enligt Brusewitz' mening alla tänkbara källor användas, inte bara själva författningstexten. Dessutom måste man vara medveten om att mycket i denna med tiden blivit döda bokstäver. Författningen sådan vi lärde oss att studera den var ett stycke politisk verklighet, i vilken själva paragraferna bara var ett element jämte flera andra.

Men det betydde inte att man kunde gå förbi det elementet. Vi lärde oss att man måste vara ordentligt förtrogen med grundlagstexterna, främst de svenska men också en del utländska. När jag skulle skriva min första proseminarieuppsats ålades jag att göra en kommentar till successionsordningen § 5, den numera upphävda bestämmelsen att prins av det kungliga huset förlorade sin arvsrätt till kronan om han gifte sig med enskild svensk eller utländsk mans dotter. Paragrafen hade blivit aktuell genom dåvarande kronprinsens, sedermera Gustaf VI Adolfs andra äktenskap, och vi hade att undersöka huruvida detta var godtagbart enligt grundlagens föreskrifter.

I båda de nämnda hänseendena fullföljde Brusewitz traditioner med gamla anor i svensk statskunskap. Redan innan han tillträdde den skytteanska professuren hade den författningshistoriska forskningen också övergått i forskning om hur det politiska livet gestaltats inom författningens ram. Det mest lysande exemplet var Leif Kihlbergs avhandling "Den svenska ministären", ventilerad i Uppsala under Brusewitz' företrädare Rudolf Kjellén. I detta hänseende vandrade den Brusewitzska skolan vidare på redan upptrampade stigar.

Nytt var däremot det komparativa författningsstudiet. I första hand gällde det att få bättre kännedom om viktiga främmande länders statliv. Avhandlingar om Belgien, Frankrike, Norge, Schweiz och Tyskland (under Weimarrepubliken) arbetades fram. Också Danmark och Finland ingick i programmet, men de avhandlingarna blev aldrig färdiga. Dessvärre utgavs flertalet av dessa böcker på svenska och förblev därför tämligen okända i de berörda länderna. Brusewitz ansåg nämligen åtminstone till en början att "doktorsavhandlingarna är en del av Sveriges nationallitteratur" och därför inte borde publiceras på främmande språk.

Men det räckte inte att bara studera främmande länders statsskick. Man borde också jämföra dem. Det hade tidigare försökts av James Bryce i "Modern democracies" och av Karl Staff i "Det demokratiska statsskicket", en bok i vars tillkomst också Brusewitz medverkat. Självt försökte han sig inte på någon motsvarande större översikt. Men han gav ut ett par uppsatser med "typologiska" författningsstudier, och han krävde av lärjungarna att de vid studium av ett visst lands politik skulle göra utblickar och mer eller mindre direkta jämförelser med förhållandena annorstädes. Vissa av hans föreläsningar (i början av sin professorstid höll han sådana) hade komparativ uppläggning, och detsamma gällde våra omfattande litteraturstudier, redovisade i grundliga och inträngande tentamina. När jag sedan i mitten av 1950-talet kom att syssla med den komparativa statskunskapens metod hade jag dessa erfarenheter att falla tillbaka på.

Under en del av sin verksamhetstid intresserade sig Brusewitz för en tidigare knappast uppmärksammas sida av den politiska utvecklingen, nämligen de aktiva politikernas sociala ursprung och bakgrund. Både de nordiska ländernas statsråd och den svenska riksdagens sociala sammansättning under olika perioder lät han lärjungarna analysera ur den synpunkten. Forskningsresultatets värde var i och för sig diskutabelt. Det blev aldrig mera än personstatistik, och vad det sociala ursprunget till äventyrs kunde ha betytt för vederbörandes politiska handlande undersöktes knappast. Likväl var studier av detta slag en intressant nyhet. De förebådade en mera socialhistorisk syn på politiken, också om det först var senare, och till att börja med inte i Uppsala, som denna slog igenom och småningom motiverade en också samtidsinriktad politisk sociologi.

Doktrinhistorien var det svagaste momentet i Brusewitz' forskningsundervisning. Visst lärde vi oss på något sätt att genomskåda politiska slagord, men främst var det ändå fråga om "allmän statslära" i Georg Jellineks, Simon Boëthius' och Hans Kelsens tappning: komparativ begreppsanalys med syfte att få fram fasta och användbara referenssystem som var semantiskt godtagbara. Doktrinerna som historiska fakta, "ideologier", kunde visserligen flyktigt skymta i undervisningen, men de intog ingen framträdande plats. Inte heller uppmuntrades någon lärjunge till egen forskning på detta område. De

politiska partierna studerades i första hand som parlamentarismens och demokratins verktyg, inte ur synpunkten av vilken samhällsåskådning de företrädde.

Antagligen finns det flera förklaringar till att det blev så. Särskilt Boëthius hade så starkt betonat statsteoriernas historia att t. o. m. hans lärjunge Brusewitz tröttnat på den, och Rudolf Kjelléns luftiga konstruktioner var något av det värsta hans efterträdare visste. Dessutom var Brusewitz visserligen intresserad av de idéer som kommit till uttryck vid grundlagsstiftandet men knappast av deras roll i den fortsatta politiska utvecklingen.

Detta i sin tur sammanhängde med ett annat drag i hans vetenskapssyn. Han menade att det parlamentariskt-demokratiska statsskicket alltid och överallt varit och var det riktiga politiska systemet – utan något citationstecken kring ordet riktiga. Att så var fallet borde ett statsvetenskapligt studium kunna bevisa. Själv kom jag i konflikt med honom under arbetet på min doktorsavhandling om kung och statsråd under Karl Johans och Oscar I:s tid, därför att jag varken kunde eller ville utveckla en sådan argumentation.

Vi som tillhörde Axel Brusewitz' skola beundrade vår lärare, men vi var inte okritiska mot honom. Av många skäl tog kritiken sällan formen av öppen opposition, men vi fullföljde vårt forskningsarbete på egen hand också när vi var medvetna om att han egentligen ville föra in oss på andra vägar. Gunnar Hesselén och Edvard Thermanius hade börjat sina licentiatstudier innan Brusewitz blev professor. Elis Håstad och jag kom senare, men också vi vakade svartsjukt över vår självständighet. Det var ingenting som läraren uppmuntrade, men han fick finna sig i det.

Den statsvetenskapliga kamratkretsen sammanträlade inte bara på seminarierna och Statsvetenskapliga Föreningen, med efterföljande postseminarier och andra samkväm långt in på nätterna, utan väl så mycket i formlös personlig samvaro utan läraren. Där lärde vi av varandra, och detta innebar ett korrektiv mot Brusewitz' dominans.

Ett annat korrektiv var de andra inflytelser som nådde oss i dåtidens Uppsala. *Georg Andrén* var docent när jag började mina studier. Han hade konkurrerat med Brusewitz om den skytteanska professuren, och mellan dem rådde ingen vän-

skap. När jag som nykommen, oskuldsfull recentior berättade för professorn att jag också gick på docenten Andréns föreläsningar blev svaret att det ju var onödigt.

Dock fortsatte jag, och det berodde ursprungligen på att Andrén gav en så fängslande framställning av brittisk parlamentarism, ett ämne som alltid intresserat mig. Det skedde inför ett auditorium som bestod av Håstad, mig och en eller två därutöver. Så småningom gick han över till ett annat ämne, och de andra åhörarna försvann en efter en tills jag blev ensam och föreläsaren kallade auditoriet för du. Utanför föreläsningssalen fortsatte samvaron, och den var ännu mycket mera lärorik än föreläsningarna, om också ur andra synpunkter.

Andrén hade varit Rudolf Kjelléns älsklingslärjunge, men av Kjelléns romantiska fantasier och yviga spekulationer hade han inte medfört någonting. I den delen var han nära nog lika kritisk som Brusewitz. Däremot var han i motsats mot denne mycket väl orienterad i den tyska statsrättsliga och statsfilosofiska tankevärlden. Föreningen av denna lärdom med kunskapen om praktisk politik och personligheter i Storbritannien var fascinerande.

Ännu viktigare var att Andrén därutöver hade praktisk erfarenhet av svensk politik. Redan när han var ung docent hade han kommit in i riksdagens andra kammare på ett osäkert högermandat i Uppsala län och nästan genast vunnit ett visst förtroende hos Arvid Lindman, liksom hos andra medlemmar av andrakammarhögern. Därför visste han en hel del om vad som skedde i det som syntes ske inom svensk riksdagspolitik, och den kunskapen var han mer än villig att dela med sig av. För mig som ung student betydde detta att statskunskapen levandegjordes på ett annat sätt än vad ens Brusewitz kunde åstadkomma i sin undervisning. Av Andrén lärde jag att något så ogripbart och odefinierbart som politiskt omdöme måste eftersträvas också vid det vetenskapliga studiet av politiken. Den som inte kan sätta sig in i hur politikerna och deras uppdragsgivare reagerar kommer lätt att missförstå vad som står i de dokumentariska källorna.

Naturligtvis gällde det också doktrinernas roll. Andrén var doktrinhistoriker, inte dogmatiker. Men på det området, liksom i fråga om allmän vetenskaplig metodlära, fanns i 1920- och 1930-talens Uppsala ett annat inflytande av allt över-

skuggande betydelse. Det kom från Axel Hägerström och Adolf Phalén, vad som brukar kallas den *hägerströmska skolan*.

Ursprungligen hade jag tänkt ta med filosofi i min examen, och jag fortsatte att gå på de båda filosofiprofessorernas föreläsningar ännu en tid sedan jag slagit den tanken ur hågen. Men det var knappast huvudsaken. Oavsett om man följde deras undervisning eller ej satte den hägerströmska skolans problemställningar sin prägel på forskningen i dåtidens Uppsala, direkt eller indirekt i nästan alla vetenskaper inklusive de exakta naturvetenskaperna. För samhällsvetaren var två moment därvid av särskild betydelse.

Det ena var begreppsanalysen. Alla filosofiska skolor sysslar ju med precisering av begreppens innebörd, delvis i form av semantisk fingranskning. Därvidlag var hägerströmarna inte originella. Men de drev den kritiska granskningen längre än de flesta andra. Typisk var Phaléns kritik av den kantianska kunskapsteorin, där han lika lågmält som nedgörande sökte visa att den förde ut i en infinit regress. Det var en metod som lika väl kunde användas vid studiet av andra tankar och teorier, t. ex. inom samhällsvetenskaperna. Gunnar Myrdal tillämpade den inom nationalekonomin, och ehuru statskunskapen inte kan uppvisa några däremot svarande undersökningar blev det snart nog klart för oss att "allmän statslära" i dittills vedertagen mening inte var något givande studieområde. Jellinek och Esmein kunde i den delen avskrivs, och inte ens Kelsen kunde te sig särskilt intressant.

Ännu viktigare var uppfattningen om värderingarnas, de s. k. värdeomdömenas intellektuella beskaffenhet. Hägerström klargjorde att värderingar fundamentalt skiljer sig från egentliga omdömen därigenom att de i grunden utgör känslottringar och därför inte kan vara sanna – men inte heller osanna. Detta gäller, framhöll han, även om de rent språkligt utformats som påståenden i sak: "Älskaren förliknar det älskade föremålet vid en ros eller en lilja, fastän hon icke har någon av de egenskaper som utmärka en sådan".

För idéhistoriens och doktrinhistoriens studium var detta av grundläggande betydelse. Det befriade vetenskapsmannen från att ta ställning till frågan om ideologierna var "riktiga", eftersom ett sådant ställningstagande ändå aldrig kunde vara giltigt för någon annan än honom

själv. Studiet kunde begränsas till ett konstaterande av att ideologier med det eller det innehålllet faktiskt existerade eller existerat, att de påverkade eller påverkade den politiska utvecklingen på visst sätt och att de var eller inte var konsekvent utformade.

I sistnämnda hänseende fanns emellertid ett svårt problem. Om värderingar och motsvarande uttalanden inte utgjorde påståenden som kunde vara sanna eller falska, var det då över huvud taget möjligt att infoga dem i ett logiskt sammanhang? Kunde en ideologi vara logisk eller ologisk? Var det möjligt att ur en värdering-/ideologi i förening med ett sant eller falskt påstående om verkligheten dra några som helst slutsatser t. ex. om det praktiska handlandet? De ortodoxa hägerströmarna förnekade den möjligheten, vilket för vår del skulle ha inneburit att inte bara allmän statslära utan också politisk idéhistoria hade blivit ointressant. Den som löste problemet åt oss var Ingemar Hedenius i skriften "Om rätt och moral". Det skulle föra för långt att här återge hans resonemang. Det skänkte oss emellertid stor lättnad.

Axel Brusewitz brydde sig aldrig om att tränga in i den sortens filosofiska resonemang, men det är karakteristiskt att han i de akademiska striderna gick emot Phaléns lärjungar och i stället understödde den logiskt grumlige Anders Karitz. Där bakom låg till stor del rent personliga affekter, men kanske också en instinktiv reaktion i sakfrågorna. Värderrelativismen passade inte in i Brusewitz' tänkande. De liberala värdena var för honom tveklöst riktiga och fick inte ifrågasättas. Också Herbert Tingsten, som däremot var väl förtrogen med Hägerströms och Phaléns filosofi, sökte komma ifrån relativismen. Med stöd av Hedenius' nyss nämnda tankar kunde han koncentrera sig på immanent kritik av ideologierna och lyckades i fråga om den ena efter den andra av dem utan större svårighet påvisa brister i det logiska sammanhanget. Av ett eller annat skäl kom han emellertid aldrig fram till någon sådan logisk analys av den politiska liberalismens idébyggnad. Den ekonomiska liberalismen hade ju Myrdal tagit hand om.

1929–1930 fick jag tillfälle till ett läsårs studier i Cambridge. Det gamla universitetets två största namn på det samhällsvetenskapliga området var då nationalekonomen John Maynard Keynes och historikern George Macaulay Trevelyan. Jag lyssnade ibland på Trevelyan's föreläsningar och

fick besöka Keynes' nationalekonomiska diskussionsgrupp – det senare underlättades av att jag tillhörde hans college, King's. Men den lärare jag arbetade under var *Ernest Barker*.

Barker var i sitt slag en lika särpräglad figur som Brusewitz. Ursprungligen hörde han hemma i Oxford, och därifrån hade han medfört en vidsträckt och grundlig klassisk lärdom, som han generöst förutsatte att också studenterna var i besittning av. Efter hand hade hans intresse förskjutits till idéutvecklingen under engelskt 1700-tal, och därvid intresserade han sig särskilt för Edmund Burke.

Det var karakteristiskt för den tidens Cambridge att där egentligen inte fanns någon undervisning för studerande som avslutat studierna för sin grundläggande universitetsexamen. Barker fick jag därför möta dels i hans offentliga föreläsningar, dels i den personliga handledning som ju också är en brittisk universitetstradition.

Föreläsningarna var magnifikt värtaliga men inte alltid logiskt precisa. Ofta gav de mera underhållning än undervisning, men Barker visste att använda formuleringar som etsade sig in i minnet och som ibland vid närmare eftertanke befanns ha ett gediget innehåll. I den personliga handledningen var han däremot anspråkslös, nära nog ödmjuk, och lika villig att lyssna som att tala själv. Hans sätt att handla var engelskt okonventionellt: den första bok som anbefalldes åt den nykomne svenske studenten var Galsworthy's *Forsyte Saga*. Men det var heller inte någon dålig introduktion till brittiskt samhällsliv.

Vad Barker lärde mig var emellertid framför allt ett sätt att studera politisk idéhistoria. Visst hade han djup filosofisk lärdom och beläsenhet inte bara i Platon och Aristoteles utan också i Hume, Berkeley, Green och Bosanquet. Men den filosofiska aspekten fick aldrig bli huvudsak. Som han såg idéhistorien hade den ständigt anknytning till politikens realiteter. Idéerna studerades i sin egenskap av politiska instrument, idédebatten som ett led i den politiska maktkampen. Marxist var han visserligen minst av allt, och hans motsatsförhållande till Harold Laski är välkänt. Därför var det för honom inte alls fråga om någon ideologisk överbyggnad på ekonomiskt betingad klasskamp, utan om en lång rad olika spänningsfält där idéerna kunde göra sig gällande. Men lika fullt var det fråga om politisk makt.

Några internationella utblickar förmedlade

Barker däremot knappast. Han intresserade sig egentligen bara för det antika Grekland och de senaste århundradenas England. Paralleller med Kant och Hegel fick man skaffa sig på andra håll.

Starkt tilltalande var den respekt för lärdom och kunskap som följde honom genom hela livet. När jag många år efter studietiden i Cambridge träffade honom sista gången var han 82 år gammal. Då beskrev han sin situation så här: "Nu när jag har fyllt åttio tycker jag att jag inte behöver skriva böcker längre. Nu kan jag läsa. Jag har börjat läsa om Aristoteles."

Också i Cambridge fanns en statsvetenskaplig kamratkrets. Just det år då jag var där föll det sig så att mot vanligheten flera "graduate students" arbetade under Barker. Vi kallade oss "The Cosmopolitan Society": en engelsman, en skotte, en nyzeeländare, en amerikan, svensken Heckscher och tidvis en kines. I brist på doktorandundervisning höll vi våra egna sammankomster en gång i veckan med regelrätt diskussion av uppsatser, och ibland besökte oss Barker. Ämnena för våra överläggningar växlade med deltagarnas intressen och någon enhetlighet kunde vi därvidlag inte ens eftersträva. Till mina egna bidrag hörde en uppsats om parlamentarismens utformning i det samtida Japan; det var innan militärerna brutit utvecklingen mot västerländskt styrelsesystem.

Det vetenskapliga intresset var levande hos oss alla. Mest som en kuriositet kan nämnas att fyra av de sex (alla utom skotten och kinesen) med tiden blivit professorer. Amerikanen gav mig för övrigt den första kontakten med förvaltningskunskap (public administration) som ett icke-juridiskt element i statskunskapen. Det var något som ingen hade hört talas om i Sverige vid den tiden.

Det dröjde länge innan jag själv kom in på förvaltningskunskapen. Dessförinnan hade jag hunnit med två besök i Förenta Staterna. Första gången reste jag som Sverige-Amerika-stiftelsens stipendiat 1937–1938 med uppgift att inhämta något om hur den amerikanska universitetsundervisningen i statskunskap var beskaffad. Där ingick också förvaltningskunskap, men det var inte huvudföremålet för mitt intresse. Mera spännande fann jag Edward S. Corwin's rättsfallsövningar i Princeton, låt vara att jag med tiden kom till insikt om att hans metod kunde tillämpas också på rena förvaltningsfall utan

rättsliga aspekter. Det andra besöket kom tio år senare: sommaren 1948 var jag gästprofessor vid University of Chicago, men inte heller då var förvaltningen mitt huvudintresse.

Däremot skaffade jag mig med tiden en viss praktisk förvaltningserfarenhet, dels som rektor för socialinstitutet i Stockholm och dels genom olika offentliga uppdrag. På socialinstitutet fick jag också samarbeta med den jag betraktar som den siste men ingalunda den minst betydelsefulla av mina lärare.

Arthur Thomson hade disputerat i statskunskap i Lund på en avhandling med titeln "Grundskatterna i den politiska diskussionen efter 1809. Del I". Den handlade föga om grundskatterna eller den politiska diskussionen och fördes nätt och jämnt fram till 1809. Däremot var det en sällsynt fin studie i 1700-talets svenska agrarhistoria. Sedan hade han i tur och ordning blivit docent, undervisningsråd, socialdemokratisk riksdagsman, landshövding och under kriget chef för arbetsmarknadskommissionen. Till slut blev han som bekant universitetskansler.

Thomson var en sällsynt duglig och framgångsrik ämbetsman. Trots för många stötande drag av auktoritär maktutövning och fåfänga hade han i hög grad förmågan att effektivisera och även ofta entusiasmera sina medarbetare. Han var inte bara en "intuitiv" chef utan reflekterade dessutom mycket över det administrativa arbetets art och villkor inte minst när det gällde beslutsformerna. Han hyste ett levande vetenskapligt intresse och fortsatte att forska både parallellt med ämbetsmannaverksamheten och senare långt in i pensionsåldern. Också andras vetenskapliga insatser kunde han värdera högt, åtminstone i princip. Han brukade säga att "en filosofie doktor kan användas till vad som helst, inte därför att doktorsgraden skulle bevisa någon *intellektuell* kapacitet, men därför att det är ett *karaktärsprov* att kunna arbeta med en enda uppgift under flera år innan man ser vilket resultatet kan bli".

Vårt samarbete på socialinstitutet, där han var styrelseordförande, och i socialutbildningssakkunniga, där han var ordförande och jag ledamot och sekreterare, gällde naturligtvis delvis institutets förvaltning. Men därutöver höll vi på med frågor rörande förvaltningsutbildning, både den som ingick i institutets socionomutbildning och den som meddelades vid universiteten. Dessutom fick jag lära mig åtskilligt om hans egen

administrativa verksamhet. Det gällde först arbetsmarknadsverket, men senare fick jag tillfälle att under kontakt med honom studera arbetet vid länsstyrelsen i Malmö. Det gav kunskap om olika aspekter av förvaltningsverksamheten, och det gav mersmak – lust att ta reda på hur denna gestaltade sig på andra håll.

Det är inte lätt att klart precisera vad jag lärde mig av honom, delvis därför att samarbetet inefattade både praktiskt arbete och principiell diskussion. Viktigast var dock ganska säkert insikten om att formella befogenheter och beslutsformer ofta har rätt litet med verkligheten att göra och att man därför inte får veta särskilt mycket om de verkliga maktförhållandena inom en administration genom att läsa instruktioner, arbetsordningar eller in- och utgående skrivelser och andra dokument.

Den verkliga beslutanderätten delegeras sålunda i mycket större utsträckning än handlingarna visar, och en chef som i likhet med Thomson har personlig auktoritet vet mycket väl när han kan eller inte kan skriva under ett papper utan att läsa igenom det. Å andra sidan är han lika förtrogen med skilda metoder att dirigera och kontrollera sina underlydande också när beslutanderätten formellt delegerats till dem.

Det stod tack vare vad Thomson lärde mig alldeles klart att just beslutsfattandet var den centrala punkten i förvaltningsarbetet. I praktisk tillämpning visade han mig också betydelsen av den beslutsform åt vilken jag givit namnet "enråddighet i plenum": chefen lyssnar på sina medarbetare, ger var och en en möjlighet att komma till tals, tar intryck av argumenten också om de går emot den mening han ursprungligen hyst – men tar i sista hand ansvaret att fatta beslutet och stå för det. Utmärkande för Thomsons ämbetsmannagärning var just att han aldrig skydde detta ansvar och att han dels utåt höll sitt folk om ryggen oavsett om han faktiskt ansåg dem ha handlat riktigt eller ej, dels hetsigt och envist kämpade för verkets självständighet i förhållande till departement och regering. Därför kunde han i gengäld påräkna medarbetarnas lojalitet också när de var kritiska mot hans sakständerpunkter. I dessa delar motsvarade han nära nog idealbilden av en självständig svensk ämbetsman, och redan detta gjorde honom nästan personligen värd ett förvaltningsvetenskapligt studium.

Det slags statskunskap som jag av dessa läro-

fäder fördes att syssla med – och vars metod i många stycken bygger på Max Webers tankar, ehuru jag först mycket sent kom i kontakt med dessa – är ingen exakt vetenskap. Det ligger kanske rentav något i vad brittiska statsvetare ibland brukade formulera med orden "political science is not a science, but an art". Endast sällan är det möjligt att behandla det material som här kommer i fråga med matematisk eller eljest naturvetenskaplig metod. Framställningen måste bygga på fakta som till sin natur är en smula obestämbara eller i varje fall kan tolkas på olika sätt. Med utgångspunkt därifrån får man sedan föra något som liknar vad Evert Vedung kallar "det rationella politiska samtalet", ehuru inte med syfte på handlingslinjer utan bara i avsikt att analysera verkligheten.

Arbetsresultaten blir nästan aldrig slutgiltiga utan tjänar som utgångspunkt för fortsatt diskussion, kanske på grundval av nytt material. Den som dragit vissa slutsatser i sitt arbete får utan knot finna sig i att dessa efter hand revideras av andra forskare. I bästa fall kommer man slutligen fram till något som liknar consensus.

Så har kanske blivit fallet efter de heta polemikerna om tillkomsten av 1809 års regeringsform. Kanske får vi så småningom en liknande debatt om de nya grundlagarna: varför det blev totalrevision och inte bara partiella förändringar, hur de senaste årtiondenas olika grundlagsstiftare resonerade, vad de avsåg och hur avsiktarna kan anses återspeglade i författningstexten. Inte heller sådana bedömningar lär bli okontroversiella. Men de är i likhet med åtskilliga andra likartade studier värda att genomföras. Den "gamla" statskunskapen har enligt min mening alltså uppgifter att lösa.

Men vilken statskunskap det än är fråga om står sanningskravet självfallet i förgrunden, och därmed strävandet efter en objektivitet som aldrig kan uppnås till fullo, men som ändå måste framstå som ett ideal. När man som jag inte bara studerat politisk vetenskap och förvaltningskunskap utan också under rätt långa perioder, delvis samtidigt med det vetenskapliga arbetet, utövat politisk och administrativ verksamhet har man oavbrutet ställts inför frågan hur teori och praktik skall kunna förenas hos en och samma person. Den vanliga frågeställningen är då i vad mån den vetenskapliga objektiviteten blir lidande på det praktiska arbetet med att förverkliga vissa syften.

Det kan aldrig nog ofta understrykas att det är omöjligt att frigöra sig från sina värderingar och vara helt opartisk. Men det gäller oss alla, oavsett om vi är politiskt aktiva eller bara röstar vid allmänna val, läser tidningar och diskuterar dagshändelserna med våra vänner. I själva verket borde det för den som är politiskt aktiv vara lättare och inte svårare än för andra att identifiera sina värderingar och försöka rensa sitt vetenskapliga tänkande från deras inflytande i stället för att antingen ledas av dem eller försöka överkompensera dem. Visserligen erfordras då en viss personlighetsklyvning, men den behöver inte vara omöjlig.

I vad mån jag själv lyckats eller misslyckats därmed får andra avgöra. Försökt har jag i varje fall, och i yngre år, då mina åsikter inte var så allmänt kända, kunde jag rentav göra det till en sport att låta mina elever gissa om dem. Gladdast blev jag när de gissade fel.

Sådana strävanden – hur pass framgångsrika de sedan kan ha varit – underlättades främst av den hägerströmska skolans lärdomar: att skilja mellan omdömen och värderingar och fastställa vad som hörde till den ena och till den andra kategorin. Också Georg Andrén och Arthur Thomson, som båda hade praktisk erfarenhet ovanpå den vetenskapliga skolningen, kunde därvidlag lära mig mycket.

Däremot var varken Axel Brusewitz eller Ernest Barker egentligen riktigt medvetna om problemet. De snuddade snarare vid uppfattningen att deras egna värderingar var vetenskapligt grundade. Inte heller min far var alldeles främmande för dylika böjelser. Särskilt under det skede av sitt liv då han verkade på den nationalekonomiska teorins område och samtidigt kunde rådfrågas av regeringen eller andra politiker var han ibland obenägen att hålla de olika funktionerna isär. Och t. o. m. när han senare koncentrerade sig helt på den ekonomiska historien var hans infallsvinkel ibland "fabula docet", att historien kan visa vad samtiden har att rätta sig efter och bör studeras ur den synpunkten. Ibland kunde vi ha vänskapligt intensiva diskussioner om den saken.

Politiskt arbete kan också befrukta den vetenskapliga forskningen. När jag på sin tid började arbeta med spørsmål rörande statens och organisationernas inbördes relationer och det svenska organisationsväsendets struktur kom initiativet inte från någon av mina vetenskapliga lärofäder, utan intresset växte fram med ut-

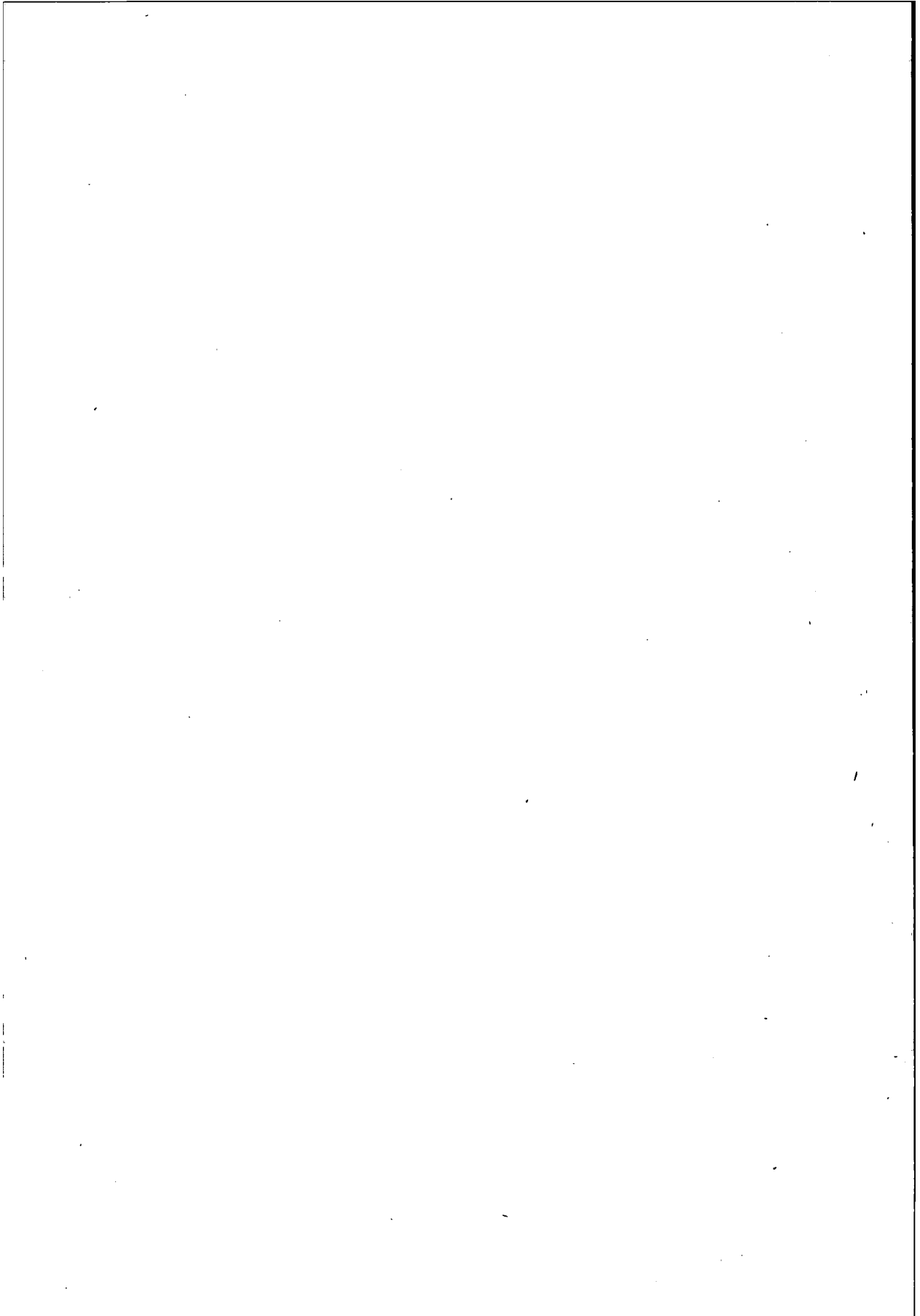
gångspunkt från diskussioner inom högerpartiet om tredje mans rätt i arbetskonflikter och om korporatismen.

Men man kan också vända på problematiken. Hur går det för en ärligt syftande vetenskapsman som också vill vara en ärligt övertygad politiker? I den senare egenskapen får han inte tveka om den absoluta giltigheten av de värderingar som utmärker honom och hans parti och som han vill förmedla till allmänheten. I den förra egenskapen måste han däremot betrakta de politiska värderingarna, inklusive de egna, som objekt för studium, analys och kritik.

En sak är att de slagordsmässiga och förenklade formuleringar som en politiker måste använda för att nå en bredare allmänhet inte överensstämmer med vetenskapligt språkbruk. Det är inte så farligt. Det går att välja olika uttrycksätt för de olika saker som skall uttryckas. Men när det gäller innehållet finns det allvarigare problem. Ett samvetsgrant vetenskapligt studium kan inte bara visa att en viss politisk ståndpunkt, till vilken man själv eller meningsfränderna ansluter sig, är logiskt osammanhängande eller oförenlig med andra uttalade mål. Så gick det för mig i fråga om både tredje mans rätt och småsparandet på statsbudgeten. Men det vi-

sar därutöver nästan alltid att problemställningarna är invecklade och att verklighetsbedömningen måste nyanseras även när den äger rum utifrån en fast värderingsgrundval. Därifrån är steget inte långt till insikt om att ingen av två eller flera politiska motståndare har vare sig helt rätt eller helt orätt. Och den insikten kan minska politikerns förmåga att övertyga de tveksamma, liksom den kan undergräva förtroendet hos medarbetare och andra meningsfränder.

Under ganska lång tid var det gott om professorer och förutvarande professorer i svensk politik: Hjalmar Hammarskjöld, Pontus Fahlbeck, Harald Hjärne, Rudolf Kjellén, Nils Edén, Ernst Trygger, Nils Alexanderson, Östen Undén, Vilhelm Lundstedt, Gösta Bagge, Georg Andrén och Bertil Ohlin, för att nämna ett dussin av dem. Nu för tiden är de mera sparsamt förekommande. Det beror knappast på att vetenskapsmännen i renlärighetens intresse håller sig borta från politiken. Orsaken är snarare att politikerna inte är förtjusta i professorer. Kanske är det med dagens förutsättningar svårare för vetenskapsmannen att bli verklig politiker än vad det är för politikern att förbli vetenskapsman.

Den politiska bonderörelsens framväxande – organisationssträvanden före 1910

AV BIRGER HAGÅRD

Tiden kring sekelskiftet utmärktes av organisationsbildning på flera av samhällslivets områden. På 1890-talet vidtog förberedelserna till bildandet av verkliga rikspartier. Runtom i landet tillkom politiska föreningar, som sammanslöt sig till riksorganisationer. Det redan 1889 konstituerade socialdemokratiska arbetarpartiet fortsatte sitt uppbyggnadsarbete. Redan 1890 bildades Sveriges allmänna rösträttsförbund, som var en direkt föregångare till Frisinnade landsföreningen (1902), den borgerliga vänsterns riksorganisation. Också på högersidan vidtogs organisatoriska förberedelser till en riksorganisation. Fosterländska förbundet, bildat 1893 med protektionismen och unionsfrågan som främsta programpunkter, blev en föregångare till Allmänna valmansförbundet (1904).¹

På bondehåll såg man gärna ett par decennier in på 1900-talet tillbaka på den tid, då lantmannapartiet var en dominerande faktor i svenskt politiskt liv. Under åren 1867–1887, dvs då partiet i stort framstod som enigt, behärskade lantmannapartiet andra kammaren. Partiet splittrades på tullfrågan 1888. Nya lantmannapartiet blev protektionistiskt och de frihandelsvänliga bönderna stod kvar i Gamla lantmannapartiet. De båda partierna återförenades visserligen 1895 i en partibildning, som återtog det ursprungliga namnet lantmannapartiet, men detta kunde aldrig uppnå samma position som före 1888. Det återförenade lantmannapartiet kom snart att framstå som bondehögerpartiet. Utanför stod liberaler och ovanligt många "vildar".²

Jordbrukarebefolkningen dominerade alltjämt i landet vid sekelskiftet. Nittitalismens idealisering av bonden verkade säkerligen stimulerande och på många håll förekom bildandet av ekonomiska föreningar. Politiskt, ekonomiskt och kulturellt talade följaktligen allt för bildandet av jordbrukareorganisationer, som kunde hävda sig och

sina intressen gentemot andra intressen och organisationer, inte minst på arbetarhåll.³

Den politiska bonderörelsen i modern bemärkelse brukar ofta identifieras enbart med tillkomsten av bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund. Redan före dessa organisationer fanns det emellertid bondesammanslutningar med klart uttalade politiska syften. Avsikten med denna uppsats är att kortfattat redogöra för dessa organisationssträvanden före 1910. De organisationer, som i det följande kommer att behandlas är Sveriges lantmannaförbund, Sveriges allmoge, Sveriges jordbrukande allmoge och Svenska jordbrukarförbundet. De hade alla en begränsad livslängd och räckvidd men är för den skull inte ointressanta i perspektivet av den politiska bonderörelsens tillkomst.

Sveriges lantmannaförbund

Sveriges agrarförbund torde kunna betecknas som den första bondepolitiska organisationen med ambitionen att samla medlemmar på gräsrotsnivå. Den bildades 1895 efter tysk förebild (Bund der Landwirte). Syftet var från början klart protektionistiskt, men det var knappast med den dåvarande regeringen Boströms goda minne som förbundet kom till stånd. Detta hindrade emellertid inte organisationen från att tillskriva sig äran av samma regerings förslag till höjning av spannmålstullarna 1895.⁴

Förbundet existerade till 1914. År 1903 ändrades namnet till Sveriges lantmannaförbund. Namnfrågan hade för övrigt diskuterats redan 1895. Representanterna för södra Sverige hade hållit fast vid den från Danmark inspirerade beteckningen "agrarförbund", men redan 1897 föreslogs en ändring, då förbundets namn – som det sades – inte förstods av "lägre folk".⁵

Någon rågång mellan ekonomiska och politiska syften fanns – som vanligt vid denna tid – inte.

Agrarförbundet betecknades vid sin tillkomst som en "oberoende sammanslutning av landets agrarföreningar" med uppgift att arbeta för både allmänna syften som jordbrukets utveckling och mer preciserade sådana som effektivt tullskydd, ordnande av jordbrukets kreditfråga m. m. Vid stadgeändringen i samband med namnbytet 1903 hette det emellertid direkt, att förbundet hade att tillvarata lantmännens "såväl ekonomiska som politiska intressen".

I en sorts programförklaring 1896 framhöll förbundets ordförande, friherre Carl Klingspor: "Vi måste se till, att vi i riksdagen äga representanter för lantbrukets stora fosterländska intressen, och i så måtto äro vi ett politiskt parti." Samtidigt polemiserade han mot ett yttrande, fäällt i lantbruksakademien, enligt vilket det vore oberättigat av jordbrukarna att sluta sig samman för andra än ekonomiska syften.

"Den mest betydande samhällsklassen inom landet och därtill den, som är dess kärna och representerar dess solidaste element", sade Klingspor, "skulle sålunda förmenas att göra sig fullt gällande!" I ett annat anförande år 1900 berörde han åter frågan om agrarförbundets "politiska ställning som parti". Ännu så länge hölls ställningarna i stort beträffande andrakammarvalen, hette det, men jordägarnas politiska inflytande försvagades jämsides med industriens utveckling och uppkomsten av nya tätortsbildningar. Förbundets sekreterare, kapten Vilhelm Nauckhoff, betonade också vid årsmötet 1900 i ett anförande, betitlat "Herre och bonde", vikten av att alla bönder "från godsherrn till småbrukaren", höll samman "för att bevaka sina politiska och ekonomiska intressen, samt för att hindra jordbrukareklassens undergång, på vilken arbetas genom bolagsväldet och arbetarrörelsen". Nauckhoff varnade samtidigt för radikalism och socialism, som kunde leda till splittring bland jordbrukarna.⁶

I vilken utsträckning förbundet verkligen fungerat som valorganisation eller påtryckningsgrupp i enskilda valkretsar låter sig icke säga. Thernænius uppger dock, att lantmannaförbundet uppträdde som valorganisation åt Nya lantmannapartiet på landsbygden och därvid utkonkurrerade Fosterländska förbundet, som hänvisades till att i huvudsak bedriva sin verksamhet i städerna.⁷

Otvivelaktigt hyste man inom Sveriges lantmannaförbund ambitionen att samla landets jordbrukare i en överorganisation. Medlemskap kunde inte bara vinnas individuellt, utan det var också möjligt för olika lantmannaföreningar att ansluta

sig kollektivt till förbundet eller agera genom detta. Tillkomsten av Svenska lantmännens riksförbund 1905, som fick ett i stort sett positivt mottagande av lantmannaförbundet, bör dock ha inneburit, att en av dess eventuella uppgifter, den ekonomiska, försvann.⁸

Även om lantmannaförbundet hade en särskild länsorganisation, de s. k. länsnämnderna, var dock den centrala verksamheten den mest betydelsefulla. Inom förbundet diskuterades och initierades åtskilliga frågor, som sedan blev föremål för riksdagens eller andra instansers behandling. Bland mera allmänpolitiska frågor kan nämnas rösträttsfrågan, tullfrågor, egnahemsfrågan och emigrationsfrågan. Av speciella jordbruksfrågor kan framhållas jordbrukskredit, stöd åt lantmannaföreningar och spannmålslagerhusfrågan.⁸

Förbundet var klart högerinriktat och bekämpade från början vad man uppfattade som samhällsupplösande tendenser. Dess antisocialistiska agitation, som bl a inspirerades av det 1904 i Tyskland grundade "Riksförbundet mot socialismen", intensifierades under åren 1907 - 1909. Efter tillkomsten av Allmänna valmansförbundet ifrågasatte ordföranden vid årsmötet 1905, om lantmannaförbundet längre hade någon uppgift att fylla. Han konstaterade emellertid, att AVF var heterogent till sin sammansättning och inte i allt kunde väntas stödja lantmannaförbundet, medan detta hade lättare att ge sitt stöd åt AVF. I sin slutsummering av förbundets verksamhet 1919 underströk Nauckhoff, att det alltid varit lojalt mot AVF. En av förbundets ledande gestalter, godsägare L. P. Mallmin (vice förbundsordförande 1905-1910 och förbundsordförande 1911-1912), var också en av initiativtagarna till AVF. Bland andra, som var verksamma inom båda organisationerna, kan nämnas förbundets båda andra ordförande, Carl Klingspor och Ivan Svensson, samt Ivar Månsson i Trää och Gustaf Benedicks.¹⁰

I motståndareagitationen utmålades organisationen som ett "herreförbund" av "grevar och baroner". Enligt Nauckhoff var dock 90 procent av medlemmarna i förbundets underavdelningar "medelstora och mindre jordbrukare". Under alla omständigheter står det emellertid helt klart, att godsägarna dominerade bland förbundets centrala förtroendemen. En förteckning över centrala förtroendemen under tiden 1905-1914 upptar 43 namn. Av dessa var 26 godsägare, 7 lantbrukare och 4 bruksägare. 21 var riksdagsledamöter, av vilka 12 tillhörde andra och 9 första kammaren. Som förbundsordförande fungerade friherren och godsägaren Carl Klingspor, Råbäck (1895-1910),

godsägaren L. P. Mallmin, Gran (1911–1912) och bruksägaren Ivan Svensson, Skyllberg, 1913–1914. Klingspor var ordförande i förbundets verkställande utskott 1895–1897 och godsägaren, fil. dr Wilhelm Ramstedt under tiden 1898–1914. Förbundets organ, Sveriges Lantmannaförbunds Tidskrift, utgavs 1904–1913, hela tiden med Wilhelm Nauckhoff som redaktör och utgivare.¹¹

Även beträffande de av förbundsmötet utsedda ledamöterna i länsnämnderna dominerade godsägare och större jordbrukare. År 1907 beklagade både ordföranden och en annan talare, att förbundet inte lyckats vinna gehör bland de mindre jordbrukarna. Sveriges lantmannaförbund lyckades således aldrig bli den samlingsorganisation för bönderna, som man hade hoppats på. Förbundet torde ha haft omkring ett par tusen medlemmar. Att organisationen lyckades bestå så länge och till icke ringa del kunde hävda sina intressen, torde främst bero på dess förankring bland de högersinnade riksdagsledamöterna. Då Sveriges lantmannaförbund efter 1913 upphörde med sin verksamhet, angavs som en av orsakerna här till bildandet av bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund.¹²

Sveriges allmoge

I början av september 1906 utfärdades ett upprop angående bildandet av en sammanslutning för att tillvarata bönders, torpare och arbetares intressen i Västernorrlands län. Redan tanken att samman-sluta bönder, torpare och arbetare i en gemensam organisation väckte stort uppseende. Härvid måste dock beaktas de speciella förhållanden, som var rådande i Västernorrland och angränsande områden. Bitterheten var stor mot de stora trävarubolagen på grund av dessas uppköpspolitik. Tidigare självägande bönder hade förvandlats till arrendatorer utan tillgång till egen skog. Beroendet av bolagen var något gemensamt för småbönder, arrendatorer och arbetare. Klyftan mellan olika grupper hade blivit mindre i Norrland än på andra håll.

Den 30 september samlades 25 ombud (10 hemmansägare, 10 torpare och 5 arbetare) i Sollefteå under ordförandeskap av initiativtagaren, hemmansägare H. Hellhoff från Helgum. Denne varnade för socialismen och såg positivt på bolagen, en uppfattning som bemöttes av flera talare. Beslut fattades om det önskvärda i att bilda "ett länsförbund av bönder, torpare och arbetare, vilket må tillvarataga deras gemensamma intressen". En kommitté tillsattes för att utarbete för-

slag till stadgar, varvid särskilt skulle beaktas, att förbundet efter bildandet skulle begära anslutning till LO. Uppenbarligen hade initiativet till stor del glidit över till de socialdemokratiskt sinnade. I ett kritiskt inlägg heter det: "Avsikten hos initiativtagarna var säkerligen den allra bästa – nämligen den att med sammanslutningen som medel söka höja den jordbrukande befolkningens ekonomiska ställning – men starten blev mycket litet lycklig. Genom brist på praktisk erfarenhet vid sammanslutningens organiserande rycktes ledningen genast ur de svaga händer, som satt saken i gång, och de alltid påpassliga socialisterna voro genast framme för att, som de inbillade sig, skaka en mogen frukt ned från trädet." Hellhoff själv lämnade den nya organisationen och motarbetade aktivt denna.¹³

Den 3 november hölls konstituerande möte i Sollefteå, varvid också en LO-representant var närvarande. Till ordförande valdes en socialdemokrat, C. O. Johansson, Kramfors, som också blev redaktör för förbundets tidning "Nya Norrland". Den nya organisationens namn blev "Västernorrlands läns lantarbetareförbund", men i praktiken kom den att benämnas "Bönder, torpare och arbetare". Om anslutning till LO rådde dock ingen enighet. Mötet anslöt sig till LO:s grundläggande principer men beslöt dröja med inträde i LO till dess att organisationen hunnit stadga sig. Förbundet hade stora framgångar till en början och verksamheten utvidgades till andra delar av Norrland. Motsättningarna inom förbundet mellan liberaler och socialister blev dock efterhand allt svårare. Efter storstrejken 1909 upphörde verksamheten.¹⁴

Bildandet av "Bönder, torpare och arbetare" väckte uppseende i hela landet. Händelsen föranledde Nils Wohlin, den blivande bondeledaren, att skriva en tidningsartikel, där han betraktade det som en anomali, att självägande bönder gått samman med "lösa arbetare" i en organisation under socialdemokratisk ledning. Detta medförde enligt Wohlins mening, att hela egnahemsverksamheten måste ses över, så att inte det stora socialkonserverativa målet att bevara bondekulturen förfuskades. Samtidigt efterlyste han ett "allmänt svenskt jordbrukare- eller jordägareförbund".¹⁵

Wohlin skulle snabbt bli bönhörd. Endast någon vecka senare, den 29 november 1906, samlades ett 70-tal jordbrukare från olika delar av Ångermanland och Medelpad till ett möte i Härnösand. De uppgavs tillhöra olika politiska läger. Som ordförande fungerade en av initiativtagarna, nämndemannen S. V. Näsström, Dynäs.

Mötet tog avstånd från "Bönder, torpare och arbetare" på grund av organisationens samröre med socialdemokratien. Samtidigt förklarade man, att det var angeläget att bilda ett "verkligt allmogeförbund". Med utgångspunkt från Väster-norrland skulle allmogen i hela landet via länsföreningar organiseras i ett riksförbund. En resolution antogs och en kommitté tillsattes med uppgift att utarbeta förslag till stadgar och program för förbundet. I denna ingick förutom Näsström också landstingsman J. O. Högberg, Näs, och Hernösandspostens redaktör och utgivare Ragnar Kock samt initiativtagaren till "Bönder, torpare och arbetare", H. Hellhoff.

Härnösandsmötet väckte åtskillig uppmärksamhet i hela landet, sannolikt till stor del genom Kocks försorg. En rad tidningar, företrädesvis högertidningar, uttalade sig positivt. Det ansågs angeläget att få till stånd en motpol till den socialistiska agitationen. Den ekonomiska och politiska utvecklingen tvingade lantmännen att organisera sig., Insinuationerna från den radikala och socialistiska pressen, att förbundet skulle "komma att gå i konservatismens tecken", avvisades av Kock.

"Riksförbundet Sveriges Allmoge" konstituerades den 28 december 1906 vid ett stort möte i Sollefteå. 186 medlemmar anslöt sig omedelbart till den nybildade organisationen. I det program, som antogs enhälligt, hette det, att då allmogen i landet inte kunde gilla socialdemokraternas uppfattning om "den personliga egendomslösheten", hade förbundet bildats för att bl. a. motarbeta byråkrati och socialism och på den existerande samhällsordningens grundval arbeta för att höja de olika samhällsklasserna i alla hänseenden. Förbundet eftersträvade en "nationell samling" med allmogen "som kärna" och förklarade sig berett att samarbeta med liknande sammanslutningar. Till ordförande i interimstyrelsen valdes J. O. Högberg, Näs. Vice ordförande blev agronom V. Carlsson i Gårdsnäs och sekreterare S. V. Näsström, Dynäs. Samtidigt bildades Väster-norrlands länsförening, vars stadgar antogs en månad senare, då också länsföreningens styrelse utsågs. I början av 1907 bildades den första lokalföreningen i Örnsköldsvik.

Onekligen förefaller det vara något bakvänt över tillkomstproceduren. Först bildades en riksförbund, sedan en länsförening, och först därefter var det dags att få till stånd lokalavdelningar. Detta påtalades gång efter annan. Att få t. ex. skåningar att underordna sig en redan bildad riks-

organisation, som dominerades av norrlänningar, ansågs utsiktslöst. Som orsak till att ett riksförbund skapats först angavs emellertid, att initiativtagarna hade blivit varnade av det öde, som vederfarits "Bönder, torpare och arbetare". Man önskade sålunda redan från början slå fast ett program, så att manipulationsförsök från socialdemokratisk sida inte skulle kunna ha någon framgång.¹⁶

Hernösands-Posten följde noga upp reaktionen efter bildandet av Sveriges allmoge. Tidningen gjorde bl. a. en enkät med ett antal företrädesvis riksdagsmän och f. d. riksdagsmän för att utvärdera deras inställning till den nya organisationen. Enkäten redovisades också i Nya Dagligt Allehanda och Stockholms Dagblad. Alla de tillfrågade betonade nödvändigheten av att bönderna organiserade sig. Bönderna var landets ryggrad, hette det. Det gällde för dem att hålla ihop. De måste "liksom andra samhällsklasser organisera sig till ett politiskt parti" (P. Svensson i Bondön), "sammanslutning fordras mot sammanslutning" (Ivar Månsson i Trää). Så när som i ett fall (P. Hörnstén, som sympatiserade med "Bönder, torpare och arbetare") rådde också enighet om att allmogeorganisationen måste utgöra en försvarsrörelse mot de samhällsnedbrytande krafter, som socialdemokratien och ungsocialismen ansågs företräda. Beträffande utformningen av verksamheten gick meningarna mera isär. Två av de tillfrågade önskade front åt såväl höger som vänster (J. Nydal och J. H. Schödin), medan en annan betonade, att bönderna själva måste bli de bestämmande och ledande i organisationen (E. Hägglund). Lektor E. O. Arenander framhöll vikten av att ej blanda samman politiska och ekonomiska intressen.¹⁷

I en kommentar till den första resolutionen, som antogs av Sveriges allmoge vid Härnösandsmötet, konstaterade Nya Dagligt Allehanda, att det programmatiska innehållet till stor del överensstämde med det som antagits av den äldre organisationen Sveriges lantmannaförbund. Sveriges allmoge hade dock udden tydligare riktad mot socialismen. Det har i sammanhanget sitt intresse att finna, att Kock höll ett anförande vid Sveriges lantmannaförbunds årsmöte 1907 under rubriken "Sveriges allmoge väpnar sig mot socialismen". Inför styrelsevalet hade Carl Klingspor, lantmannaförbundets ordförande, avlåtit en skrivelse, i vilken han frågade, om inte lantmannaförbundet kunde anses ha slutfört sin uppgift i och med att Sveriges allmoge hade bildats. Sveriges allmoge vore måhända "en lämplig arvtagare för att skydda våra sociala och ekono-

miska intressen", sades det. Detta tillbakavisades dock av årsmötet. Samtidigt hade Kock i diskussionen efter sitt anförande motsatt sig samarbete med lantmannaförbundet. Sveriges allmoge, anförde han, hade bildats som "självständigt riksförbund just för att ej ens skenbart komma under inflytande av något som kunde ha sken av ett 'herre-förbund'".¹⁸

Sveriges allmoge vann snabbt terräng. I september 1907 konstaterade förbundsordföranden, att det i Västernorrlands län fanns åtta lokalavdelningar med omkring 300 medlemmar. Sommaren 1907 bildades de första lokalavdelningarna i Jämtland under medverkan av E. O. Arenander. I början av 1908 tillkom ytterligare ett antal föreningar i Jämtland, och i mars detta år förenades de jämtländska lokalavdelningarna i ett länsförbund. Enligt en uppgift från mars 1909 hade förbundet också utvidgat verksamheten till Västerbotten. Genom Arenander hade förbundet också nått Värmland, men av ekonomiska skäl kunde verksamheten inte fullföljas där.

I början av 1909 fanns det av allt att döma lokalavdelningar i de flesta av socknarna i Västernorrlands län. Särskilt starkt var förbundet i norra Ångermanland. Valframgångar i Västernorrland och Jämtland i riksdagsvalet 1908 tillskrevs också Sveriges allmoge. Det vill synas som om förbundet i slutet av 1908 och början av 1909 hade tillgång till en egen organisatör och agitator, som uppges ha varit framgångsrik. En bidragande orsak till framgångarna för Sveriges allmoge har ansetts – och säkerligen med all rätt – ligga i det kraftiga stöd, som förbundet hade i de tre moderata tidningarna *Hernösands-Posten*, *Örnköldsviks-Posten* och *Jämtlands-Posten*, vilka uppfattades som "förbundets organ".¹⁹

På kort tid hade således en relativt stark politisk bonderörelse vuxit fram i Norrland. Det var sannolikt inte någon tillfällighet, att framgångarna blev så stora i Västernorrland, där ju också initiativet hade tagits. Marken kan i viss mån sägas ha varit förberedd. E. O. Arenander hade som länsagronom hos Västernorrlands läns hushållningssällskap under åren 1898–1905 utfört ett omfattande och fruktbringande arbete för att organisera lantmannaföreningar i länet. Västernorrlands lantmannaförbund hade påbörjat sin verksamhet år 1900. Vid slutet av 1903 hade förbundet 58 lantmannaföreningar anslutna. Västernorrland kom överhuvudtaget tack vare Arenanders insatser att bli en förebild för den ekonomiska föreningsrörelsen på jordbrukets område i lan-

det.²⁰ Då Sveriges allmoge bildades 1906, bör dess framväxt ha underlättats av att det redan fanns etablerade kontakter mellan lantbrukarna i länet. Detta bestyrkes också. En av initiativtagarna till Sveriges allmoge och tillika dess sekreterare, S. V. Näsström, Dynäs, var 1904 ordförande i Gudmunrå lantmannaförening. Av de åtta styrelseledamöterna i den första lokal föreningen. Norra Ångermanlands kretsörening, var tre ordförande i lokala lantmannaföreningar tre år tidigare.²²

Trots sitt betonande av bönderna som landets "kärna och märke" kan Sveriges allmoge knappast betraktas som en renodlat klasspolitisk rörelse. Dess syften var allmänt politiska, och organisationen stod öppen för var och en, som ville acceptera dess program. Vid det första sammanträdet i Härnösand hade det dock rätt olika meningar huruvida förbundet skall stå öppet för andra än lantmän.

Riksförbundet Sveriges allmoge bildades visserligen vid en tidpunkt, då det främst gällde att slå tillbaka vad som uppfattades som ett hot från socialistisk sida. Men det fanns också ett annat skäl för bönderna att organisera sig politiskt, nämligen den förestående rösträttsreformen, vilket påpekades i ett par tidningskommentarer till bildandet av Sveriges allmoge och av Arenander i en artikel 1908. Det framgick också, om än inte explicit, i ett allmänt uttalande av förbundet 1907, att sådana tankar fanns. Även Rudolf Kjellén, vilken betraktades som en av unghögerns banérförare, hade starkt understrukit nödvändigheten av att en bondepolitisk organisation kom till stånd. Förbundet betecknade sig som partipolitiskt obundet i det nämnda uttalandet. Programmet var dock främst en moderat-konservativ prägel, vilket var naturligt, då motståndaren i första hand fanns till vänster. Antibyråkratismen innebar emellertid samtidigt, att en viss udd också riktades åt höger.²²

Det uttrycktes också förhoppningar, att Sveriges allmoge skulle bli den borgerliga organisation, som framför andra samlade lantmännen i Norrland. Städerna åter lämnades åt Allmänna valmansförbundet, medan en tredje organisation, Svenska folkförbundet, förutsattes kunna samla de icke-socialistiska arbetarna. Vid riksdagsvalet borde de tre organisationerna kunna samarbeta utan svårigheter, hette det.²³

Det genomgångna materialet säger ingenting om Sveriges allmoges vidare öden. Men i Jämtland uppges Sveriges allmoge och den borgerliga valmansföreningen i Östersund ha varit de enda

organisationer, som fram till 1914 arbetade "i moderat-konservativ anda" i valrörelserna. Först 1915 bildades en länsorganisation, som anslöts till AVF. I Västernorrland bildades moderata valmansförbund i Medelpad och i södra Ångermanland 1911 men i norra Ångermanland först 1914. Det förefaller inte osannolikt, att Sveriges allmoge levde kvar i norra Ångermanland till 1914 och där liksom i Jämtland utgjorde de moderatas valorganisation. Lokalt material – inte minst pressen – borde kunna belysa Sveriges allmoges verksamhet.

Det förtjänar måhända påpekas, att bondeförbundet vid 1917 års andrakammarval – det första då partiet spelade någon roll – gjorde ett bra val i Västernorrlands län. Medelpads valkrets var den, där bondeförbundet nådde sin relativt sett starkaste ställning med 25 procent av rösterna. Även i Ångermanlands södra valkrets blev resultatet lyckosamt. Det förefaller inte osannolikt, att länets karaktär av pionjärregion för såväl den ekonomiska som den politiska bonderörelsen härvidlag har spelat en roll.²⁴

Sveriges jordbrukande allmoge

Våren 1906 togs också ett annat intressant initiativ till att skapa en politisk bondeorganisation, nämligen i Skaraborgs län. I Gökhem, Marka och Sörby socknar utanför Falköping väcktes tanken på en bondesammanslutning. Vid två sammankomster, den sista den 30 november 1906, dvs. dagen efter Sveriges allmoges Härnösandsmöte, enades man om förslag till program och stadgar för "Förbundet Sveriges jordbrukande allmoge". Inget som helst samröre torde ha förekommit mellan Västernorrland och Skaraborgs län. Ingenting tyder på, att man på initiativstadiet kände till varandras planer. I mars 1907 utsändes ett upprop till kommunalstämmoordförandena i Skaraborgs län med inbjudan att ingå i den nya organisationen.

Programmet påminner i vissa avseenden om Sveriges allmoges, men det hade inte dettas uttalat antisocialistiska touche. Uppropet från mars 1907 är däremot i sin inledning klart antisocialistiskt. Det kan möjligen ha inspirerats av Sveriges allmoge, vars strävanden nu hade blivit kända.

Beträffande skaraborgarnas syften talades om att samla allmogen "på fosterländsk grund", att förmå alla slags jordbrukare "att enigt tillvarataga sina ekonomiska, samhällsliga och politiska intressen", att göra jordbruket aktat och underlätta

egnahemssträvandena. Dessutom hyste organisationen en ambition att på olika sätt utbilda och uppfostra lantmännen såväl teoretiskt som praktiskt. Föreläsningar, kurser, diskussioner och spridande av skrifter sågs som medel.

Vad som klart skilde västgötaorganisationen från dess norrländska motsvarighet var främst det klasspolitiska inslaget. Endast den som var jordbrukare eller åtminstone innehade ett hektar odlad jord kunde bli medlem. Därtill ville man föreskriva, att flertalet medlemmar i en kretsavdelning alltid skulle utgöras av jordbrukare, som hade mindre än 25 hektar åkerjord. För att få till stånd och vidmakthålla "en stor allmogeförening" fordrades enligt initiativtagarna tre ting: 1) att man samlades kring något värdefullt, som hittills icke hade blivit tillgodosett 2) att sammanslutningen var "folklig" och inte kunde "förvandlas till ett godsägareförbund eller något dylikt" samt 3) att lokalaföreningarna hade inflytande som remissinstanser.

I uppropet sade man sig gärna önska ett närmare samarbete med Sveriges allmoge i Ångermanland, men man var inte beredd att ge efter på kravet, att sammanslutningen skulle begränsas till att blott avse jordbrukare. "Om man bildar tusen allmogeföreningar på andra grunder än yrkesgemenskapen", hette det, "så sakna jordbrukarna fortfarande den förening, som de kunna kalla sin egen...". För jordbrukarna fanns det "ingen mera naturlig och tidsenlig sak, än att vi räcka varandra händerna och bilda förening om våra intressen och uppgifter..Enighet ger styrka." Detta uteslöt dock inte enligt uppropet, att det också fanns en förpliktelse att tänka på samhället i dess helhet och söka samverka med andra yrkesgrupper.

Det underströks särskilt i uppropet, att samarbete mellan stora och små jordbrukare var eftersträvansvärt. För att verkligheten rätt skulle avspeglas måste dock flertalet utgöras av medelstora och små jordbrukare samt lantarbetare. Dessa borde också ha majoritet i styrelserna. Var gränsen skulle dras, kunde diskuteras. "Huvudsaken är", sades det, "att man befriar allmogemännen i en krets från all tvekan, huruvida de skola i sin styrelse våga taga de flesta männen bland de små i ledet med förbigående kanske av en eller annan storman." Udden förefaller klart riktad mot Sveriges lantmannaförbund.

I övrigt fann Vilhelm Nauckhoff, författarens enda källa, det "märkligt", att vid omröstningar inom förbundet skulle varje "husfader" ha två röster och övriga medlemmar en röst. Orsaken

var, att man gärna ville ha med "konfirmerad ungdom" i förbundet men samtidigt inte ansåg det vara lämpligt, "att omogen ungdom skall kunna ta väldet över de äldre".

Nauckhoff var i stort sett positiv till såväl den västgötska som den norrländska allmogerörelsen men förutspådde, att båda organisationerna mycket snart skulle få finansiella svårigheter.²⁵

Ingenting är närmare känt om Sveriges jordbrukande allmoges vidare öden eller om dess eventuella verksamhet. Möjligen kan lokalt material ge information i detta hänseende. Organisationen omnämndes dock av Nils Wohlin 1920.²⁶

Det är intressant att notera, att initiativet till att bilda Sveriges jordbrukande allmoge togs praktiskt taget samtidigt som Sveriges allmoge bildades i Ångermanland. Namnligheten mellan de båda organisationerna är ju för övrigt frapperande. Av särskilt intresse är det otvetydigt klasspolitiska inslag, som återfinnes hos varianten i Skaraborgs län. I detta sammanhang skall också framhållas, att Carl Berglund i Gimmene tre år senare påbörjade den verksamhet, som skulle leda till att bondeförbundet bildades, varigenom också klasspolitiken sattes i högsätet för böndernas vidkommande. Berglund i Gimmene kan knappast ha undgått att påverkas av initiativet i grannsocknarna några år tidigare. Var han för övrigt själv möjligen inblandad?

Svenska jordbrukarförbundet

Även i Dalarna, Gästrikland och Västmanland förekom strävanden att få till stånd en politisk bonderörelse. Oberoende av varandra hade ungefär samtidigt tre olika organisationer vuxit fram under 1908. I Gästrikland bildades Svenska jordbrukarförbundet, i södra Dalarna och norra Västmanland uppstod Södra Dalarnas och Norra Västmanlands lantmannaklubb, och dessutom bildades Mellersta Dalarnes allierade lantmannaföreningar. Dessa tre organisationer sammanslogs den 1 maj 1909 vid ett möte i Krylbo till Svenska jordbrukarförbundet med Per Norbäck, Kungsgården, som ordförande.

I det samtidigt antagna programmet hette det, att syftet med förbundet var att sammansluta jordbrukarna i landet för att ta tillvara och skydda deras intressen "såväl i ekonomiskt som i kommunalt och politiskt hänseende". Förbundet skulle dels "förmedla försäljning av medlemmarnas produkter" och "motarbeta all osund konkurrens", dels bilda en hjälp- och biståndsfond och

dels även stimulera intresset hos medlemmarna för politiska frågor. Det var alltså fråga om både ekonomisk och politisk verksamhet. Detta förvånar något, eftersom den tungt vägande E. O. Arenander återfanns bland interimstyrelsens ledamöter. Denne hade ju 1907 bestämt varnat för en sammanblandning av ekonomiska och politiska intressen.

På programmet stod också en önskan att hjälpa jordbruksarbetare "att förvärva egna hem på landet med full äganderätt", vilket uppenbarligen hade udden riktad mot det av socialdemokraterna ledda Dalarnes småbrukareförbund.

Genom samverkan mot socialdemokraterna hade redan 1908 vissa framgångar kunnat inregistreras. Vid de kommunala valen 1908 hade bönderna i Norbergs socken genom samarbete med övriga borgerliga tillsatt kommunstyrelsen, som under flera år hade saknat en bonderesponent. Och i Avesta hade en höjning av mjölkpriset genomdrivits. Arbetarkommunen hade omedelbart förklarat bojkott mot mejeriet i Avesta men tvingades att ge efter sedan de samverkande bönderna hotat att låta all mjölktransport till Avesta upphöra.²⁷

Andra signaler till bondesamling

Också etablerade politiker gav vid den här tidpunkten signaler, som kunde tydas som en önskan att samla bönderna i en gemensam politisk rörelse. Sålunda väckte ett förslag av liberalen Raoul Hamilton i slutet av 1907 ett visst uppeende. Hamilton antydde då, att det fanns behov av ett nytt parti, ett "samlingslantmannaparti", som vände sig mot såväl höger som vänster.

I en intervju med Stockholms Dagblad något senare preciserade han sin kritik mot de existerande partierna. Liberala samlingspartiets inställning i jordfrågan var oklar, och det var tveksamt, om lantmännen i samlingspartiet kunde få gehör för sina krav på skatteutjämning. Just skattefrågan betecknade Hamilton som den viktigaste för landsbygden. Lantmannapartiet åter låg enligt hans mening alltför långt åt höger. Inget av de existerande partierna hade möjlighet att samla alla lantmännen. Som liberal var Hamilton emellertid mot varje tanke på ett klassparti, även om det proportionella valsystemet enligt hans uppfattning ledde fram till sådana.²⁸

Ett annat exempel i detta sammanhang utgör Alfred Petersson i Påboda. Redan som jordbruksminister i Lindmans första ministär höll han i Torsås 1908 ett anförande, som rönt stor upp-

märksamhet, då det ansågs tyda på en motsatsställning till Lindman. Petersson i Påboda såg allmogens roll framför allt som medlande och försonande mellan ytterligheterna i svensk politik. Lindman misstänkte, att Petersson i Påboda hoppades kunna bilda ett eget centerparti, vilket dock vid denna tidpunkt uppenbarligen inte var fallet. Sommaren och hösten 1909, efter brytningen med Lindman, var han däremot inne på tanken att få till stånd ett fristående bondeparti med ett centerpolitiskt program, vilket bl. a. framgår av en brevväxling med en annan bondeledare, Daniel Persson i Tällberg. Han gav dock upp denna tanke och anslöt sig i stället till Liberala samlingspartiet efter ett nytt uppmärksammat tal i Torsås.²⁹

Som ett uttryck för samlingssträvandena torde det också vara rimligt att betrakta den över partierna stående lantbrukargrupp i riksdagen, som kom till stånd i februari 1909. Det sades uttryckligen ifrån, att den skulle ha en funktion på jordbrukets område, motsvarande den som riksdagens nykterhetsgrupp hade på sitt område. Redan från början anslöt sig ett 70-tal riksdagsledamöter, företrädesvis från andra kammaren. Samtliga tre borgerliga partier i denna kammare var representerade, dvs. de båda högerpartierna Nationella framstegspartiet och Lantmannapartiet samt Liberala samlingspartiet. De ledande i jordbrukargruppen tillhörde dock knappast de mest framskjutna politikernas skara. I förtroenderådet invaldes bl. a. från högern Oscar Olsson i Broberg och Ollas Anders Ericsson i Ovanmyra samt från liberalerna N. Jönsson i Kvarnberga och K. Karlsson i Mo.³⁰

Slutomdöme

I en tidningsartikel 1920 talade Nils Wohlin om bonderörelsen som "en historisk nödvändighet" och underströk sambandet med undergången av det gamla lantmannapartiet. I sammanhanget påtalade han hur organisationssträvandena redan 1904–1907 tog sig "egenartade uttryck i provinsiella föreningssträvanden av längre eller kortare varaktighet". Han uppmärksammade därvid särskilt Sveriges lantmannaförbund, "där de storagrariska intressena dominerade", samt Sveriges allmoge i Västernorrland och Sveriges jordbrukande allmoge i Skaraborgs län.³¹

Materialet för denna uppsats har varit i hög grad begränsat. Vad som framför allt saknas är ett mer ingående studium av lokalt material, särskilt pressen. Det är likväl möjligt att fastslå, att det fanns flera organisationer redan före 1910 med det klart

uttalade syftet att ta tillvara lantbrukarnas *politiska* intressen. Andra samhällsgrupper organiserade sig. Därför måste också bönderna göra det. I bakgrunden fanns också en längtan efter att återuppliva den tid, då bönderna stod enade i det gamla lantmannapartiet.

Organisationernas syften var dock inte genomgående enbart politiska. Sveriges lantmannaförbund, den första av de nya i egentlig mening bondepolitiska organisationerna, hade länge också den begynnande ekonomiska föreningsrörelsen i blickfältet. Organisationen hade uppenbarligen ambitionen att bli en överorganisation för landets olika lantmannaföreningar. Här skall observeras, att beteckningen lantmannaförening först så småningom kom att få den sentida betydelsen av inköpsförening. Vid sekelskiftet förekom överhuvudtaget en rad benämningar på jordbrukaresammanslutningar, oavsett syften, t. ex. agrarförening, lantmannaklubb etc.³² Då Svenska Lantmännens Riksförbund bildades 1905 som en central inköpsorganisation för jordbrukarna, föll ett bevakningsområde bort för lantmannaförbundet. Organisationen kunde koncentrera sig på sina politiska uppgifter.

Sveriges allmoge hade från början mera renodlade politiska syften. Målet var att med jordbrukarna som kärna åstadkomma en nationell samling mot byråkrati och socialism. Såväl Sveriges jordbrukande allmoge som Svenska jordbrukarförbundet hade uppenbarligen vid sidan av de politiska målsättningarna också ambitionen att fungera som allmänna jordbrukaresammanslutningar.

Ett påfallande drag hos samtliga fyra organisationer var antisocialismen. Lantmannaförbundet såg som en av sina huvuduppgifter, särskilt 1907–1909, att driva en landsomfattande antisocialistisk kampanj. Sveriges allmoges tillkomst utgjorde en direkt reaktion mot att socialdemokraterna – som man uppfattade det – hade "tagit över" en annan organisation. Antisocialismen markerades från början tydligt i utprop och program. Till och med den bakvända organisationsstrukturen, först riksförbund och därefter regionala och lokala sammanslutningar, berodde på fruktan för socialdemokratisk infiltration. Även hos Sveriges jordbrukande allmoge fanns antisocialismen uttryckt, ehuru mindre prononcerat än hos den norrländska motsvarigheten. Svenska jordbrukarförbundet förefaller inte ha markerat sin antisocialism programmatiskt, men i det praktiska arbetet kom organisationen i direkt strid med socialdemokratien.

Hos samtliga organisationer fanns ett klasspolitiskt inslag. Svagast var detta hos Sveriges allmoge, som ju stod öppen även för icke-jordbrukare. Röster hade likväl höjts vid förbundets bildande för att göra organisationen till en exklusiv jordbrukaresammanslutning. Starkast framträdde utan tvivel det klasspolitiska draget hos Sveriges jordbrukande allmoge, som endast vände sig till jordbrukare, och som dessutom genom särskilda regler ville säkerställa de mindre och medelstora jordbrukarnas dominans.

Sveriges lantmannaförbund var den stabilaste av organisationerna och hade också den längsta varaktigheten. Förbundet kunde dock aldrig frigöra sig från den som det förefaller berättigade stämpeln att i första hand verka för de storagrara intressena. De övriga organisationerna var provinsiella till sin karaktär. Störst utbredning fick Sveriges allmoge, som vid höjdpunkten av sin verksamhet hade lokalorganisationer i tre av norrlandslänen, Västernorrland, Västerbotten och Jämtland, samt dessutom anhängare i Värmland. Det finns särskild anledning att observera sambandet mellan Sveriges allmoge och den ekonomiska föreningsrörelsen. Västernorrland stod som förebild för den senare. Uppenbarligen har de organisatoriska framgångarna för den ekonomiska föreningsrörelsen utgjort en god grundval genom de kontaktytor, som skapats, för Sveriges allmoges tillkomst och utbredning.

Avslutningsvis må det konstateras, att forskningen ännu har mycket ogjort beträffande de politiska organisationssträvandena vid sekelskiftet och under tiden fram till första världskriget. Mycket har skrivits om arbetarrörelsen, medan de många heterogena strävandena inte bara bland jordbrukarna utan inom medelklassen överhuvudtaget knappast kommit att belysas i jämförlig utsträckning.

Noter

- 1 Thermænius, E: Riksdagspartierna. Sveriges Riksdag. Band XVII. Sthlm 1935, s 13, 19 ff, 168 o 174; Valinder, T: I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886-1900. Sthlm 1962, s 33 f o 237; Lindskog, G: Med högern för Sveriges framtid. Sthlm 1954, s 21 o 37, not 1.
- 2 Thermænius a a, s 96 ff.
- 3 Åberg, A: Det moderna samhället växer fram, i Svenska Lantmännens Riksförbund 1905-1955. Sthlm 1955, s 49 ff.
- 4 Nauckhoff, V: Sveriges agrar- och landtmannaförbund 1895-1914. Sthlm 1919, s 4 ff; Sveriges Landtmannaförbunds Tidskrift (SLT) 1910, häfte III o IV, s 18; SLT 1913, häfte I, s 16; Carlsson, S: Lantmanapolitiken och industrialismen. Lund 1953, s 162 ff; Hadenius, S: Fosterländsk unionspolitik. Uppsala 1964, s 359; Kälvemärk, A-S: Reaktionen mot utvandringen. Uppsala 1972, s 112.
- 5 Nauckhoff a a, s 9, 84 (cit) o 150.
- 6 Ibidem, s 13 f, 33, 69, 134 o 151; SLT 1904, häfte I, s 6.
- 7 Thermænius a a, s 20.
- 8 SLT 1904, häfte I, s 6 f (Stadgar för Sveriges Landtmannaförbund, §§ 3-5); SLT 1905, häfte IV, s 16 f; SLT 1906, häfte I o II, s 7 f.
- 9 SLT 1905, häfte II, s 36 f o 55 (PM för Sveriges Landtmannaförbunds Länsnämnder); SLT 1910, häfte III o IV, s 17 ff; SLT 1913, häfte I, s 14 ff; Nauckhoff a a, s 21 ff, 31 ff, 50 ff, 61 ff, 94 ff, 124 ff o 154 ff; Kälvemärk a a, s 112, not 2; SLT 1907, häfte I o II, s 9 ff; Hagård, B: Nils Wohlin. Konservativ centerpolitiker. Vadstena 1976, s 27.
- 10 Nauckhoff a a, s 135, 157, 171 ff, 178 ff, 209 o 211; SLT 1905, häfte II, s 3; Lindskog a a, s 23, 26 o 28; Wählstrand, A: Allmänna Valmansförbunds tillkomst. Uppsala 1946, passim (betr Klingspor särskilt s 46 f).
- 11 Nauckhoff a a, s 17 f o 211 ff.
- 12 Ibidem, s 128 f, 170 o 208; SLT 1905, häfte II, s 36 f; SLT 1907, häfte I o II, s 42 o 48; SLT 1907, häfte III, s 19 ff.
I revisionsberättelsen för 1904 anges medlemsintäkterna till 2 558 kr. Enligt stadgarna var avgiften för brukare av mindre än 50 hektar jord 50 öre och för övriga 1 kr. Om Nauckhoffs proportioner är riktiga (90 procent av medlemmarna medelstora och mindre jordbrukare) skulle förbundet 1904 ha haft nära 5 000 medlemmar. Verksamhetsberättelsen för 1904 anger emellertid, att förbundets tidskrift haft en upplaga på 2 000-3 000 ex., vilka utsändes till medlemmarna och lantmannaföreningarna. Detta synes bestyrka antagandet om ett par tusen medlemmar (SLT 1904, häfte I, s 6, o 1905, häfte II, s 9 f).
- 13 Back, P-E: En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling. Malmö 1961, s 17 f o 47 ff (cit s 49); Kock, R: Sveriges allmoge. Dess uppkomst och första utveckling. Härnösand 1907, s 1 ff (cit s 1).
- 14 Back a a, s 49 ff o 360 f.
- 15 Wohlin, N: Lägenhetsinnehafvarne och socialdemokratien. Nya Dagligt Allehanda (NDA) 1906 21/11; Hagård a a, s 37 o 39.
- 16 Kock a a, s 2 ff (cit s 6); SLT 1907, häfte III, s 5; Stockholms Dagblad (StD) 1907 9/1 o 14/9.
- 17 StD 1906 18/12, 1907 9/1 o 22/1; NDA 1907 9/1.
- 18 NDA 1906 4/12; SLT 1907, häfte I o II, s 22 ff o 42 f (cit s 42); Nauckhoff a a, s 31 o 170 ff.
- 19 StD 1907 14/9, 1908 30/3 o 25/10, 1909 22/2 o 23/5; Tollin, S: Svensk dagspress 1900-1967. Sthlm 1967, s 46, 48 och 136.

20 Birger Hagård

- ²⁰ SLT 1904, häfte II, s 21 ff; Röstin, H: Från lantmannaföreningar till SLR, Svenska Lantmännens Riksförbund 1905–1955, s 50 f o 60 f.
- ²¹ SLT 1904, häfte II, s 26, o häfte III, s 17; Kock a a, s 9. (De tre ordförandena i lantmannaföreningarna, som avses, är landstingsman Johan Sundström, Nätra, kommunalordförande Per Andersson, Skorped, och kommunalordförande Olof Kalin, Anundsjö.)
- ²² Kock a a, s 3, 6 f o 9; StD 1908 30/3; SLT häfte I o II, s 20 ff.
- ²³ StD 1909 22/2. Svenska folkförbundet började sin verksamhet 1905. Organisationen uppgavs i början av 1909 ha 12 000 medlemmar, fördelade på 200 lokalavdelningar i hela landet. Sju ombudsmän var fast anställda. Antisocialistiska skrifter publicerades och en veckotidning, Svenska folkviljan, utgavs. På många orter hade uppförts eller planerades "Folkets hem" med samlings- och klubblokaler (StD 1909 2/1 o 24/10).
- ²⁴ Lindskog a a, s 575 ff (cit s 576); Thernænius a a, s 268 f.
- ²⁵ SLT 1907, häfte III, s 5 ff; Nauckhoff a a, s 174.
- ²⁶ Wohlin, N: Den nutida bonderörelsen, JR:s dags festnummer, Vårt Land och Folk 1920 20/6.
- ²⁷ StD 1909 5/5 o 23/5; SLT 1913, häfte III o IV, s 17.
- ²⁸ StD 1908 15/1.
- ²⁹ Petersson, K: En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda. Sthlm 1965, s 145 f o 178 ff; Anderson, I: Arvid Lindman och hans tid. Sthlm 1956, s 132 f; Palme, S U: På Karl Staaffs tid. Sthlm 1964, s 9 ff.
- ³⁰ NDA 1909 26/2 o 4/3.
- ³¹ Wohlin, N: Den nutida bonderörelsen. JR:s dags festnummer, Vårt Land och Folk 1920 20/6.
- ³² Röstin a a, s 31.

Do Trade Unions Really Give Rise to Social Losses?

BY GÖTE HANSSON*

I. Introduction

In the economic literature there has long existed a view that a trade union gives rise to social losses in the same way as a monopoly firm in the commodity market. An example of this view was presented by Levis Kochin in a recent issue of this journal.¹ Kochin states that

Unions have obtained higher wages for their members. The cost to society of these higher wages are caused by (1) A misallocation of labor – too little employment at unionized work and too much elsewhere (2) Rent Dissipation – the cost of competition for union jobs and of efforts to create and destroy unions (3) Rigidity – Union rules cause an increase in the rigidity of work practice and of wages. A low bound estimate of the social cost of unionism allowing only for the first two categories finds unions had a social cost of \$ 58.5 Billion in the U. S. in 1979.²

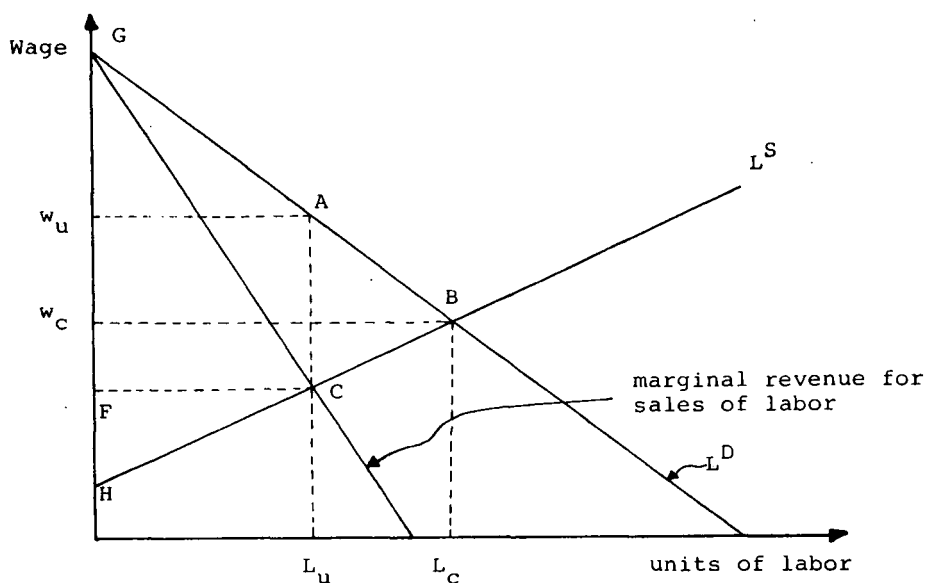
This article questions Kochin's analysis and estimates of social losses.

II. Is Perfect Competition the Alternative?

Kochin starts from the implicit assumption that in the absence of trade unions the labor market can be characterized as being perfectly competitive. It is then relatively easy to demonstrate that there is a risk of losses of the first type mentioned by Kochin. To illustrate this we use the same type of figure as Kochin.³

If the market is characterized by perfect competition, equilibrium in Figure 1 is attained at the point of intersection of the demand and supply curves, denoted L^D and L^S respectively, and L_c units of labor will be employed at the competitive wage w_c . There will then be a social surplus equal to the area GBH.

Figure 1

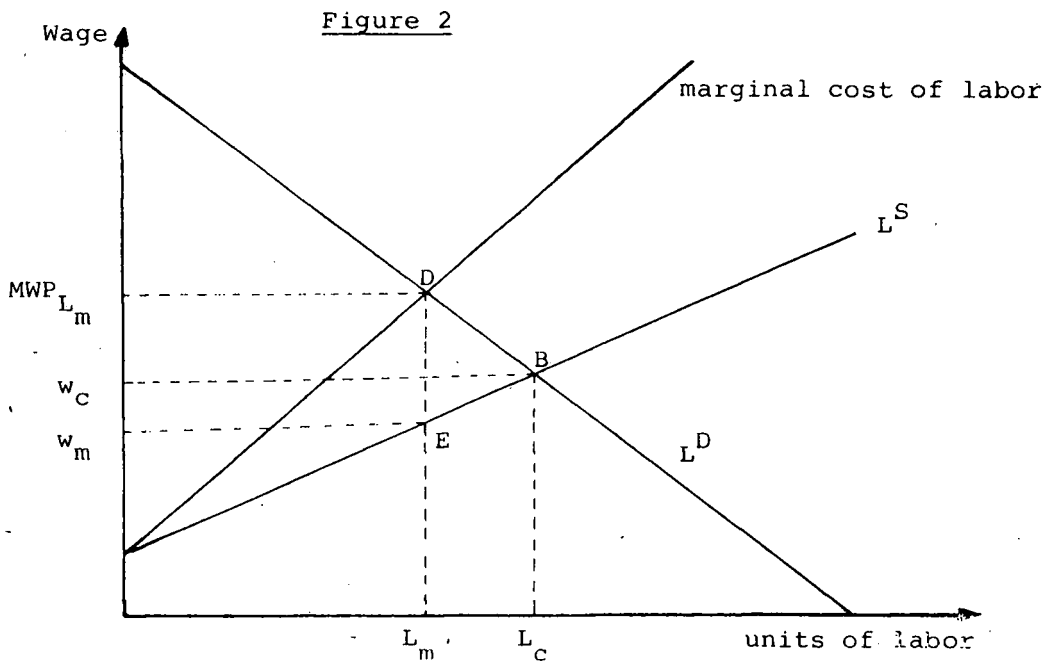

If a trade union is formed and obtains control over the supply of labor, the market equilibrium will change. As the sole seller of labor, the union knows that in order to maximize the surplus, defined as the difference between the sum of wages and the opportunity cost of labor (represented by the curve L^S), the employment level should be determined by the intersection of the curves describing the marginal revenue for sales of labor and supply of labor.⁴ Consequently, with a surplus maximizing union, L_u units of labor will be employed at the wage w_u . Comparing this situation with that of perfect competition, we find that there are employers demanding labor who are willing to pay a wage in excess of the opportunity cost of labor. From a welfare point of view, we note that the surplus to the employers will be reduced from GBw_c to GAw_u , whereas the surplus to the unionized workers will increase from HBw_c to $HCAw_u$. Thus, the emergence of the union will give rise to a social loss equal to the area ABC in Figure 1.

It is important to remember that the above analysis begins from the assumption that perfect com-

petition prevails in the labor market. Kochin makes no comment on this crucial assumption. As a rule the assumption of perfect competition is not valid in labor markets.⁵ In many countries without trade unions we would expect to find a monopsony in the labor market, especially if we restrict the perspective to local and regional markets. If a trade union is formed in a labor market characterized by a monopsony the effects will differ radically from those derived by Kochin and illustrated in Figure 1. The employer knows that he has to bid up the wage if he wants to use more labor. If perfect wage discrimination cannot be applied, the employer also knows that it is not only the last worker but also all workers previously employed who will receive the higher wage. In Figure 2 the incremental labor cost associated with increased employment is described by the marginal cost curve for labor. The monopsonist maximizes profits at the employment level where the curves describing the marginal cost of labor and the demand for labor intersect. In Figure 2, this gives employment of L_m units of labor at the wage w_m . There is a social loss in this market situation represented by the area DBE .

Figure 2

An interesting question is what happens to this loss when the workers form a trade union for collective action in the labor market. It is obvious that there will be a change in the social loss. However, whether this change is positive or negative depends on the outcome of the bargaining process in the new situation. In the case where the agreed wage is less than the monopsonist was willing to pay for the employment of L_m units of labor, $MWPL_m$, the social loss will be reduced since employment will increase towards the competitive level, L_c . In fact, it may be the case that a situation identical to the competitive equilibrium arises and the social loss is eliminated by the trade union activities. From this we can see that if there is initially a monopsony in the labor market, the formation of trade unions cannot be generally rejected by reference to the traditional analysis of loss under monopoly. In fact, the formation of a trade union may well give rise to a social gain.⁶

III. Do Trade Unions Give Rise to Socially Valuable By-Products?

Now, let us turn to the second cause of social losses due to trade unions referred to by Kochin. To the loss ABC in Figure 1 Kochin, with reference to Tullock (1967) and Posner (1975), adds a social loss described by the area w_uACF . This loss is made up of the expenses incurred in efforts to form, maintain and obtain entry into unions as well as the costs incurred in efforts to obstruct, destroy, harass or otherwise hinder the efforts of trade unions to maintain wages above those that would exist in the absence of union monopoly.⁷

One may raise objections to this analysis. First, this loss may well exist also in the absence of trade unions if workers try to establish a union but fail to do so due, for instance, to the employers' efforts to prevent unionization. So that even if a labor market is characterized by perfect competition, resources may be used for the same type of activities underlying the loss w_uACF in Figure 1. Furthermore, from Posner's (1975) analysis of the assumptions necessary for the existence of a loss of size w_uACF in a monopoly market it emerges that one of the critical assumptions is that 'the costs incurred in obtaining a monopoly have no socially valuable by-products'.⁸ It is then important to investigate whether the formation of a trade union gives rise to such by-products and thereby reduces, or even eliminates, this type of loss.

By-products that have been discussed in the

literature are the unions effects on worker-management relations, on workers' firm-specific training and on workers' morale and motivation.⁹ It is obvious that unions can play an important role in providing and exchanging information in a production unit. A union can make the management aware of potential changes that can improve the workers' situation at the same time as they can improve the efficiency of production. This may reduce labor turnover in the production unit. Thus, firm-specific training and other forms of investment in human capital become more profitable than is the case when workers' discontent results in quits. Quits are a costly way of providing information on working conditions from the point of view of both the employee and the employer but it is the major alternative to the provision of worker-management information by means of trade unions.¹⁰ It is also argued that trade unions increase the morale and motivation of the labor force. Partly this can be explained by the unions role in providing information as described above. In addition, however, by collective bargaining and by monitoring agreements the unions may be able to change the attitude of the workers and raise their motivation. These effects of trade unions, which arise mainly from the union's role as a source of information between workers and management, tend to increase the productivity of workers and the efficiency of the production unit. Consequently, from this point of view, trade unions tend to affect economic growth positively.

These effects are touched on by Kochin but are assumed to be negative or small and are, therefore, not taken into account in the estimates of the social costs of unions.¹¹ However, the validity of Kochin's argument for assuming these effects to be small or negative depends critically on the initial assumption of perfect competition in the absence of trade unions. The estimates of the influence of trade unions on worker productivity made, for instance, by Brown and Medoff (1977) indicate that the productivity effects of trade unions are positive and significant. In fact, the Brown-Medoff estimates are interpreted by Kochin as indicating that unions do not raise wages more than productivity. However, Kochin does not place much faith in these estimates. He argues that if these estimates were true 'employers would have no reason to resist unions but could be induced to welcome union organization'.¹² This conclusion is highly sensitive with respect to the assumption made concerning labor market characteristics in the absence of trade unions.

As long as the labor market in the absence of trade unions can be characterized as a perfectly competitive market, the conclusion is correct. However, if monopsony is the alternative, as discussed above, the conclusion may well turn out to be wrong. The reason is that in this case the wage increase associated with the formation of a trade union is an outcome of a bargaining process between the union and the buyer of labor. It is not unrealistic to assume that the union has tried to get higher wages than are achieved in the final outcome of the bargaining process. Consequently, even if unions do not succeed in raising wages more than they raise productivity, they may well be resisted by the employers, especially as the productivity gains can be assumed to be unique in each production unit and may be difficult to estimate for a single employer. To this we should add that employers may well resist trade unions for non-economic reasons.

However, to balance the above account, there are also negative productivity effects arising from union activities.¹³ First, it is obvious that in the case with trade unions some workers and managers have to be involved in bargaining and related questions instead of taking part in pure production activities and, thus, average productivity is negatively affected. Secondly, trade unions are said to impose make-work rules. This often means that there are imposed 'limits on the load handled by workers, restrictions of the tasks performed by employees in given occupations, requirements that work be done twice or that unnecessary work be done, requirements for unneeded standby crews or crews of excessive size, enforcement of loose production standards or limits on work pace, and interference with technological changes sought by management.'¹⁴ Thirdly, it is sometimes argued that trade unions give rise to more open discontent and open conflicts such as strikes. Both the second and third aspects are mentioned explicitly by Kochin. The second aspect represent the last of his causes of social costs due to trade unions and with respect to the third aspect, he comments that 'There is evidence indicating that, . . . the working conditions of unionized workers are worse than those of non-unionized workers. Unionized workers report themselves considerably less satisfied with the non-wage conditions of their employment than do non-unionized workers.'¹⁵ However, to some degree this is a ne-

cessary circumstance if trade unions are to have the function of acting as an information channel between workers and management. Furthermore, to evaluate the argument that unions imply more open discontent, conflicts and strikes, it is important to keep in mind that the absence of open discontent, conflicts or strikes does not mean no discontent, nor no work days lost due to such discontent. It is necessary to look closely at changes in the frequency of absenteeism, the numbers leaving the job without notice, quits, laziness on the job, sabotage, etc.¹⁶

The implication of the above analysis is that the trade union effects on efficiency cannot be analysed from a narrow perspective including only the trade union influence on wages. The analysis must be complemented so that effects on such factors as worker-management relations, workers' morale and motivation are also considered. If this is done, the negative relationship between unionism and economic efficiency may become weak, if, indeed, it does not turn out to be positive. One important conclusion to be drawn from this is that the implicit assumption behind the second cause of social costs of trade unions, the rent dissipation, seems to be highly doubtful since the necessary condition for the loss $w_u ACF$ to exist, namely, that the monopoly, here the trade union, does not give rise to socially valuable by-products, is not satisfied.

IV. Working Conditions as Local Public Goods

Finally, we will take up one aspect of trade unions that Kochin neglects completely. Many specific working conditions apply to all workers in a given production unit. Therefore, exclusion is often impossible or very expensive. This is the case, for example, with different aspects of occupational health and safety. In such cases working conditions can be characterized as local public goods. From economic theory, it is well-known that private optimization easily gives rise to an inoptimal production of public goods.¹⁷ In cases where the explicit valuations of individual consumers, as reflected by, say, interviews, are connected with a payment responsibility, the revealed demand will be less than the true demand. Consequently, production of the public good will be below the optimal level.

In the same way we can expect that working conditions with public good characteristics are inoptimal in a monopsonistic labor market.¹⁸ When workers do not express their preferences

over various working conditions collectively, non-pecuniary working conditions characterized by non-excludability cannot be differentiated among the workers at the same work place. Therefore, the quality of such working conditions, that arise out of the monopsonist's profit maximization will be based on the marginal worker's marginal valuation of these working conditions and not on all workers' valuations which would be the relevant ones from a social welfare, or social surplus, point of view. There is empirical evidence which indicates that intramarginal workers are older and wealthier than the marginal worker and therefore tend to place a greater valuation on non-pecuniary working conditions.¹⁹ When this is the case, non-pecuniary working conditions characterized by non-excludability will be sub-standard in monopsonistic labor markets.

If workers in a specific work place form a union and act collectively in negotiations with their employer, a situation of bilateral monopoly arises. The outcome of the resulting bargaining process, with respect to various working conditions, depends on the relative strength of the two parties involved and is in principle indeterminate. As demonstrated in the preceding section, the formation of a trade union in a monopsonistic labor market may, but need not, give rise to increased social surplus and welfare. In fact, we found that it is possible that it will give rise to a socially optimal outcome. In the case when non-pecuniary working conditions characterized by non-excludability are present there is an increased likelihood that a positive welfare effect will arise out of the formation of a trade union in a monopsonistic labor market. The reason is that the trade union attitude towards various working conditions will be based on all workers' valuations rather than on the valuation of the marginal worker.

V. Summary

In a recent article Kochin estimated the social losses of trade unions. In this article we have questioned these losses and found them to be very doubtful.

First, we found that if the labor market in question can be characterized in the absence of trade unions as a monopsonistic market, which seems to be a more realistic assumption than the one of perfect competition implicitly made by Kochin,

it is very doubtful if there will be a social loss due to increased misallocation of labor when trade unions are formed. In fact, in such a labor market situation the formation of trade unions may well result in a reduced misallocation of labor and, thereby, give rise to social net gains.

Secondly, Kochin's 'rent dissipation' cause of social losses was found to be of doubtful significance. According to Posner (1975), this loss can only arise if the formation of the monopoly, here the trade union, has no socially valuable by-products. The formation of a trade union certainly has such by-products. This is admitted by Kochin but assumed away by providing an argument that relies critically on the assumption of perfect competition in the absence of trade unions.

Finally, since important working conditions have the character of local public goods, collective action is often needed when working conditions are being determined in order to avoid a misallocation of resources. For such action some form of trade union is needed. This aspect of unions is not dealt with at all in Kochin's analysis.

In short, from a welfare economic point of view there seem to be at least as strong arguments in favour of trade unions as against.

Footnotes

* University of Lund. Thanks are due to Bo Larsson, Mats Lundahl, and Claudio Vedovato for comments to an earlier version. The article is an outgrowth of the project *International Trade, Protectionism, and Social Clauses* that is financed by the Swedish Work Research Center. This support is gratefully acknowledged.

¹ Kochin (1980).

² *Ibid.*, p 325.

³ In Kochin (1980) the marginal revenue for sales of labor is not explicitly denoted.

⁴ In a static world this is also true for a wealth maximizing union of the kind that Kochin analyses.

⁵ For instance, see Mortensen (1970) and Viscusi (1979) and (1980).

⁶ In the same way the formation of an employer organization may give rise to social gains in a labor market with a trade union monopoly.

⁷ Kochin (1980), p 325.

⁸ Posner (1975), p 809.

⁹ See Brown och Medoff (1978) and Clark (1980), and references therein.

¹⁰ Freeman (1976).

¹¹ See Kochin (1980), pp 329, 331, and 332.

¹² *ibid.*, p 331.

- ¹³ For references, see note 9.
¹⁴ Brown and Medoff (1978), p 359.
¹⁵ Kochin (1980), p 330.
¹⁶ According to Kassalow (1969) p. 159: '... The more firmly the labour movement is institutionalized and "accepted", particularly in the sphere of labour-management relations, the greater the likelihood that there will be fewer strikes.'
 See also Parker (1920) p 76: 'Resistance by the worker to an employer's labor policy takes one of two forms: either an open and formal revolt, such as a strike; or an instinctive and often unconscious exercise of the 'strike in detail' - simply drifting off the job.'
¹⁷ Samuelson (1954).
¹⁸ See Viscusi (1980). See also Drèze (1976).
¹⁹ Viscusi (1980) and references therein.

References

- Brown, C and Medoff J, (1978), "Trade Unions in the Production Process." *Journal of Political Economy*, Vol 86, pp 355-378.
 Clark, K B, (1980), "Unionization and Productivity: Micro-Econometric Evidence", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 95, pp 613-639.
 Drèze, J H, (1976), "Some Theory of Labor Management and Participation", *Econometrica*, Vol. 44 pp 1125-1139.
 Freeman, R B, (1976), "Individual Mobility and Union Voice in the Labor Market", *American Economic Review*, Vol. 66, pp 361-368.
 Kassalow, E M, (1969), *Trade Unions and Industrial Relations: An International Comparison*, New York.
 Kochin, L A, (1980), "The Social Costs of Union Gains" *Statsvetenskaplig Tidskrift*, no 5, 1980, pp 325-334.
 Mortensen, D, (1970), "A Theory of Wage and Employment Dynamics, in E Phelps (ed.), *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, W W Norton and Co., New York, pp 167-211.
 Parker, C H, (1920), *The Casual Laborer and Other Essays*, Harcourt, Brace and Howe, New York.
 Posner, R A, (1975), "The Social Costs of Monopoly and Regulation", *Journal of Political Economy*, Vol. 83, pp 807-827.
 Samuelson, P A, (1954), "The Pure Theory of Public Expenditures", *Review of Economics and Statistics*, Vol. 36, pp 387-389.
 Tullock, G. (1967), "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft", *Western Economic Journal*, Vol. 5, pp 224-232.
 Viscusi, W K, (1979), "Job Hazards and Worker Quit Rates: An Analysis of Adaptive Work Behavior", *International Economic Review*, Vol. 20, pp 29-58.
 Viscusi, W K, (1980), "Union, Labor Market Structure, and the Welfare Implications of the Quality of Work, *Journal of Labor Research*, Vol. 1, pp 175-192.

Översikter och meddelanden

Ett försök att uppenbara det fördolda i "Den uppenbara lösningen"

1. Inledning

Förhållandet mellan vetenskap och värderingar och mellan vetenskap och politik är ett ämne som aldrig tycks upphöra att engagera statsvetarstudenter och andra samhällsintresserade medborgare. Detta är kanske inte heller så konstigt om man betänker den betydelse som samhällsvetenskapen spelar för den politiska processen, speciellt då politiska ståndpunkter kan stödja sig på vetenskaplig auktoritet.

Något märkligare är det då kanske att ett par doktriner har kunnat etablera närmast axiomatiska positioner i detta klimat. Jag syftar först och främst på Hägerströms tes om att "det finns ingen lära i moral, endast en lära om moral". Denna tes trummas oupphörligen in i nya studentkullar genom läsning av introduktionsböcker i filosofi och vetenskapsteori.¹ I andra hand syftar jag på Gunnar Myrdals tes om att ingen samhällsvetenskap kan vara objektiv, i mening av förutsättningslös.² Taget tillsammans ger dessa båda doktriner en ganska god bild av hur man som student "bör" se på förhållandet mellan vetenskap och värderingar.³

Med sin bok "Den uppenbara lösningen" har Stefan Björklund gett ett debattbidrag till ovanstående problemområde. Han har dessutom, så vitt jag kan bedöma, gett ett betydande bidrag till den politiska filosofiska debatten om rättvisebegreppet. Björklund anger redan i bokens inledande rader syftet med sin bok.

"Det är tre teser som jag driver i den här boken.

- (1) Det är möjligt att inom vetenskapens ramar ställning i (vissa värdefrågor.
- (2) Det grundläggande politiska värdeproblemet gäller fördelning.
- (3) Det finns en uppenbar lösning på abstrakta fördelningsproblem."⁴

Med den första tesen tar Björklund klart ställning mot Hägerströms doktrin. Ett avgörande argument för denna tes kan dessutom sägas bestå i att den myrdalska doktrinen är tillämplig på såväl empirisk som normativ forskning.

Syftet med denna uppsats är att granska Björklunds argumentation för den första och tredje tesen. Till en början skall jag därmed försöka klargöra hur Björklund går till väga i sin bevisföring. Därefter övergår jag till vad som kan betecknas som en hållbarhetsprövning av argumenten.

2. Björklunds argumentation

När Björklund ställer upp den första tesen fortsätter han där han slutar i sin nu närmast klassiska lärobok "Politisk teori". I avsnittet "Värdeteorier"⁵ inför han där två olika distinktioner. Å ena sidan frågan om värden är objektiva eller subjektiva, dvs om det är möjligt som individ att godtyckligt välja världen eller ej. Å andra sidan problemet om värden har en oberoende existens eller om värdet av någonting skall ses i relation till något annat, dvs frågan om värden är relativa eller absoluta.

Kombinerar man dessa två distinktioner framgår teoretiskt sett fyra olika värdeteorier.⁶ Av dessa är tre helt ointressanta i detta sammanhang, nämligen de värdeteorier som innehåller det subjektiva och/eller det absoluta inslaget. I det förstnämnda faller blir, som Björklund påpekar, all argumentation omöjlig och i det andra blir den ju onödig. Den återstående möjligheten innehåller emellertid helt andra perspektiv.

Utän att själva ta ställning hänvisar Björklund till vetenskapsteoretikern Abraham Kaplan som hävdar

"... att de för politisk teori aktuella värderingarna visserligen är relativa men ändå objektiva. De är relativa; en regel som 'du får inte dräpa' måste relateras till människornas livssituation. Men de är ändå objektiva; individen kan inte godtyckligt och tillfälligt välja hur han skall ställa sig."⁷

Björklunds slutsats är att en värdeteori som denna gör det möjligt, men också nödvändigt att argumentera om värden.

En sådan argumentering är Björklund således mogen för i och med "Den uppenbara lösningen". Kärnfrågan är då om han till en början kan övertyga läsaren om värdenas objektiva eller, som han nu väljer att kalla det, intersubjektiva karaktär. Björklund menar att skillnaden mellan sakfrågor och värdefrågor är obefintlig i

detta avseende. I båda fallen måste vetenskapsmannen utgå från ett antal obevisbara premisser⁸, i regel ett antal antaganden av metafysisk karaktär samt antaganden om hur man utför och tolkar observationer av verkligheten. Intersubjektivitet, i mening av enighet om vissa premisser, är en förutsättning för det vetenskapliga meningsutbytet i såväl sakfrågor som värdefrågor.

Björklund hävdar att det inte finns några argument som kan rubba tvivlet hos den konsekvente skeptikern, utan att intersubjektiviteten i empiriska sakfrågor i grunden bygger på om man är villig att göra vissa eftergifter till det sunda förnuftet. Därmed skulle man kunna hävda att empirikern och normativisten i princip står inför identiska villkor. Det återstår emellertid att påvisa att även värdeomdömen måste lyda sunda förnuftet i någon mening.⁹

Björklund hävdar att det inte finns några argument som kan rubba tvivlet hos den konsekvente skeptikern, sociala regler som styr vår användning av språkliga begrepp. Efter att ha försökt tillämpa denna metod på begreppet politisk förpliktelse drar han slutsatsen att det på detta sätt inte går att komma fram¹⁰ och övergår till den andra metoden, kontraktsteorin.

I och med bytet av metod ändras också intresset från att ha varit inriktad på politisk förpliktelse till att centreras kring begreppet rättvisa. Ty om politisk förpliktelse är huvudbegreppet i den grupp av begrepp som handlar om individens skyldigheter gentemot samhället och dess styrelse, så har rättvisa motsvarande position beträffande individens krav på sin omgivning.¹¹

Kontraktsteorin utgår från antagandet att individen har mål för sitt agerande eller, om så vill, att individen styrs av ett sorts "egenintresse".

"Om man nu kan visa att acceptandet av en viss princip kan härledas ur varje individs egenintresse har man skapat en intersubjektiv grund för denna princip. Den som motsätter sig den principen tvingas gå på linjen att han inte vill uppnå sina mål, vilket tycks vara en nonsensståndpunkt."¹²

Innan Björklund presenterar sin egen kontraktmodell hinner han gå igenom och förkasta ett antal andra försök till motsvarande tankekonstruktion. Alla dessa har, utöver ovanstående metodologiska grundantagande¹³, gemensamt att de sätter begreppet rättvisa i förgrunden. Kontraktsteorin avser ju att teoretiskt konstruera ett samhälle som garanterar vissa rättigheter, mao är rättvist. Som biprodukt fås då politisk förpliktelse, eftersom "förpliktelse föreligger gentemot en institution som är rättvis och den institution är rättvis som du och alla andra gemensamt kan samtycka till".¹⁴ Han har vidare argumenterat för att fördelning är den mest grundläggande politiska frågeställningen.¹⁵

Kommen så långt kan Björklunds argumentation sammanfattas på följande sätt:

Om
(Intersubjektivitet) – ställningstaganden i (vissa) värdefrågor uppfyller kravet på intersubjektivitet

så
(Tes 1) – är det möjligt att inom vetenskapens ram ta ställning i (vissa) värdefrågor.

Eftersom Björklund nu avslöjat varför han tillfogat reservationen" (vissa)" kan ovanstående argumentationsled ges följande reviderade formulering:

Om
(Intersubjektivitet') – ställningstaganden i fördelningsfrågor uppfyller kravet på intersubjektivitet

så
(Tes 1') – är det möjligt att inom vetenskapens ram ta ställning i fördelningsfrågor.

Av den andra satsen följer ju sedan den ursprungliga tes 1. Vi har emellertid varit inne på ännu ett led i Björklunds argumentation.

Om
(Tes 3') – det finns en förstahandsprincip i fördelningsfrågor

så
(Intersubjektivitet') – uppfyller ställningstaganden i fördelningsfrågor kravet på intersubjektivitet.

Av detta framgår att Björklunds inledningsord;

"Den tredje tesen innebär ett ställningstagande i en värdefråga och ett sådant ställningstagande är inte särskilt intressant om det bara är ett uttryck för författarens privata tyckande. Därför är det viktigt att driva hem den första tesen."¹⁶

är en smula missvisande. Det är nämligen inte så att Björklund bygger under tes 3 med hjälp av tes 1, utan tvärtom så att han med hjälp av tes 3 driver hem tes 1. Det betyder att både tes 3 och tes 1, förutsatt att ovanstående argumentationsled accepteras, är avhängiga av hur väl Björklund lyckas med sin kontraktmodell och ytterst av vilka premisser han stipulerar för den.

Hur ser då Björklunds kontraktkonstruktion ut? Den axiomatiska grunden för hela hans projekt visar sig vara följande tre premisser:

(P1) Vi har ett generellt fördelningsproblem, dvs "vi har något att fördela, obestämt vad, till ett antal individer, obestämt vilka".¹⁷

(P2) "Lösningen på problemet skall uppnås genom argument."¹⁸

(P3) "Problemet måste lösas."¹⁹

Av dessa premisser följer, hävdar Björklund, att "den uppenbara lösningen är att vi fördelar lika"²⁰ och från den slutsatsen kan man sedan logiskt sluta sig till tes 3'.

Styrkan hos den tredje premissen framgår vid valet av bevismetod. Tack vare P 3 kan Björklund låta nöja sig med ett relativt bevis, dvs det räcker att visa att lika delar är bättre än andra fördelningsprinciper. Han kan också nöja sig med ett induktivt bevis, dvs det räcker att undersöka de alternativ som är tänkbara kandidater. Slutligen väljer Björklund också en indirekt bevismetod, dvs han visar att de alternativa förslagen är sämre än lika delar.

I tur och ordning visar Björklund att var och en av status quo, förtjänst, behov, den samlade nyttan och slump är sämre än lika delar. Och med sämre avses att principen är mindre generell, omöjlig att tillämpa, godtycklig eller dylikt.²¹

Den första motkandidaten, status quo, avfärdas just för att den är mindre generell än principer om lika delar.²² Till skillnad från lika delar är status quo-principen inte användbar för både om- och nyfördelningar. Vad beträffar förtjänst och behov är problemet likartat och de ställs åt sidan med motiveringen att det inte finns något tillförlitligt och accepterat mått på vare sig förtjänst eller behov. Därmed blir principerna omöjliga att tillämpa.²³

Den utilitaristiska principen om den samlade nyttan skulle enligt Björklund kunna vara ett alternativ till lika delar i en situation där fördelningen av ett objekt bestämmer fördelningen av ett annat. Som exempel nämnes att förmögenhetsfördelningen avgör nivå och fördelning av inkomster. För att illustrera detta använder Björklund nedanstående spel med individerna A och B som har att välja på två olika alternativ, X (lika delar) och Y (samlade nyttan). En ojämn fördelning av det ena objektet F är här en förutsättning för att båda individerna skall kunna öka sin mängd av det andra objektet I.²⁴

	Alternativ	X	X
Av objekt			
F + I får	individ A	1 + 1 = 2	2 + 3 = 5
	individ B	1 + 1 = 2	0 + 3 + 3
		4	8

Den indirekta och relativa bevismetoden visar här sig vara ett kraftfullt vapen i Stefan Björklunds händer. Problemet är om B skall godta samhälle Y:s högre standard på bekostnad av jämlikheten.

"Ingen annan än B själv kan avgöra om han tjänar eller förlorar på att flytta från samhälle X till samhälle Y ... Om A har en annan mening än B är det hans sak att övertyga B. En väsentlig del av den uppgiften gäller empiriska förhållanden: har B på ett korrekt sätt uppfattat skillnaden mellan de olika samhällena? Om A misslyckas med att övertyga B, finns det ingen annan lösning än lika delar, dvs samhälle X. ...

Skälet till den här ståndpunkten är beslätat med skälet att inte godta behov som förstahandsprincip. Vi fann att varje diskussion av behov ställs inför problemet att skapa intersubjektiv ordning och reda i en snårskog av subjektiva skattningar och upplevelser. I den mån det inte gick att åstadkomma den intersubjektivitet som var förutsättningen för tillämpningen av en behovsprincip, var det nödvändigt att falla tillbaka på den fasta punkten, på principen om lika delar. På samma sätt med de subjektiva värdena för A och B av samhällena X och Y ... om de misslyckas med den intersubjektivt giltiga värdesättning av X och Y ... som är förutsättningen för tillämpningen av andrahandsprincipen om den samlade nyttan, måste de återvända till den enda fasta utgångspunkten för argumentationen."²⁵

Bevismetoden lägger alltså bevisbördan på utilitaristerna och eftersom det inte är självklart att B bör prisge jämlikheten kan den samlade nyttan inte bli annat än en andrahandsprincip.²⁶

Till sist ställs slumpprincipen mot den uppenbara lösningen lika delar och Björklunds slutsatser är här att

"... slumpen erbjuder en generell restprincip: När ingen annan fördelningsprincip är tillämplig, ter sig en fördelning efter slump som en uppenbart rimlig fördelningsprincip. Det viktigaste fallet där likadelsprincipen inte är tillämplig, och där andrahandsprinciper kanske inte är tillämpliga, gäller en sådan nyttighet som inte kan delas. Men också där kommer likadelsprincipen med på ett hörn: om det inte finns särskilda skäl att fördela vinstehanserna ojämnt, bör väl var och en ha samma chans, eller hur?"²⁷

Efter denna genomgång anser således Björklund att han bevisat att lika delar är den uppenbara lösningen på alla fördelningsproblem och därmed är tes 3 i hamn. Betydelsen av detta framgång av ännu ett citat.

"Om man kan visa att människor i eftertanke och frihet samtycker till en viss bestämd princip för rättvisa, har man lagt grunden för en generell politiskt-filosofisk teori, en teori som kan utvecklas till att omfatta alla institutioner och alla delar av det politiska livet."²⁸

Och Björklund själv går också raskt till verket genom att angripa det primära fördelningsproblemet, fördelningen av makt. Förstahandsprincipen lika delar visar utgångspunkten för den fortsatte debatten om demokratins utformning.²⁹ Men innan vi hakar på Björklunds inlägg i demokratidebatten bör vi, menar jag, ytterligare granska hans argumentation. Själv har jag valt att rikta in denna granskning på i tur och ordning intersubjektivitetsbegreppet, bevismetoden och premisserna i kontraktsmodellen.

Nedanstående figur sammanfattar Björklunds argumentation för tes 1 och tes 3.

P1 och P2 och P3 $\left[\begin{array}{l} \text{Indirekt, relativ} \\ \text{och induktivt bevis} \end{array} \right]$ Lika delar

Av detta dras som slutsats tes 3' som är en omformulering av tes 3.

Vidare $\begin{array}{l} \text{Tes 3'} \\ \text{Tes 3'} \rightarrow \text{Intersubjektivitet'} \\ \text{Intersubjektivitet'} \rightarrow \text{Tes 1'} \\ \text{Tes 1'} \rightarrow \text{Tes 1} \end{array}$

Alltså: Tes 1

3. Intersubjektivitet

I sin bok "Objektivitet" går filosofen Lars Bergström igenom en rad tolkningar av begreppet objektivitet. Han gör därvid en distinktion mellan objektivitet i fråga om den vetenskapliga verksamheten och i fråga om de vetenskapliga resultaten. Tolkningen att objektivitet är det samma som intersubjektivitet förekommer i båda dessa varianter.

En vetenskaplig verksamhet som uppfyller kravet på intersubjektivitet skulle kännetecknas av att den bedrivs enligt regler och metoder som det råder bred samstämmighet om och att varje vetenskapsman med tillräcklig kompetens skall kunna nå samma resultat när dessa regler och metoder tillämpas.³⁰ Bergströms undersökning av detta objektivitetsbegrepp leder fram till slutsatsen att objektivitet i denna mening endast i viss grad är möjlig samt att den knappast är önskvärd.

"Ty det avgörande är då snarast vilka regler eller metoder det då skulle bli aktuellt att tillämpa. Det faktum att en given regel garanterar intersubjektivitet kan knappast vara ett tillräckligt skäl för att den tillämpas."³¹

Den tolkning av objektivitetsbegreppet som antyds i ovanstående citat och som Bergströms ansluter sig till, när det gäller den vetenskapliga verksamheten, kallas metodologisk objektivitet. Enligt detta synsätt handlar objektivitet om att tillämpa maximalt tillförlitliga metoder,³² och vad jag kan förstå finns ingenting i "Den

uppenbara lösningen" som talar för att Björklund inte ansluter sig till Bergströms syn på den vetenskapliga verksamheten.³³

Björklunds användning av begreppet intersubjektivitet tycks istället vara besläktat med vad Bergström åsyftar när han talar om vetenskapliga resultat som är intersubjektivt prövbara eller kritiserbara.³⁴ Den nyansskillnad som finns hos Björklund och Bergström på denna punkt tycks bero på att de båda talar om samma sak, men från varsitt håll

Bergströms resonemang lyder så här: Ett vetenskapligt resultat bör vara intersubjektivt prövbart, dvs det får inte ha endast en privat och subjektiv innebörd. En undersökning av argumenten för ett sådant resultat leder förr eller senare till ett antal baspåståenden som man har att godta eller ej.

Björklund resonerar som vi vet på det omvända sättet. Man bör ta sin utgångspunkt i ett antal baspåståenden som alla kan godta (= intersubjektivitet). Ett av argumenten för detta är att man då får intersubjektivt prövbara resultat som i sin tur är ett villkor för tillförlitlighet.³⁵

Objektivitet i denna mening är, enligt Bergström, både önskvärd och möjlig (inom rimliga gränser).³⁶ Han menar också att det åtminstone som ett ideal är önskvärt att det ställs mycket höga krav på intersubjektivt prövbarhet.³⁷ Att märka är vidare att Bergström drar slutsatsen att det i fråga om intersubjektiv prövbarhet inte råder någon principiell skillnad mellan å ena sidan normer och värderingar och å den andra empiriska saksåttanden.

"I bägge fallen krävs en 'bas' av påståenden som man – åtminstone för tillfället eller provisoriskt – inte ifrågasätter."³⁸

Bergström ger därvidlag således sitt stöd till den principiella idén bakom Björklunds projekt.

4. Den indirekta, relativa och induktiva bevismetoden

När Björklund har stipulerat premisserna i sin kontraktsmodell konstaterar han att det nu räcker med ett relativt bevis. Den tredje premissen innebär nämligen att det är tillräckligt att påvisa att lika delar är att föredra jämfört med andra fördelningsprinciper. Samma premiss medger också ett induktivt förfarande såvitt prövningen omfattar alla de alternativ som är rimliga och tänkbara motkandidater. Å andra sidan innebär detta att lösningen kan tvingas bli föremål för omprövning, nämligen om nya alternativ dyker upp. Därefter väljer Björklund dessutom en indirekt bevisföring, dvs han bevisar att de alternativa principerna är sämre än lika delar.

Min granskning i detta avsnitt skall rikta in sig på

induktionen och följderna av det indirekta förfarings-sättet. Den första frågan blir då om Björklund har försummat något värdigt alternativ till lika delar. Varför inte låta fördelningen ske efter längd, vikt, ålder eller makt? Låt oss först uppehålla oss vid de tre första alternativen. Alla tre bör ha identiska förtjänster och nackdelar i en generell fördelningssituation, varför det räcker att undersöka t ex ålder.

Oavsett fördelningsobjekt är det möjligt att grunda en fördelningsprincip på ålderskriterium. Utgångspunkten kan t ex vara att objektet skall fördelas i proportion (eller omvänd proportion) till åldern. Om fördelningsobjektets delbarhet är begränsad kan detta övergå till fördelning efter en åldersrangordning för att i ytterlighetsfallet innebära att objektet tilldelas den äldste (eller yngste). Åldersprincipen tycks alltså vara generellt tillämpbar. Vidare torde problemet med att mäta ålder vara fullt överkomligt.

Invändningen skulle i så fall vara att en åldersprincip är betydligt mera godtycklig än lika delar, som inom parentes sagt innebär att alla människor betraktas som om de vore lika gamla (född eller ej). Men denna invändning förutsätter en viss given människosyn, som stipulerar alla människors lika värde oavsett ras, kön, ålder, längd och vikt. Frågan är om man då inte också har bestämt vad rättvisa är och kan man komma överens om människosynen behöver man ju inte gå en omväg via kontrakt för att nå fram till lika delar.

Ett motargument skulle tom kunna vara att lika delar är mera godtyckligt än ålder. Lika delar skulle kunna betraktas som den konsekventa godtyckligheten. Poängen för jämlikhetsivraren skulle så fall vara att i valet mellan relativt godtyckliga fördelningsprinciper som ålder, vikt m fl är det lättare att komma överens om en fördelningsprincip som driver godtyckligheten till sin spets.

Hur är det då att låta makten avgöra fördelningen? Vid första påseende kan en maktprincip verka lockande på grund av att förslaget tycks innehålla ganska mycket realism. Givet de premisser Björklund har ställt upp har förslaget dock en del nackdelar. Den avgörande invändningen är svårigheten att komma överens om hur makten skall definieras och mätas. Detta lär vara väl så svårt som att komma överens om hur behov eller förtjänst skall mätas. Och denna enighet är en förutsättning i detta kontrakt eftersom lösningen skall komma till genom argument.

Det indirekta bevisförandet ställs på sin spets i samband med jämförelsen mellan lika delar och den samlade nyttan. Björklund kan i det avsnittet, med stöd av den propositionsordning som bevismetoden tillhandahåller, argumentera som om utgångspunkten är det jämlika samhället och att utilitaristen står med hela bevisbördan att övertyga om att ett utilitaristisktpräglat samhälle

är bättre för alla. Angående det exempel som tidigare diskuterades anförde Björklund att:

”Om A (utilitaristen, min anm.) misslyckas med att övertyga B, finns det ingen annan lösning än lika delar, dvs samhälle X.”³⁹

Samma resonemang återkommer senare hos Björklund, då han hävdar att om inte A och B lyckas skapa den intersubjektiva grund

”... som är förutsättning för tillämpningen av” principen ”om den samlade nyttan måste de återvända till den enda fasta utgångspunkten för argumentationen”,⁴⁰

dvs principen om lika delar.

Frågan är nu vilket resultat man skulle få med en annan propositionsordning, dvs om utgångspunkten vore principen om den samlade nyttan Y. Skulle B (jämlikhetsivraren) kunna övertyga A om värdet av att övergå till det jämlika samhället X, trots att detta innebär en standardsänkning för A som vida överträffar den standardsänkning som vederfares B? Förmodligen inte. Men, kanske Björklund invänder, detta är ett typexempel på när andrahandsprincipen den samlade nyttan är att föredra (även för B) framför förstahandsprincipen lika delar. Argumentet skulle då innehålla en psykologisk distinktion mellan att å ena sidan gå emot en standardhöjning som samtidigt leder till ojämlikhet och å den andra sidan gå emot en standardsänkning som leder till jämlikhet. Kanske kan man hävda att det för B är en psykologisk skillnad mellan höjning och sänkning av standarden som gör att det är konsekvent av honom att i det förra fallet förespråka X och gå emot Y och i det senare fallet göra precis tvärtom? Låt oss för ett ögonblick godta denna invändning och i stället beakta nedanstående exempel, i vilket detta kryphål har täppts till.

Situationen är här analog med det förra exemplet vad beträffar fördelningsobjektet. Skillnaden ligger i bevismetoden eller propositionsordningen. Det ankommer nu på B att övertyga A om att alternativ N (lika delar) är att föredra framför M (den samlade nyttan).

	Alternativ	M	N
Av objektet	Individ A	2 + 3 = 5	1 + 2 = 3
F + I får	individ B	0 + 2 = 2	1 + 2 = 3
		7	6

Skillnaden mellan de båda alternativen är att i M leder den totala koncentrationen av F till en total ökning av I som samtidigt förstärker ojämlikheten, medan i N en jämlik fördelning av F också resulterar i en jämlik för-

delning av I trots att den totala summan av I nu är mindre. Frågan är nu om B lyckas övertyga A. Om inte, dvs

"... om de misslyckas med den intersubjektivt giltiga värdesättningen av /M och N/, som är förutsättningen för tillämpningen av andrahandsprincipen om /lika delar/, måste de återvända till den enda fasta utgångspunkten för argumentationen".⁴¹

Med detta anser jag mig ha visat att det är bevismetoden som bestämmer vilken fördelningsprincip som är den uppenbara lösningen. Med samma bevismetod och motsvarande propositionsordning skulle alltså utilitaristen kunna driva hem principen om den samlade nyttan, eftersom invändningarna mot de andra förslagen kvarstår. Därmed kan det också hävdas att Björklund inte uppfyller kravet på metodologisk objektivitet.

Men tillåt mig att trots detta fortsätta analysen och även granska Björklunds tre premisser. I nästa avsnitt arbetar jag därför under antagandet att Björklunds argumentation i övrigt står fri från alla invändningar.

5. Axiomen

Björklund ställer, som tidigare påpekats, upp tre premisser för hela sin argumentation för teserna 1 och 3. Av dessa tre, (P1) Ett generellt fördelningsproblem, (P2) "Argumentets primat" och (P3) "Problemet måste lösas", behandlades de viktigaste aspekterna av P3 redan i förra avsnittet, varför endast P1 och P2 kommer att granskas fortsättningsvis. Detta betyder också att jag godtar P3 som en rimlig och realistisk utgångspunkt.

Vad finns då att säga om P1? Björklund hävdar att det är en poäng att varje diskussion om ett konkret fördelningsproblem kan utgå från en premis om vilken regel som gäller generellt.⁴² Men vore det så mycket förlorad om vi istället hade en typologi med olika fördelningsproblem som var och en hade sin generella fördelningsprincip?

Exempel på en sådan typologi skulle kunna vara att man vid omfördelningar använder status quo som princip och vid nyfördelning lika delar. Eller varför inte först bestämma en maktfördelning och sedan, eventuellt, låta denna vara avgörande vid andra fördelningar. Problemet har därvid inte förenklats så till vida att det blir lättare att skapa intersubjektivitet, men man har förvandlat problemet till ett konkret fördelningsproblem. Med detta vill jag enbart ta fram en invändning som Björklund aldrig bemöter. Den avgörande frågan är förstas om det är lättare att först enas om en typologi och därefter om en princip för var typ än att enas om en generell princip.

Slutligen skall jag granska Björklunds procedurregel (P2). Det första frågetecknet gäller förhållandet mellan argu-

mentets primat och intersubjektivitet. Björklund är själv inne på samma tankegång, men drar en slutsats om jag inte utan vidare kan godta.

"Den första tesen hävdade att det var möjligt att avgöra (vissa) värden inom ramen för vetenskapen. Denna tes skulle också kunna formuleras så, att eftersom (vissa) värdeomdömen kan uppfylla kravet på intersubjektivitet är det möjligt att argumentera i (vissa) värdefrågor. ... Men i det här avsnittet har det hävdats att om vi föredrar argument framför andra metoder att avgöra konflikter, måste vi välja premisser som det är möjligt för alla att acceptera, dvs som uppfyller ett krav på intersubjektivitet.

Jag tror att denna cirkel är oundviklig. Den betyder att det inte finns något argument som biter på den som tvivlar på alla argument. Argumentets primat är en fråga om ett moraliskt och metodologiskt förhållningssätt. Men det är ett förhållningssätt som är inbäddat i vårt sätt att tala, tänka och handla. Ingen kan helt avstå från att utnyttja argument och lyssna på argument."⁴³

Jag tror att min oenighet med Björklund har sin grund i att han resonerar som om tes 1 redan är bevisad när han tar itu med tes 3.⁴⁴ Men som jag tidigare har påvisat, måste tes 3 användas för att driva hem tes 1. Närmare bestämt fattas det att Björklund ger ett exempel på en värdefråga där det är möjligt att upprätta en intersubjektiv grund.

Problemet blir då att stipulerandet av argumentets primat (P2) är en orimlighet om inte tes 1 redan är bevisad. En av premisserna måste alltså stödja sig på det den skall bevisa. Å andra sidan, om argumentets primat godtas som premis så har man även tvingat fram intersubjektiviteten och därmed tes 1. Att gå omvägen via ett kontrakt blir då onödigt vad beträffar tes 1. Dilemmat att välja mellan språkanalys och kontraktsteori som metod att skapa intersubjektivitet löses därmed upp genom att intersubjektiviteten stipuleras.

Kvar står dock att P2 används för att bevisa tes 3. Försättningen på det senaste citatet har följande optimistiska lydelse:

"Jag tror att man lugnt kan utgå från existensen av en grundläggande enighet när det gäller argumentets primat, en enighet som dessvärre ofta korrumpas av särskilda intressen."⁴⁵

Men tänk om denna grundläggande enighet endast är villkorlig. Närmast till hands är då att tänka på att samhällets maktelit varken behöver eller har intresse av att respektera argument som hotar deras makt. Därmed är den avgörande svagheten hos P2 antydd. Den som godtar premissen tvingas också att acceptera en moralisk hållning som han kan få svårt att leva upp till och kanske inte heller, anser det vara värt att försöka leva upp till.

Vilka alternativa procedurregler finns det då att tillgå? Björklund själv undersöker och avfärdar fyra andra alternativ, våld, hot om våld, bedrägeri och kompromiss.⁴⁶ Alternativet att låta auktoritet bestämma innebär vidare att det i princip är kondenserade argument som faller avgörande.⁴⁷ Det problem som tagits fram beträffande argument som procedurregel ges en intressant belysning vid jämförelsen med kompromissen.

"Vid argument är parterna eniga om vad som i princip är rätt och rimligt vid fördelningar och deras överläggning avser att fastställa på vilket sätt principen skall tillämpas i det aktuella fallet. Kompromissen är en procedur där parterna efter bästa förmåga slår vakt om sina egna intressen medan argumentets procedur är opartiskt. Argumentet har därför en moralisk valör som kompromissen saknar."⁷⁴⁸

Frågan blir då om det är möjligt att stipulera en alternativ procedurregel som ej belastas av ovanstående moraliska valör men ändå är tillräcklig för att kunna etablera en generell fördelningsprincip. Det verkar fullt klart att kompromissen inte är mäktig detta, ty för att kunna kompromissa krävs något att kompromissa om och då krävs konkreta fördelningsproblem.

6. En sammanfattande slutkommentar

Denna uppsats är till sin karaktär präglad av försöken att finna fel och brister i "Den uppenbara lösningen". Ett uppenbart faktum har därför kommit i skymundan. "Den uppenbara lösningen" har nämligen en rad kvalitéer som få andra vetenskapliga framställningar kan mäta sig med. Detta gäller i synnerhet bokens systematiska och i alla delar ytterst pregnanta utformning.

Även om min egen granskning gör anspråk på att ha beaktat huvudinnehållet i Björklunds framställning står det ändå helt klart att en rad intressanta detaljer har förlorats ur sikte. Som exempel kan nämnas motargumentet till den demokratiska invändningen mot normativ grundforskning samt det avslutande inlägget i debatten om demokratins grundidé.⁴⁹ Inte någon av dessa detaljer påverkar emellertid de huvudsakliga resultaten av min granskning. Dessa resultat kan avslutningsvis sammanfattas i nedanstående fyra punkter.

I) Påståendet om att ett genomdrivande av tes 1 ligger till grund för tes 3, som Björklund inledningsvis antyder, är felaktigt så till vida att det inte stämmer med argumentationens uppläggning. Denna är istället utformad så att ett genomdrivande av tes 1 sker med hjälp av tes 3.

II) Björklunds bevismetod uppfyller inte kravet på metodologisk objektivitet. Med det indirekta förfaringsätt som Björklund använder sig av blir det den valda propositionsordningen som bestämmer slutresultatet.

III) En av kontraktsmodellens tre premisser, den om argumentets primat, måste för att vara rimlig stödja sig på den tes som den skall bevisa.

IV) Givet denna premiss är kontraktet en onödig omväg. Om man godtar argumentets primat tvingas man också till intersubjektivitet och därmed är den första tesen i hamn.

Faktum kvarstår emellertid att det rent principiellt inte är något avgörande skillnad mellan empiriska påståenden och värdefrågor. I båda fallen krävs en intersubjektiv grund. Grundfrågan blir då om det ändå inte rent praktiskt är enklare att nå denna intersubjektivitet beträffande empiriska frågeställningar jämfört med normativa.

Jörgen Hermansson

Noter

- 1 Tex Marc-Wogau sid 192. Flera exempel finns i Vedung sid 170.
- 2 Se Bergström sid 30 ff.
- 3 Så småningom får studenten också lära sig den popperska distinktionen mellan "context of justification" och "context of discovery".
- 4 Björklund 1977 sid 7.
- 5 Björklund 1976 sid 37-39.
- 6 Huruvida det är möjligt att formulera en värdeteori som samtidigt är subjektiv och absolut är ovidkommande av skäl som framgår nedan.
- 7 Björklund 1976 sid 39.
- 8 Detta kan också uttryckas så, att vad som räknas som vetenskapliga påståenden bestäms av ett paradig. Ett sådant paradig är inte något oföränderligt, utan kan förändras i takt med att de axiomatiska premisserna omprövas.
- 9 Se Björklund 1977 sid 14-23.
- 10 Björklund 1977 sid 42.
- 11 Ibid sid 28-29 och 42-47. Björklunds argumentation för att koppla samman ett visst begrepp med en viss metod återfinns på sid 46 f.
- 12 Björklund 1977 sid 23.
- 13 Björklund betecknar detta synsätt, individen ses som aktörer med mål, för aktörsparadigmet och kontrasterar detta mot orsaksparadigmet. Han förklarar också hur detta aktörsparadigmet innefattar antagandet om metodologisk individualism. Se sid 26-34.
- 14 Björklund 1977 sid 56.
- 15 Ibid sid 66-70.
- 16 Ibid sid 7.
- 17 Ibid sid 77.
- 18 Ibid sid 71.
- 19 Ibid sid 71.
- 20 Ibid sid 77.
- 21 Ibid sid 80.
- 22 Ibid sid 82.
- 23 Ibid sid 88 och 90.

- ²⁴ Mitt exempel utgör en smärre revidering av Björklunds. Björklund 1977 s 94 f.
²⁵ Björklund 1977 sid 96 f.
²⁶ Propositionsordningens roll behandlas utförligare i nästa avsnitt.
²⁷ Björklund 1977 sid 101 f.
²⁸ Ibid sid 56 f.
²⁹ Ibid sid 107 f.
³⁰ Bergström sid 61 f.
³¹ Ibid sid 65.
³² Ibid sid 56–60.
³³ En annan sak är om Björklunds metoder uppfyller kravet på metodologisk objektivitet, Detta kommer att bli föremål för min granskning i nästa avsnitt.
³⁴ Se Bergström sid 108–120.
³⁵ Björklund sid 16 f.
³⁶ Bergström sid 122.
³⁷ Ibid sid 117 f.
³⁸ Ibid sid 119.
³⁹ Björklund 1977, sid 96.
⁴⁰ Ibid sid 97.
⁴¹ Lätt förvanskat citat av Björklund 1977 sid 97.
⁴² Björklund 1977 sid 72.
⁴³ Ibid sid 76.
⁴⁴ Se dock Björklund 1977 sid 77.
⁴⁵ Björklund 1977 sid 76.
⁴⁶ Ibid sid 73.
⁴⁷ Björklund 1977 sid 74.
⁴⁸ Ibid sid 74.
⁴⁹ Ibid sid 23–26 och 105–108.

Litteratur

- Bergström, L: *Objektivitet*. En undersökning av innebörden, möjligheten och önskvärdheten av objektivitet i samhällsvetenskapen. (1972) 1976.
 Björklund, S: *Politisk teori*. (1968) 1976
 : *Den uppenbara lösningen*. Om möjligheten till en objektiv ståndpunkt i politiska värdefrågor. 1977.
 Marc-Wogau, K: *Filosofiska diskussioner*. (1955) 1970.
 Vedung, E: *Det rationella politiska samtalet*. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas. 1977

Norden en kärnvapenfri zon – en debatt i tiden

Inledning

I Norden har det under det senaste året förts en livlig debatt om den eventuella nyttan av att upprätta en kärnvapenfri zon som omfattar Finland, Sverige, Danmark och Norge. Idén är inte ny, den har varit på dagordningen flera gånger under drygt två decennier. Jag vill här presentera en översikt över de olika förslagen samt beskriva de nordiska regeringarnas inställning till frågan från tid till annan. I vissa avsnitt har jag ansett det vara nödvändigt att ge en kort bakgrund

till de diskussioner som förts. Island har till stor del hållits utanför diskussionerna, även om en del islänningar inte är lyckliga över det förhållandet. Hursomhelst har jag begränsat översikten till att gälla Finland, Sverige, Danmark och Norge. Låt oss emellertid börja i centrala Europa.

Centrala och norra Europa

De tidigare förslagen om kärnvapenfria zoner var starkt knutna till försöken att förhindra en fortsatt kärnvapenspridning och var inriktade på centrala och norra Europa. Den brittiske premiärministern Anthony Eden var den förste som presenterade en idé om regionala vapenbegränsningar för att lösa problemet i Europa. Förslaget var emellertid vagt utformat och föll främst på den olösta Tysklandsfrågan. I en under-kommitté till Nedrustningskommissionen presenterade Nikita Chrusjtjov 1956 en idé om en zon i centrala Europa för begränsningar och inspektion av rustningarna samt förbud mot utplacering av kärnvapen. Det har sedan dess varit en del av sovjetisk utrikespolitik att söka upprätta kärnvapenfria zoner som innefattar angränsande länder. Några egentliga diskussioner med västmakterna i dessa frågor har dock inte förekommit.

Den polske utrikesministern Adam Rapacki föreslog i ett tal inför FN:s generalförsamling den 2 oktober 1957 att upprätta en kärnvapenfri zon som skulle innefatta Polen, Tjeckoslovakien och de två tyska staterna. Parterna skulle förbinda sig att avstå från tillverkning, innehav och stationering av kärnvapen på sina territorier. Tjeckoslovakien ställde sig positivt samma dag, Sovjetunionen och övriga östländer någon dag senare.

Rapacki-planen, som den kom att kallas, utvecklades och lades återigen fram inför FN:s generalförsamling i februari 1958. Förutom ovanstående åtaganden från staterna inom zonen föreslogs också att de på sina territorier inte fick ha någon materiel avsedd för kärnvapen. Vidare skulle kärnvapenmakterna garantera följande:

a/ Not to maintain nuclear weapons in their armed forces stationed in territories of the States of the Zone and neither to maintain nor install in these territories any installations for servicing nuclear weapons, including missile-launching equipment:

b/ Not to transfer these weapons or equipment of the States of the Zone:

c/ Not to use nuclear weapons against the zone.¹

Planen innehöll också ett förslag till kontrollsystem med en övervakande myndighet bestående av representanter från både NATO, Warszawapakten samt från alliansfria stater. Sovjetunionen stödde förslaget bl a i samband med ett avtal om vänskap och samarbete i centrala Europa. Reaktionen i väst kan beskrivas som

svag eller negativ. Huvudinvändningen var att en zon i enlighet med Rapacki-planen skulle ge WP-länderna strategiska fördelar.

I ett försök att möta kritiken kom en ny version i november 1958, vilken föreslog att planen skulle genomföras i två steg. I det första steget skulle zonstaterna förplikta sig att inte skaffa några nya kärnvapen. Kärnvapenmakterna skulle å sin sida förplikta sig att inte placera ut några nya kärnvapen i området. Det andra steget skulle innehålla en reduktion av de konventionella styrkorna parallellt med en fullständig kärnvapenavrustning under lämplig kontroll. Förslaget ledde inte till några direkta förhandlingar och Rapacki-planen aktualiserades inte förrän 1962 och då främst som resultat av ett svenskt initiativ, den s k Undén-planen.

Bakgrunden till det svenska initiativet får sökas i den akuta situation som rådde. Förhandlingarna om kärnvapenprovstopp hade hamnat i ett dödläge på grund av supermaktens diametralt motsatta ståndpunkter. Den 26 oktober 1961 presenterade Sveriges utrikesminister Östen Undén ett förslag i FN som var avsett att flytta över initiativet till de kärnvapenfria staterna. Tanken var att dessa skulle deklarerat att de inte tänkte delta i kärnvapenrustningarna, och att de inte hade för avsikt att själva tillverka kärnvapen eller tillåta lagring av kärnvapen för sin egen eller någon annan stats räkning. En på detta sätt bildad "kärnvapen-fri klubb" skulle kunna underlätta en ny start på förhandlingarna om ett fullständigt provstoppavtal. Undén förslög att man i FN skulle genomföra en rundfrågning bland icke-kärnvapenstaterna för att höra om de var villiga att gå med på detta. På samma gång skulle staterna ges möjlighet att specificera förutsättningarna för sina åtaganden, exempelvis ömsesidiga åtaganden från andra stater eller garantier från kärnvapenmakterna att de skulle avhålla sig från bruk av kärnvapen mot avtalsstaterna.

Sverige lade inför FN:s generalförsamling fram en resolution med ovanstående innehåll, vilken antogs med röstsiffrorna 58 (bl a de nordiska länderna, Österrike, Brasilien, Kanada, Irland, Israel, Japan, Mexiko och östblocket), mot 10 (Belgien, Frankrike, Grekland, Italien, Nederländerna, Portugal, Spanien, Turkiet, Storbritannien, USA), samt 23 nedlagda röster (de flesta staterna i Latinamerika och franskspråkiga Afrika, Australien, Iran, Nya Zeeland, Filippinerna och Sydafrika).² På rundfrågning svarade 62 medlemsstater, men få tog upp förutsättningarna för ett avtal.

Som framgår av röstsiffrorna hade supermakterna olika åsikter om värdet av en kärnvapenfri klubb. Sovjetunionen deklarerade i sitt svar på generalsekretärens U Thant's brev sin vilja att stödja alla förslag som

syftade till att minska den internationella spänningen och skapa ökat förtroende mellan världens stater. Man skulle för sin del vara villig att inte tillhandahålla kärnvapen eller information rörande deras produktion till icke-kärnvapenstater under förutsättning att USA, Frankrike och Storbritannien gav samma löften. USA refererade i sitt svar till landets officiella politik för att förhindra en fortsatt kärnvapenspridning. När det däremot gällde utplaceringen av kärnvapen, ville man hänvisa till artikel 51 i FN stadgan, vilken gäller rätten till individuellt och kollektivt självförsvar. Det allierade försvarssystemet måste innehålla både konventionella vapen och kärnvapen, så länge som man kunde konfronteras med en potentiell angripare. Man menade att den enda säkra vägen att undanröja alla kärnvapen var genom att förverkliga en allmän och fullständig nedrustning under sträng internationell kontroll. Dessa båda länders svar är kanske inte svåra att förstå med tanke på situationen i Centraleuropa vid den tiden.

De kärnvapenfria staterna efterfrågade i sina svar på rundfrågningen ömsesidighet i åtaganden, eller överenskommelse med kärnvapenmakterna. Praktiskt taget alla NATO-medlemmar menade att saken inte kunde skiljas från andra nedrustningsproblem, utan måste föras in under diskussionen om allmän och fullständig nedrustning.

I det svenska svaret markerades att ett fullständigt provstoppavtal var en nödvändig förutsättning för att icke-kärnvapenstaterna skulle kunna gå in på några som helst formella åtaganden. En kärnvapenfri zon som innefattade Sverige måste vara så stor som möjligt och omfatta länderna i norra och centrala Europa. Vidare skulle avtalsperioden begränsas till fem år med rätt att upphäva avtalet om krig eller hot om krig skulle uppstå. Sverige reserverade sig rätten till omprövning om inget avtal ingåtts under år 1963. Utrikesminister Torsten Nilsson sade i ett interpellations-svar i december 1963, att detta i praktiken betydde en oförändrad svensk attityd.

I Sveriges svar på FNs rundfrågning markerades också att det var både viktigt och önskvärt med garantier från kärnvapenmakterna om att avhålla sig från bruk av kärnvapen mot avtalsstaterna. Den svenska regeringen ville dock inte göra sitt eget deltagande beroende av sådana säkerhetsgarantier. Dessutom poängterade man att upprättandet av kärnvapenfria zoner inte fick ge någon stat eller grupp av stater några ensidiga militära fördelar. Förslaget skulle alltså inte tolkas så att en strikt tillämpning av dess principer skulle innebära att den internationella maktbalansen rubades, vilket utrikesminister Torsten Nilsson underströk vid ett tal inför FN:s generalförsamling i november 1962. Detta gick igen även i Norges och Danmarks

svar. Den norska regeringen gjorde fullständigt klart att man inte tänkt underteckna något avtal om det skulle innebära att den rådande maktbalansen rubbades.

Det blev inget resultat av den sk Undén-planen. En anledning därtill kan ha varit att Sverige som grundförutsättning angav ett fullständigt provstoppsavtal. Planen lades för svenskt vidkommande på hyllan, men man har däremot ofta återkommit till dess förutsättningar.

Initiativen till en kärnvapenfri zon i Norden

Den första vägen

Situationen i slutet av 1962 och i början av 1963 var inte uppmuntrande. Det kalla kriget var isande och nedrustningsförhandlingarna gav inget resultat. Kärnvapenspridning såg ut att vara en reell möjlighet, vilket Kuba-krisen gav en påminnelse om. Förhandlingarna om ett provstoppsavtal hade ännu inte givit något resultat³. FN:s generalsekreterare U Thant menade i denna situation att diskussionen om kärnvapenfria zoner borde fortgå utan något provstoppsavtal. Den 29 april 1963 deklarerade ett antal kärnvapenfria stater att de sökte skapa en kärnvapenfri zon i Latinamerika⁴. I det klimatet presenterade Finlands president Urho Kekkonen ett förslag om att upprätta en kärnvapenfri zon innefattande Finland, Sverige, Danmark och Norge. Förslaget ingick i slutet av ett tal han höll inför Paasikivi-samfundet den 28 maj 1963:

"Finlands säkerhet anknyter sig intimt till situationen i Norden i allmänhet. De nordiska staterna har som vi vet av historiska och geografiska orsaker hamnat på olika vägar i sin säkerhetspolitik: Finland och Sverige har valt neutraliteten, Norge och Danmark medlemskap i atlantpakten. Men inget av dessa länder har börjat skaffa sig kärnvapen och de vill inte att andra staters kärnvapen skall stationeras på deras territorier. De nordiska länderna bildar alltså redan nu de facto en kärnvapenfri zon. Detta faktum vilar dock i detta skede endast på unilaterala ståndpunktstaganden. En bekräftelse av det rådande läget i detta avseende med ömsesidiga utfästelser på det sätt som förutsätts i Undén-planen skulle inte innebära någon ändring i den politik som de nordiska länderna tillägnat sig och skulle inte försvaga deras säkerhet. Den kunde inte heller rubba den rådande styrkeförhållandena i världen och alltså inte inverka skadligt på någon utomstående stats intressen. Men jag är övertygad om att proklamerandet av Norden som kärnvapenfri zon på ett betydelsefullt sätt skulle stabilisera alla nordiska staters ställning. Detta skulle ovedersägligt föra de nordiska länderna utanför ramen för de spekulationer som har vållats av kärnvapenstrategiernas utveckling och skulle säkra att detta område hölls utanför den internationella spänningen."⁵

Det har diskuterats om Kekkonen egentligen bara avsåg att man skulle stadfästa det fredstida läget vad avser kärnvapen, varför det i det här sammanhanget kan vara skäl att hålla sig till de övriga ländernas tolkningar av förslaget. Förslaget väckte i varje fall inget större bifall i vare sig Sverige, Danmark eller Norge. Dessa länders bedömningar av det strategiska läget, Nordens ställning och den egna politikens möjligheter var helt andra än Finlands.

Förslaget om en nordisk kärnvapenfri zon kan sedan 1963 sägas vara en del av Finlands utrikespolitik. Den säkerhetspolitiska målsättningen kan beskrivas som en strävan att hålla Norden utanför stormakternas intresseområden och utanför kärnvapenstrategierna. Vänskaps-, Samarbets- och Biståndspakten (VSB) med Sovjetunionen, vilken anses vara hörnstenen i Finlands säkerhetspolitik, är uppbyggd så att den beaktar denna strävan. Under speciella omständigheter ger VSB-pakten möjlighet till militärt samarbete. Det sägs inget i avtalet om ett sådant samarbete förutsätter utstationering av kärnvapen i Finland, inte heller utesluts den möjligheten. Helt klart är att varje situation som leder till konsultationer eller verkställande av militärt samarbete enligt VSB-avtalet ur finsk synvinkel skulle vara ett misslyckande⁶.

Här finns ett annat drag i finsk utrikespolitik, nämligen att man i sin egen politik tar avstånd från allt som kan skärpa spänningen. När det gäller kärnvapenfrågan, så hade endast Finland helt av sagt sig möjligheten till anskaffning. I fredsavtalet från 1947 mellan Finland, Sovjetunionen och övriga allierade förbjöds Finland inneha kärnvapen. I Sverige diskuterades fortfarande frågan om ett svenskt kärnvapen högljutt, men varken Sverige, Norge eller Danmark hade tagit något initiativ för anskaffning⁷. Svensk neutralitetspolitik baserar sig på en aktiv fredspolitik med inriktning på hela det globala systemet (jfr Finlands koncentration primärt på närområdet) och militär avskräckning. Norge och Danmark hade i sin tur som bas för sin säkerhetspolitik valt medlemskap i NATO-alliansen, med tyngdpunkt på militär avskräckning. Man uppfattar de små staternas roll som anpassande; initiativen görs inom alliansen och det är också genom alliansen man söker påverka det globala systemet.⁸ Kärnvapen skall inte placeras på ländernas territorier i fredstid; däremot vill man försvaras med kärnvapen i en kritisk situation. När det alltså gäller frågan om stationering av kärnvapen hamnar Norge och Danmark i dilemmat att man måste bedöma när en kritisk situation uppstår. Med andra ord: när upphör fredstid att vara fredstid? Motsatsen till fred är här inte krig.

Huvudinvändningarna mot Kekkonens plan 1963 följde ur de olika säkerhetspolitiska lösningar länderna

valt. Sverige menade för sin del att man ville följa Undén-planens förutsättningar, dvs stormakternas nedrustningsåtgärder måste föregå bildandet av en kärnvapenfri zon. Regeringarna i Norge och Danmark tolkade definitivt Kekkonen så att han hade avsett ett förbud mot stationering av kärnvapen på nordiskt territorium också i kristid. De höll inte med Kekkonen om att en bekräftelse av kärnvapenfriheten genom gemensamma förpliktelser skulle stärka det rådande läget. Tvärtom skulle det ske en avgörande förändring genom att länderna skulle ge upp sin kärnvapenoption, som var en del av den säkerhetspolitiska grundlösningen. Om optionen skulle överges skulle det bara innebära fördelar för Sovjetunionen, därmed skulle maktbalansen i Norden rubbas⁹. Finland förde fram förslaget vid olika tillfällen 1963–1965, men p g a de nordiska ländernas svala intresse hamnade det i bakgrunden i finsk utrikespolitik.

Den andra vägen

Den andra vägen av finska initiativ, 1971–75, är intimt förknippad med en avspänningsstruktur i de internationella relationerna. Konkret avspeglade sig detta bl a i SALT (Strategic Arms Limitations Talks) och Konferensen för Säkerhet och Samarbete i Europa (KSSE). Nedrustningssträvandena koncentrerades kanske framför allt på ett försök att nå ett fullständigt förbud mot kärnvapenprov.

En hörnsten i avspänningspolitiken var icke-spridningsavtalet (Non-Proliferation Treaty, NPT) som undertecknades 1968¹⁰. Här förband sig kärnvapenmakterna att inte medverka till att någon annan stat får kontroll över kärnvapen (artikel I). Icke-kärnvapenstaterna förband sig att inte på något sätt skaffa kärnvapen (artikel II). Ett internationellt kontrollorgan, IAEA (International Atomic Energy Agency) inrättades, med uppgift att övervaka att inget klyvbart material avsett för fredligt bruk kommer till användning vid kärnvapenproduktion (artikel III). Avtalet konfirmerade alla staters rätt att utveckla kärnteknologi samt förpliktade alla stater med resurser härtill att sprida sådan teknologi (artikel IV). Möjligheten hölls öppen för att de stater som så önskade skulle få utföra kärnexplosioner för fredliga syften (artikel V). Parterna i avtalet förband sig att nå ett stopp för kärnvapenkapprustningen och enas om ett avtal för nedrustning under sträng internationell kontroll (artikel VI). I avtalet ser man också kärnvapenfria zoner som ett sätt att regionalt stärka åtgärderna mot kärnvapenspridningen:

"Nothing in this Treaty affects the right of any group of States to conclude regional treaties in order to assure the total absence of nuclear weapons in their respective territories." (artikel VII)¹¹

Icke-kärnvapenmakterna har riktat uppmärksamheten mot både den horisontala och den vertikala spridningen av kärnvapen. Horisontal spridning avser det fall då tidigare kärnvapenfria stater kommer i besittning av kärnvapen. Vertikal spridning sker då kärnvapenmakterna stationerar ut sina kärnvapen på andra staters territorier, men alltså själva behåller kontrollen över dem. NPT ger endast garantier mot den horisontala spridningen. I det sammanhanget framhålls ofta kärnvapenfria zoner som ett sätt att även begränsa den vertikala spridningen. Ytterligare ett skäl för att stärka NPT som ofta framför är den möjlighet till utträde som artikel X ger:

"Each Party shall in exercising its national sovereignty have the right to withdraw from the Treaty if it decides that extraordinary events, related to the subject matter of this Treaty, have jeopardized the supreme interests of its country."¹²

Under NPT-förhandlingarna tog också diskussionen om säkerhetsgarantier form. USA och Sovjetunionen hade här till en början olika garantier att erbjuda. USA stödde å sin sida konsekvent idén om att garantistaterna skulle erbjuda hjälp till de stater som omfattades av garantin om särskilda överenskomna betingelser var för handen, exempelvis användning eller hot om användning av kärnvapen från någon kärnvapenmakts sida. I motsats till dessa sk positiva garantier stödde Sovjetunionen idén om sk negativa säkerhetsgarantier, som innebär att garanten lovar erhålla sig från exempelvis användning eller hot om användning av kärnvapen. Sovjetunionen ville ge sådana garantier enbart till stater som förklarat sig kärnvapenfria och som inte har några kärnvapen på sina territorier. NPT innehåller inget om säkerhetsgarantier.

De båda supermakterna enades om att ge positiva garantier genom Resolution 255 i Säkerhetsrådet, i vilken man sade att varje aggression eller hot om aggression med kärnvapen mot en kärnvapenfri stat kommer att föranleda säkerhetsrådet och då särskilt kärnvapenmakterna att vidta åtgärder i enlighet med FN:s stadga. Frågan har långt ifrån nått någon tillfredsställande lösning. Förutom att man ifrågasätter om den givna säkerhetsgarantin överhuvudtaget har någon praktisk betydelse, så har diskussionen främst p g a de neutrala staternas kritik på senare år rört sig kring värdet av negativa säkerhetsgarantier¹³.

Med den andra vägen av finska initiativ skedde en förskjutning i betydelsen av en kärnvapenfri zon; den nordiska regionen anknöts till ett bredare europeiskt sammanhang. Det betydde för det första att man ville anknäta förhandlingarna om en kärnvapenfri zon i Norden till nedrustningsförhandlingarna i Europa. För det andra ville man införa ett säkerhetsgarantisystem, något som skulle innebära att man blev mer beroende

av USA och Sovjetunionen. Med dessa element kan man fråga sig om det här inte var frågan om ett helt nytt förslag, samtidigt som vi i vissa stycken kan skönja en större nordisk enighet. Den nordiska regionen och tankarna på en kärnvapenfri zon skulle med detta inte avskiljas från övriga Europa och supermaktspelet, utan tvärtom göras mer beroende av den internationella utvecklingen.

Finland förde fram idén i FN åren 1971–73, bl a i ett tal av ambassadör Karhilo 1972. Han refererade där bl a till Undénplanen och konstaterade att det nu fanns ett klubb av kärnvapenfria stater. Nästa mål borde vara att dessa stater även sade nej till utstationering av andra staters kärnvapen, därmed skulle även argumenten mot kärnvapenfria zoner kunna skingras. I sitt tal tog han också upp den nordiska regionens koppling till övriga Europa:

"Det vore lika orealistiskt att tänka sig nedrustnings- och vapenkontrollåtgärder för Nordens del avskilt från den europeiska nedrustningsutvecklingen som att avskilja Europas nedrustningsproblem från nedrustningsutvecklingen i global mening."¹⁴

I enlighet med de här tankegångarna förde Finland fram idén i KSSE 1973, i konferensen första skede. Utrikesminister Karjalainen ansåg att frågan om en nordisk kärnvapenfri zon skulle behandlas i samband med de förtroendeskäpande åtgärderna, samma tanke fördes fram i konferensens andra skede år 1974. De nordiska delegationerna attraherades inte av tanken och saken föll. Samma år (1974) tog Finland i FN initiativet till en utredning om kärnvapenfria zoners begrepp och problem. Utredningen genomfördes under finskt ordförandeskap. Sverige deltog aktivt, men inte Danmark och Norge¹⁵. Frågan om en nordisk kärnvapenfri zon har inte först upp i FN av Finland sedan dess, då man anser att frågan är av subregional karaktär. Statsminister Sorsa bröt mot reglerna i Nordiska rådet och tog upp idén i februari 1975. Han fick kalla handen, då utrikespolitiska frågor enligt överenskomelse inte är något som skall diskuteras i den församlingen.

I sitt tal i FN:s generalförsamling 1973 tog den finske FN-ambassadören Keijo Korhonen fram ett nyligen undertecknat avtal mellan USA och Sovjetunionen om förhindrade av kärnvapenkrig och kopplade där samman frågan om säkerhetsgarantier med avspänningsstrukturen. Avtalet säger

"Each Party will refrain from the threat or use of force against the other party, against the allies of the other party and against other countries in circumstances which may endanger international peace and security."¹⁶

Här hittar vi återigen form för de negativa garantier vilka de neutrala staterna (bl a Sverige och Finland)

anser bör ges till de kärnvapenfria zonerna. Under ett besök i Helsingfors uttalade president Podgorny den 15 oktober 1974 att Sovjetunionen för sin del var berett att, tillsammans med de andra kärnvapenstaterna, garantera en kärnvapenfri zons status. Enligt sovjetiska diplomater är innebörden i detta detsamma som i ett av Chrusjtjovs uttalanden 1959, där han definierade garantiproblemet så att det gäller principen om att avhålla sig från att använda maktmedel¹⁷.

Det är oklart om Finland nöjde sig med dessa garantier; de övriga nordiska länderna gjorde det i varje fall inte. I Sverige svar på FN:s rundfrågning med anledning av den då slutförda studien om kärnvapenfria zoner, beklagade man att expergruppen inte kunde nå konsensus om principen att kärnvapenmakternas negativa säkerhetsgarantier skulle vara ett nödvändigt element i varje zonavtal. Den svenska regeringens inställning var också att i det fall att kärnvapen fanns stationerade nära zongränsen och kunde riktas mot mål inom zonen, så skulle ett avtal innebära att dessa vapen drogs bort. Det skulle alltså betyda att man som komplement till icke-användningsgarantierna skapade ett säkerhetsområde eller en uttunningszon runt den kärnvapenfria zonen¹⁸. Statssekreterare Anders Thunborg utvecklade detta som ett konkret krav för en nordisk kärnvapenfri zon. Han skrev (1975):

"If the nuclear-weapon states support an agreement on such a zone – an important condition if it is to be of any value – the medium-range ballistic missiles and the tactical nuclear weapons (all except ICBM and SLBM) that are stationed near the zone and that could be directed against targets within the zone, will be superfluous, and the agreement should therefore provide for their withdrawal. This applies to land areas East and South of the zone and sea areas to the West and North". (min understrykning)¹⁹.

Genom det här förslaget kopplade Thunborg frågan om en nordisk kärnvapenfri zon direkt till globala och europeiska nedrustningsförhandlingar på ett helt annat sätt än de finländska förslagen. Kravet på en säkerhetszon runt den kärnvapenfria zonen ställde krav på både de militära pakterna. Ingen av dem hade vid något tillfälle visat någon vilja till att göra några sådana åtaganden som att dra bort kärnvapenstyrkorna runt den nordiska regionen. En nordisk kärnvapenfri zon blev på så sätt en pusselbit i SALT-förhandlingarna, och ett möjligt komplement till andra nedrustningssträvanden som skulle leda till ökad säkerhet och minskad risk för kärnvapenkrig i Europa.

Den svenska regeringen ställde sig alltså allmänt positiv till det finska förslaget, förutsatt att det ledde till ökad säkerhet med konkreta säkerhetsgarantier och symmetriska åtaganden av NATO och WP. Danmark

och Norge ställde sig mer negativa. Den grundläggande svagheten var enligt deras mening att de själva skulle tvingas överge sin möjlighet till utplacering av kärnvapen i kristid, utan att det skulle ske några minskningar i de sovjetiska kärnvapenstyrkan i området. Norge pekade här särskilt på Kola-halvön. Förslaget var dessutom oförenligt med ländernas säkerhetspolitik, eftersom man är beroende av politiska och militära bindningar till länder utanför den nordiska regionen som kan ge en motvikt till den dominerande militära närvaron. Säkerhetspolitiken är baserad på avskräckning vilken skulle försvagas om man gjorde avkall på möjligheten att använda kärnvapen. Med dessa invändningar inträdde en ny andhämtningspaus.

Den tredje vägen

I ett tal i Stockholm den 8 maj 1978 anknöt Kekkonen återigen till sitt förslag från 1963. Den senaste utvecklingen på det kärnvapenteknologiska och strategiska området hade enligt honom visat hur viktigt det var för de nordiska länderna att hålla sig utanför de kärnvapenstrategiska spekulationerna.²⁰ Den modell han målade upp innehöll tre element, som jag menar innebär ytterligare ett närmande till de övriga nordiska ländernas inställning, och jag tänker då särskilt på Thunborgs artikel från 1975.

För det första borde de nordiska länderna komma till ett vapenkontrollavtal med supermakterna. Det betyder alltså att man inte bara skall diskutera de nordiska ländernas försvarsstrategier utan man skall även inbegripa de sovjetiska styrkorna i nordvästra Sovjetunionen, i de baltiska staterna, Östersjön och kanske även i Polen och DDR samt de amerikanska och sovjetiska flottstyrkorna i Norska havet och Barents hav. Det är alltså inte längre nog med enbart politiska garantier för att vapnen inte skall komma till användning, utan man vill diskutera själva vapnen och deras placering.

För det andra föreslog Kekkonen ett avtal som skulle stärka den rådande kärnvapenfriheten i området. Detta, menade han, skulle kunna ske inom ramen för de existerande säkerhetspolitiska lösningarna.

För det tredje måste de nordiska staterna ha garantier kärnvapenmakterna att kärnvapen inte kommer att användas mot området

If certain small states or groups of small states knowingly and absolutely commit themselves not to acquire or station in their territories certain types of weapons, they clearly have to receive an assurance that the weapons in question will not be turned against them and that they will not be threatened with these weapons.²¹

De norska och danska reaktionerna var avvisande;

man framhöll att planen måste ses i ett bredare europeiskt sammanhang. Den norske statssekreteraren Thorvald Stoltenberg hänvisade i en artikel i den finländska tidskriften *Ulkopolitiika* till att Norge är kärnvapenfritt i fredstid. Norge har dessutom undertecknat NPT, varför man inte heller ansett det nödvändigt att formalisera politiken ytterligare.²²

Sverige hade i svaren på FN-rundfrågningarna 1975 och 1978 angivit tre krav på ett zon-avtal. En överenskommelse bör innebära följande: a/stater inom zonen skall inte inneha kärnvapen (non-possession), b/kärnvapen får inte vara stationerade inom zonen (non-deployment), c/kärnvapen får inte sättas in mot mål inom zonen (non-use). Utrikesminister Karin Söder talade dagen efter Kekkonen och menade att det väsentligen handlade om var gränserna för zonen skall gå; hon påminde i sammanhanget om Thunborgs gränsformel. Folkpartiregeringens utrikesminister Hans Blix preciserade detta ytterligare i ett tal i november 1978 där han såg det som självklart att Östersjön måste ingå i en sådan zon.²³

En sovjetisk reaktion kom i december 1978, genom en artikel av Yuri Komissarov i den finska tidskriften *Kanava*.²⁴ Han framhöll att de geografiska gränserna kring en kärnvapenfri zon måste definieras i enlighet med internationell lag, Sovjetunionens territorium kunde inte ingå i någon säkerhetszon. Zonen fick inte heller vara ett hinder för sovjetiska krigsfartygs passage genom Östersjönsundet, oberoende av vilken last de medför. Diskussionen hade hittills inte handlat om mer än Sverige, Finland, Danmark (utom Grönland) och Norge, Komissarov förutsatte dock att Island och Grönland ingår. I sammanhanget markerade han också att frågan direkt hör samman med styrkeförhållandena mellan kärnvapenmakterna. Därför skulle det vara fel att väcka frågan om militär begränsning hos en kärnvapenmakt bara därför att det gränsar till en zon, och på den grunden kräva något som inte krävs av andra kärnvapenmakter.²⁵

När det gäller garantifrågan skriver Komissarov: "Of course the commitments to honour the non-nuclear weapon status of the zones or of individual states can be reviewed in the event that they are violated by other nuclear weapon powers or by the non-nuclear states themselves."²⁶

Då Sovjetunionen skrev på tilläggsprotokoll II till Tlatelolcoavtalet, var det just med detta förbehåll, något som står i rak motsättning till bl a de nordiska staternas krav på garantier under obegränsad tid.

Under FN:s extramöte om nedrustning 1978 diskuterades frågan om säkerhetsgarantier och förbud mot kärnvapen. Kärnvapenmakterna var oförmögna att enas kring gemensamma säkerhetsgarantier och var

och en gjorde ett särskilt uttalande i den allmänna debatten.²⁷ Under mötet enades man om följande:

... upprättandet av kärnvapenfria zoner på grundval av frivilliga överenskommelser mellan berörda stater utgör en viktig nedrustningsåtgärd. Upprättandet av sådana zoner bör uppmuntras ty de utgör ett led i strävandena mot en värld som är helt fri från kärnvapen. Det är emellertid viktigt att i detta sammanhang beakta varje regions särskilda karaktär.²⁸

Förslaget om en nordisk kärnvapenfri zon väckte inte heller nu någon större offentlig debatt. Genom Finlands olika initiativ hade dock frågan ständigt hållits aktuell. Debatten hade kommit att koncentrera sig kring fyra ting a/gränserna för zonen, b/säkerhetsgarantierna till zonstaterna, c/nödvändigheten eller behovet överhuvudtaget av en sådan zon, d/den säkerhetspolitiska situationen i Norden, "den nordiska balansen", och hur den påverkas av ett zonavtal.

Den fjärde vågen

Dagens debatt är kanske livligare och samtidigt mer kaotisk än de tidigare. Vad som är utmärkande för den är att så många människor är inblandade och att behoven av konkretiseringar och definitioner är starkare samtidigt som de lyser med sin frånvaro. Vad som definitivt skiljer är att initiativet kommer från Norge, inte från Finland där man hittills iakttagit en försiktig och avvaktande hållning. Nå, då inställer sig genast frågan: varför allt väsen just nu, och varför Norge? Naturligtvis går det inte att finna en orsak bakom allt detta, men väl ett antal händelser och företeelser som tycks hänga samman och peka åt ett bestämt håll.

Sovjetunionen påbörjade 1977 i all tysthet att utplacera kärnvapenbestyckade medeldistansrobotar med beteckningen SS-20. Dessa skulle ersätta de föråldrade SS-4 och SS-5. Under tiden rasade debatten i Väst-europa kring USA:s planer på produktion och utplacering av den s k neutronbomben. På ett NATO-möte i Bryssel den 12 december 1979 togs beslut att påbörja utplaceringen av 572 medeldistansrobotar av typ Pershing II och s k kryssningsrobotar år 1983. Samtidigt beslöts att man skulle inleda förhandlingar med Sovjetunionen om de eurostrategiska kärnvapen, eller TNF (Theatre Nuclear Forces). Detta var det s k dubbelbeslutet: upprustning och förhandlingar.

Den 24:e december samma år invaderade Sovjetunionen Afghanistan. Det internationella klimatet blev isande. I Väst-europa växte en anti-kärnvapenrörelse END (European Nuclear Disarmament) sig allt starkare, med krav på ett kärnvapenfritt Europa, ett stopp för NATO:s moderniseringsbeslut och ett borttagande av de sovjetiska SS-20 robotarna. En "ny" kärnvapendoktrin, counter-force-doktrinen, formulerades av

president Carter i augusti 1980 i PD 59 (Presidential Directive).

Tanken bakom doktrinen är inte ny; den formulerades redan i början på 60-talet. Vad som gör doktrinen ny är det faktum att den kärnvapenteknologiska utvecklingen gjort det möjligt att med strategiska styrkor rikta precisa angrepp mot fiendens militära mål. Åsikterna om vad det innebär är många. Eftersom några debattörer ansåg att doktrinen innebar ett skift från teorin om ömsesidig garanterad förstörelse (Mutual Assured Destruction, MAD) till en teori om möjligheten att utkämpa ett begränsat kärnvapenkrig (Nuclear Use Theorists, NUTs), så bidrog detta till att höja debatttemperaturen ytterligare.

Samtidigt har det skett en gradvis ökande militär närvaro i den nordiska regionen, med bl a en stark sovjetisk flottkoncentration av både konventionellt bestyckade fartyg och u-båtar bestyckade med strategiska kärnvapen. Stortingets beslut 1980 om förhandslagring av tung krigsmateriel i Norge kan ses som ett tecken på en ökad vilja att möta den sovjetiska militära närvaron. Ett annat är uppbyggnaden av ett avancerat radarspanings- och avlysningsnät bl a för ut-båtskrigsföring och som ett led i NATO:s kärnvapen-strategi.

Den nordiska regionen har genom den vapenteknologiska och strategiska utvecklingen alltmer kommit i blickpunkten, därom är de flesta överens. Norge, som är NATO:s nordöstra bastion och ligger i skärningspunkten mellan USA och Sovjetunionen vad angår de strategiska kärnvapnen, är kanske det land som mest känner av detta. Beslutet om förhandslagring väckte i varje fall en het debatt. Ur denna och ur den europeiska debatten växte så initiativet till en ny väg för en nordisk kärnvapenfri zon.

Den norske ambassadören Jens Evensen föreslog i ett tal den 8 oktober 1980 att frågan om en nordisk kärnvapenfri zon skulle tas upp igen. Utrikesminister Knut Frydenlund svarade den 10 oktober att den norska officiella inställningen stod fast. Debatten spreds till Sverige bl a genom några tidningsartiklar av Alva Myrdal i Tiden och DN den 11-12 december. Hon föreslog att de neutrala staterna, och då först och främst Sverige och Finland skulle gå i spetsen och koppla samman sin alliansfrihet med en kärnvapenfridlysning. Dessa stater kan, menade hon, självständigt och omedelbart begära av kärnvapenmakterna en bekräftelse på att dessa står för sina negativa säkerhetsgarantier avgivna vid nedrustningskonferensen 1978.

Förslaget diskuterades av utrikesministrarna i Finland och Sverige den 15 december. De ställde sig avisande och menade att det finska förslaget var att föredra. En invändning var att ett fördrag mellan Sve-

rige och Finland inte skulle betraktas som bindande för Norge och Danmark²⁹.

I april/maj 1981, startade namninsamlingskampanjer i respektive Norge, Sverige och Danmark. Uppropen riktas till de egna regeringarna i varje land. Bakgrundstexterna är olika men kraven är desamma i alla kampanjerna, krav som Jens Evensen kallat 'de fyra pelarna'. Jag citerar från de svenska namninsamlingslistan:

"Vi kräver av Sveriges regering och riksdag:

- att tillsammans med övriga nordiska länder förbinda sig att kärnvapen inte stationeras inom zonen. Ej heller skall zonen i ett akut krisläge kunna utnyttjas för kärnvapenkrigföring.

- att verka för att kärnvapenmakterna garanterar att inte använda kärnvapen mot länderna inom zonen.

- att verka för att ett internationellt kontrollorgan inrättas med uppgift att kontrollera att zonen respekteras.

- att upprättandet av zonen blir led i en säkerhetspolitik där nedrustnings- och avspänningsarbetet sätts i främsta rummet.³⁰

De nordiska länderna är här Danmark, Finland, Norge och Sverige. Vid ett möte mellan de socialdemokratiska partierna och fackföreningsrörelsen i dessa länder, togs ett gemensamt uttalande den 1 maj 1981. Man underströk att de nordiska länderna genom sin kärnvapenpolitik bidragit till avspänningen i Europa och borde utvärdera vilken gemensam grund som finns i frågan om en kärnvapenfri zon i Norden som ett led i arbetet på en nedrustning av kärnvapen i ett bredare europeiskt sammanhang.³¹

Den 3 juni behandlade riksdagen ett betänkande av utrikesutskottet. Utskottet hänvisade till att frågan fortlopande diskuteras mellan de nordiska regeringarna, senast på utrikesministermöte den 31 mars. Den svenska beredvilligheten att diskutera en kärnvapenfri zon i Norden, förutsatt att andra berörda stater är villiga delta, kvarstår oförändrad förutsätter man. En fortsatt utredningsarbete skall upprätthålla en svensk handlingsberedskap i frågan. Utrikesutskottets betänkande³² som antogs av riksdagen beskriver den svenska uppfattningen som den har varit under en följd av år, de formulerades också av utrikesminister Ola Ullsten i en regeringsdeklaration vid utrikesdebatten den 18 mars 1981. Där sägs bl a:

"Just nu pågår en debatt om värdet av en kärnvapenfri zon i Norden. Den svenska regeringen har länge varit beredd att diskutera en sådan zon vars upprättande dock förutsätter att andra berörda stater är villiga att delta. Ingen av de nordiska staterna tillåter idag stationering av kärnvapen på sitt territorium. Samtliga nordiska länder är dessutom anslutna till icke-spridningsfördraget och har därmed av sagt sig möjligheten att skaffa egna kärnvapen.

En eventuell överenskommelse om en kärnvapenfri

zon måste också omfatta kärnvapen som är avsedda för mål inom zonen, är stationerade nära zonen och har sådan räckvidd att de främst är lämpade att sättas in mot mål i det nordiska området.

Jag ser inga skäl att modifiera dessa och andra säkerhetspolitiskt motiverade förutsättningar för en kärnvapenfri zon. Vi delar också de danska och norska regeringarnas uppfattning att en nordisk kärnvapenfri zon inte kan ses isolerad från kärnvapenutvecklingen i Europa i övrigt."³³

Norska arbeiderpartiet markerade vid sin partikongress i april 1981 att man tänkte arbeta för en zon som en del av arbetet för att minska kärnvapenarsenalerna i ett större europeiskt sammanhang. Detta skulle ske i samarbete med de övriga nordiska regeringarna och i nära kontakt med de NATO-allierade. Av allt att döma skulle zonen bli en stor valfråga under hösten. Den danska regeringens inställning kan beskrivas som något svalare. Här ett av statsminister Anker Jørgensen uttalanden i TV-avisen den 18 juli: "Jeg gider ikke diskutere Norden som atomvåbenfri zone, for det er vi. Det, det er interessant, er, om vi kan udvide den atomvåbenfri zone till at omfatte andre dele af Europa."³⁴

I Finland, Kekkonen-planens hemland, kan stämningen beskrivas som avvaktande; de officiella kommentarerna var mycket sparsamma. DN:s korrespondent Harald Hamrin rapporterade från Helsingfors i februari³⁵. En "hög regeringskälla" sade att man insåg att svårigheterna var stora och att försök till påtryckningar bara skulle göra skada.

President Leonid Brezjnev lät sig intervjuas i Suomen Sosialdemokraatti och kom med ett överraskande utspel i de tidigare så låsta positionerna om de sovjetiska kärnvapen i de territorier som gränsar till zonen. "Garantierna för att kärnvapen inte används mot länderna inom zonen är den primära och för ifrågavarande länder absolut viktigaste utfästelse som Sovjetunionen är beredd att göra. Detta utesluter dock inte möjligheten att dryfta frågan om också vissa andra åtgärder, som berör vårt eget område i de trakter som gränsar till den nordiska kärnvapenfria zonen. Sovjetunionen är redo att diskutera denna fråga med länder som visar intresse härför."³⁶

Tidigare hade alltså Sovjetunionen hävdade att en kärnvapenfri zon endast kan omfatta ländernas territorialgränser. Vad kunde nu Brezjnev mena med sitt utspel? Klart är att det gav diskussionen nytt bränsle. Intresset var stort för vilka konkreta utfästelser Sovjetunionen kunde tänka sig att göra.

I diplomatiska kretsar ansåg man det nödvändigt med en precisering för att förhandlingar skulle vara meningsfulla. Kabinettsekreteraren Leif Leifland reste till Moskva i september för att möta Igor Zjemskov, ansed som en av president Bresjnevs talesmän i utrikespolitiska frågor. På Leiflands begäran var ett av

ämna frågan om en kärnvapenfri zon i Norden. Det svar han fick var att bollen nu låg hos de nordiska länderna själva, det var deras sak att diskutera vilka länder som skall ingå i zonen och vad den skulle omfatta. Sedan kan man återkomma till Sovjet för förhandlingar. Den svenska uppfattningen var att processen måste vara den motsatta: först konkreta erbjudanden från kärnvapenmakten, sedan förhandlingar. Den finske statssekreteraren Matti Tuovinen mötte samme Zjemskov en tid därefter och fick i stort sett samma besked. Brezjnevs tidigare uttalande stod fast, men man ville inte binda sig för vilka åtgärder som kunde komma i fråga, i stället ville man ge de nordiska länderna förhandlingsspelrum.³⁷

I början av september höll de nordiska utrikesministrarna möte i Köpenhamn, där en av de känsligare frågorna gällde zonen. Överläggningarna hölls hemliga; endast utrikesministrarna och ytterligare en representant från vart och ett av de fem länderna deltog. En "högt uppsatt källa från ett av Sveriges grannländer" sade till DN:

"Vi är inte mogna för en konkret diskussion ... vad vi kan diskutera här är bara var de olika länderna står i zonfrågan. Förhandlingar är det ännu inte tal om."³⁸

Danmark och Norge har markerat att zontanken måste kopplas samman med de förestående TNF-förhandlingarna mellan USA och Sovjetunionen den 30 november. Samtidigt finns det en vilja att inte störa dessa förhandlingar. Norge tycks heller inte ha drivit frågan vid utrikesministermötet, vilket de flesta nog hade väntat sig. Inte heller blev zonen någon stor fråga i stortingsvalet. Slutkommunikerna från mötet visar på skiljaktliga meningar bland de fem. Det heter bl a att utrikesministrarna

"framhävt betydelsen av en stabil säkerhetspolitisk balans i Norden ... De informerade varandra om de förutsättningarna som utifrån de olika ländernas skiljaktiga säkerhetspolitiska situation gäller för arbetet på en kärnvapenfri zon i det nordiska området ... De nordiska utrikesministrarna var eniga om att hålla fortsatt kontakt om det fortsatta arbetet i denna fråga."³⁴

Det norska stortingsvalet den 14 september 1981 ledde till att en högerregering tillträdde. Den nya norska regeringen gjorde en klar nedprioritering av zonfrågan. Utrikesminister Stray sade i en intervju i Bergens Tidende den 29 oktober att idén givits alltför stor betydelse: utspelet kunde dessutom tolkas så att det kommer i konflikt med den etablerade NATO-politiken. Försvarsminister Sjaastad sade i en intervju i Verdens gang den 4 oktober att det vore fel att belasta TNF-förhandlingarna med ytterligare komplicerade frågor, som förslaget om en kärnvapenfri zon i Norden och på det sättet reducera möjligheterna för att nå

ett lyckat resultat. Statsminister Kåre Willoch framförde liknande synpunkter vid det nordiska statsministermötet i Helsingborg i december.

"Vi måste ha en gemensam uppfattning inom Nato och den första förutsättningen för att nå resultat i Genève är att vi inte för in några nya element i diskussionen, som tex frågan om en kärnvapenfri zon. Så småningom får vi diskutera hur en zon i Norden kan föras in i en sådan diskussion."⁴⁰

Den norska regeringen gör också klart att diskussion och eventuella förhandlingar måste ske inom NATO:s ram.

Det kan vara skäl till att kommentera den amerikanska inställningen till en zon som då skulle omfatta två av dess NATO-allierade. Medan Sovjetunionen uppmuntrat diskussionen, så har olika amerikanska representanter uttryckt en bestämt avvisande inställning i olika offentliga sammanhang, vilket åtminstone till en del förklarar de svala eller negativa reaktionerna hos de norska och danska regeringarna. En "högt uppsatt tjänsteman" intervjuades av Tempus under försvarsminister Weinbergers Sverigebesök:

"Jag har alltid förstått att människor inte bara föredrar att leva utan kärnvapen utan också utan vapen överhuvudtaget. Men vi lever inte i den sortens värld där ensidig nedrustning är möjlig. Som jag tidigare sagt, jag menar att en kärnvapenfri zon borde starta med Sovjetunionen. Då kunde vi tala om saken mera realistiskt." (Intervju den 22 oktober 1981)

NATO-generalen Rogers redovisar i en DN-intervju ett troligen mycket tungt vägande skäl till den amerikanska hållningen: man är mycket ovillig att gå in på något avtal som kan innebära ett hot mot sammanhållningen inom försvarsalliansen NATO.

"En kärnvapenfri zon i Norden skulle bara skänka illusion av säkerhet, inte verklig säkerhet. Och NATO:s sammanhållning skulle inte främjas om Danmark och Norge slog in på en egen väg och frångick den gemensamma strategi vi tillsammans kommit överens om inom NATO." (Intervju den 4 oktober 1981)

En annan händelse på nordisk mark som fått stor betydelse för zondebattens utveckling har sovjetiskt ursprung och kan sammanfattas med U-137. Så lyder nämligen beteckningen på den sovjetiska u-båt som strandade på militärt skyddsområde i Karlskrona skärgård i oktober 1981. Beteckningen har fått en viss ödesmättad klang genom den last av kärnvapen som med allra största sannolikhet doldes i dess inre.

Kommentarerna har varit många och mer eller mindre roliga. Slutsatserna olika, också bland regeringarna. Danske utrikesministern Kjeld Olesen gjorde i en intervju klart att det kommer att ta lång tid innan de nordiska regeringarna kan förhandla med någon form av förtroende efter u-båtsaffären. Statsminister

Jørgensen betraktade det som realistiskt att nå något avtal med de båda supermakterna för ögonblicket. Han kritiserade i samma intervju den norska regeringen för dess vilja att lägga zon-tanken på hyllan.⁴¹ Den svenska regeringen drog slutsatsen att den sovjetiska trovärdigheten fått sig en knäck, men att affären samtidigt givit ökad tyngd åt behovet av att få bort kärnvapen från svenskt närområde. En nödvändig förutsättning för en zon är att Östersjön hålls fritt från kärnvapen, detta är återkommande teman i svenska regeringsuttalanden⁴².

Den finska regeringens hållning tycks fortfarande vara att vänta och se. Idén om ett kärnvapenfritt Norden är fortfarande en viktig del i finsk utrikespolitik. U-båtsaffären, menar man, har säkerligen försvårat möjligheterna att nå konkreta resultat, men incidenten är ett bevis för att det behövs effektiva åtgärder mot eventuell användning, hot om användning, transitering och transport av kärnvapen i Norden⁴³.

Utrikesminister Väyrynen angav i ett tal i Helsingfors den 25 november den finska utrikespolitiska politikens pragmatiska natur som en orsak till att Finland avstått från att ta någon precis ståndpunkt om detaljerna i ett zonavtal.

"It is also clear in Finland's view that the establishment of a nordic nuclear-weapon-free zone is connected with other european disarmament and arms control decisions, which should be taken into consideration. It would, however, be wrong to freeze the development of a vitally important idea because of this. Certainly future arrangements affecting Europe can just as well begin with the nordic region. The countries involved should in any case discuss the nordic zone proposal parallel with talks concerning the whole of Europe".⁴⁴

Sammanfattning och kommentar

Debatten om en kärnvapenfri zon i Norden har förts genom fyra vågor av initiativ. De tre första initiativen var finska, den s k Kekkonen-planen: 1963-65, 1971-75 samt 1978. Ett fjärde initiativ har kommit från Norge 1980, framför allt genom delar av arbetar- och fredsrörelsen.

Den finska neutralitetspolitiken är baserad på VSB-pakten med Sovjetunionen från 1948. De finska initiativen har konsekvent syftat till att föra Norden ur det kärnvapenstrategiska spelet. Gradvis har förslagen utformats så att ett zonavtal blivit mer beroende av utvecklingen på nedrustningsområdet, globalt och i Europa. De har också kommit att innehålla krav på konkreta nedrustningsåtgärder för supermakterna i zonen närområde. Finland lägger till skillnad från de övriga nordiska länderna inte så stor vikt vid att nedrustningsåtgärderna skall ske innan ett zonavtal träffas.

Danmark och Norge är medlemmar av NATO-alliansen. Reaktionerna på de finska förslagen har varit svala. De är ovilliga att uppge sin kärnvapenoption, på vilken man anser att avskräckningspolitiken vilar. Detta gäller åtminstone till dess att man får mycket konkreta säkerhetsgarantier i form av nedrustningsåtgärder från Sovjetunionens sida. Det finns även en stark ovilja mot att träffa ett avtal som uppfattas som ett försvagande av bänden med NATO. Den senaste vågen av initiativ har kommit från Norge och har en stark förankring främst i de nordiska arbetar- och folk-rörelserna. Nära nog samtliga politiska partier i Norden har uttalat sig positivt om en kärnvapenfri zon i Norden. Emellertid har den nya norska höyrereringen klart markerat att man inte anser det möjligt eller ens önskvärt att i nuläget påbörja några förhandlingar.

Den svenska inställningen till en kärnvapenfri zon har varit och är allmänt positiv. Sverige har alltsedan man lade fram Undén-planen hävdade att supermakternas nedrustningsåtgärder måste komma före ett zonavtal. Sverige har härvid krävt en säkerhetszon (eller ett uttunningsområde) som innefattar främst Östersjön.

Det finns en gemensam nordisk uppfattning om att zonen måste ses i ett större sammanhang av nedrustningsåtgärder mellan de båda supermakter USA och Sovjetunionen samt när det gäller behovet av konkreta säkerhetsåtgärder. Däremot är de skäl som anförts mot en kärnvapenfri zon i Norden i linje med de säkerhetspolitiska modeller som de olika länderna valt: Norge och Danmark som medlemmar i NATO, Sverige som ett neutralt land samt Finland med en säkerhetspolitik som baseras på Vänskaps- och Samarbets- och Biståndsavtalet med Sovjetunionen.

Den offentliga debatten om Norden som en kärnvapenfri zon visar idag tydliga tecken på att mattas. Möjligheterna för att de nordiska länderna skall kunna nå fram till en gemensam bas för förhandlingar med Sovjetunionen synes för närvarande vara ytterst små. De nordiska regeringarna har i denna fråga sökt balansera på ett mycket smalt utrymme mellan å ena sidan supermakternas intressen och sina egna sinsemellan skilda säkerhetspolitiska lösningar och å andra sidan den nordiska samarbetstanken och de folkliga kraven på en kärnvapenfri zon i Norden. Frågan är knappast avgjord; även om de nu åter tycks gå in i en period av stilje, så kan nya händelser säkert ge upphov till nya framtida initiativ.

Vad som behövs för att föra frågan framåt är en uppsättning definitioner och konkretiseringar av vad man egentligen avser med en kärnvapenfri zon och vad den skall omfatta. Frågan har inte bara ett teo-

retiskt intresse, ty om vi är intresserade av att nå effektiva nedrustningsåtgärder så måste vi ha verktyg till att göra en prioritering bland de alternativ som finns. Jag tror att man grovt kan urskilja följande huvudområden inom vilka diskussionen om en kärnvapenfri zon i Norden har rört sig och det är också här vi kan vänta oss preciseringar:

- nyttan av kärnvapenfria zoner som ett medel för nedrustning och som skydd mot kärnvapenkrig
- definitioner av begrepp som "kärnvapen", "kärnvapenfri", "zon", "territorium"
- ett zonavtals effekter på de nordiska länderna säkerhetspolitik, och mer övergripande på den "nordiska balansen"
- upprättandet av ett kontrollsystem och dess funktioner
- frågan om bindande (och trovärdiga) säkerhetsgarantier.

Lund i februari 1982

Jan Andersson

Noter

- 1 *Comprehensive Study of the Question of Nuclear-Weapon-Free Zones in all its aspects*. Special Report of the Conference of the Committee on Disarmament. UN, New York 1976. A/10027/Add.1. cit para 47.
- 2 Framställning är baserad framför allt på Brodin, K.: "The Undén Proposal" i *Cooperation and Conflict*, nr 2 1966, s 18-29.
- 3 Ett partiellt provstoppsavtal undertecknades i Moskva juli 1963, av USA, Sovjetunionen och Storbritannien.
- 4 Vesa, U., *Planen på ett kärnvapenfritt Norden*. TAPRI, Forskningsrapport 18, 1979, s 5. Initiativtagare var Bolivia, Brasilien, Chile, Ecuador och Mexico.
- 5 Vesa, U. a. a. s 2-3, cit enligt Hufvudstadsbladet 29/5 1963.
- 6 Vesa a. a. s 11-12. Apunen, O.: "Three waves of the Kekkonen plan and Nordic Security in the 1980s." *Bulletin of Peace Proposals 1/1980*. s 17.
- 7 Sveriges riksdag beslöt om ett nej till svenskt kärnvapen år 1968.
- 8 Vesa a. a., s 15.
- 9 Vesa a. a. s 13.
- 10 Följande länder hade inte undertecknat NPT 31 december 1980: Frankrike, Kina, Argentina, Brasilien, Indien, Kuba, Israel, Nord-Korea, Pakistan och Syd-Afrika. Undertecknat men ej ratificerat: Colombia, Kuwait, Nord-Yemen, Tobago och Trinidad. SIPRI Yearbook 1981, s 300-303.
- 11 SIPRI Yearbook 1981, s 329.
- 12 *Nuclear Proliferation Problems*, SIPRI 1974.
- 13 se Apunen, O.: "The Problems of the Guarantees of a Nordic Nuclear Free Zone", Special Issue of *Ulkopolitiikka* 1975, s 19 ff. se äv *Postures for Non-Proliferation*, SIPRI, Taylor & Francis Ltd, London, 1979.
- 14 Vesa a. a. s 25-26, se äv UN Comprehensive Study . . para 63-66.
- 15 UN, Comprehensive Study . . , a. a. Ordf Dr Keijo Korhonen.
- 16 SIPRI Yearbok, 1974 s 450 se äv 366-370.
- 17 Apunen 1975, a. a., s 37.
- 18 Utrikesdepartementet, Promemoria 1976-07-15.
- 19 Thunborg, A.: "Nuclear Weapons and the Nordic Countries Today - a Swedish Commentary," Spec Issue of *Ulkopolitiikka*, 1975.
- 20 Kekkonens tal finns i sin helhet i *Internationella Studier 3/1978*, samt i *Yearbook of Finnish Foreign Policy 1978*, s 64-66.
- 21 *Yearbook of Finnish Foreign Policy* a. a. s 66.
- 22 Prawitz, J.: "Kekkonenplanen - några synpunkter." *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift*, 1979, 3 häftet.
- 23 Karin Söder i *Internationella Studier 3/1978*. Hans Blix i *YoFFP 1978*, s 25-31.
- 25 *Ibid* s 30
- 26 *Ibid* s 31
- 27 FNs extra möte om nedrustning art 56-59, s 56.
- 28 *Ibid* s 57
- 29 *YoFFP 1980* s 75, rubr Events in Finnish Foreign Policy, Nordic Relations. Myrdal, Alva i *Dagens Nyheter* 11 och 12 dec 1980.
- 30 Listan är undertecknad av Kommitten för en kärnvapenfri zon i Norden, vilken består av: Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, Kristna Fredsrörelsen, Kvinnokamp för fred, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, Svenska Fredskommittén, Svenska Kvinnors Vänsterförbund och Folkkampanjen mot kärnkraft. I Sverige avbröts namninsamlingen 31 jan 1982, i samband med Svensk folkriksdag för nedrustning. I Norge drivs kampanjen av Nei til atomvapen, den pågår fram till FNs andra specialsession för nedrustning, juni 1982. Den danska kampanjen drivs av Samarbeidskommitten för fred og sikkerhed fram till samma tidpunkt. Samma tänkta slutpunkt har en i november startad finsk kampanj.
- 31 DN 1981.05.15
- 32 Utrikesutskottets utlåtande 1980/81:26 s 12.
- 33 *Ibid*.
- 34 Ur Spørsmål till statsministern til skriftlig besvarelse, nr 1251 af 20 juli 1981) fra Ebba Strange (SF).
- 35 DN 1981.02.20.
- 36 7-dagar, nyhetsmagasinet, 1981.07.03.
- 37 DN 1981.09.12 och 10.01.
- 38 DN 1981.09.03.
- 39 *Ibid*.
- 40 DN 1981.12.09
- 41 DN 1981.11.17
- 42 Utrikesminister Ola Ullsten i DN 1981.11.12. Statsminister Thorbjörn Fälldin DN 1981.11.20.
- 43 DN 1981.11.19
- 44 Utrikesminister Väyrynsens tal för Helsinki Diplomatic Association den 25 november 1981, framfört av statssekreterare Tuovinen.

Högervågen i hamn – stortingsvalet 1981

Det norska stortingsvalet 1981 utföll i stort sett enligt förhandstipsen. Høyre gick kraftigt fram jämfört med det senaste stortingsvalet 1977, dock kanske något mindre än vad som förväntades. Lite överraskande var att regeringspartiet Arbeiderpartiet inte gick så mycket tillbaka som opinionsundersökningarna inför valet pekade på. Mittenpartierna, Kristeligt Folkeparti och Senterpartiet, gick i sin tur något mer tillbaka i väljarkåren än vad man på förhand hade räknat med. Det totala valresultatet för hela riket framgår av följande tabell:

Både Senterpartiet och Kristeligt Folkeparti tappade relativt många röster. Mandatmässigt förlorade, som framgår av tabellen, Kristeligt Folkeparti 7, medan förlusten för Senterpartiet stannade vid 1 mandat.

Ett särskilt gynnsamt utfall, mandatmässigt sett, fick Socialistisk Venstreparti, satt i relation till den relativt moderata väljarframgången. Venstres försök till profilering, med lanserandet av en grön väg, föll inte så väl ut bland väljarna som man hade hoppats inom partiet. Partiet behöll dock sina två mandat.

Ändringarna i mandatfördelningen från val till val brukar i Norge vara något större än motsvarande förändringar i röstfördelningen. Detta är en effekt av valsystemet (en modifierad form av Sainte-Laguës med 1,4 som första delningstal). Utjämningsmandat används ej och man har inte heller någon spärr för småpartier. De stora partierna gynnas dock något av systemet. Valordningen leder ofta till oväntade resultat.

Ett exempel på detta i 1981 års stortingsval var att relativt stora skumtoppar på den s k högervågen* slog förbi Høyre och i stället bar fram Fremskrittspartiet (fd Anders Langes parti). Detta parti hade stått utanför Stortinget under perioden 1977–81. Nu kom man in med lika många mandat som man hade under perioden 1933–77, dvs fyra. Fremskrittspartiet hade särskilt stor framgång i Oslo, där partiet med nära 7 % av rösterna kom att bli det tredje största partiet. Partiledaren Carl I Hagen säkrade här sitt mandat med god marginal. Denna framgång för Fremskrittspartiet framgick inte alls ur de opinionsmätningar som gjordes inför valet. Partiets väljarstöd kan även fortsättningsvis komma att utgöra ett problem för prognosmakarna, eftersom folk tycks dra sig för att säga att man röstar på partiet. Erfarenheterna från Danmark, där Glistrup i opinionsundersökningarna oflast ligger under de resultat som nås i valen, talar också för detta.

Valets stora förlorare var Arbeiderpartiet, trots att partiet inte kom att gå så mycket tillbaka som förutsägelseorna antydde. Att detta inte skedde berodde enligt avgående statsministern Gro Harlem Brundtland på att partiet gjorde en mycket bra valspurt. En bidragande orsak var sannolikt att valrörelsen kom att domineras av Høyre och Arbeiderpartiet, vilket med-

* I Sverige talar man oftast om "högervind". I artikeln används i stället en motsvarighet till det norska uttrycket "Høyrebølgen".

Tabell 1. Stortingsvalet 1981.

	Antal röster (1 000-tal)	Andel röster	1981–1977	Mandat 1981–1977	
Arbeiderpartiet	909	37,4	- 4,8	65	- 11
Socialistisk Venstre	120	4,9	+ 0,7	4	+ 2
Summa socialistiska partier		42,3		69	
Høyre	770	31,6	+ 6,8	54	+ 13
Kristeligt Folkeparti	226	9,3	- 3,1	15	- 7
Senterpartiet	163	6,7	- 1,9	11	- 1
Summa		45,8		80	
Venstre	95	3,9	+ 0,7	2	0
Fremskrittspartiet	110	4,5	+ 2,6	4	+ 4
Det Liberale Folkeparti	14	0,6	- 0,8	-	-
Rød Valgallianse	18	0,7	0	-	-
Norges Kommunistiske Parti	7	0,3	0	-	-
Totalsumma	2 435	100		155	

Talen är preliminära. Ej redovisat i tabellen är omvalet i december i fylkene Troms och Buskeryd. I Buskeryd vann Arbeiderpartiet ett mandat från Høyre jämfört med valet i september.

förde att det var motsättningarna längs h-v-dimensionen som kom att framstå som de mest centrala. Fokuseringen på dessa frågor kom att skjuta övriga partier något i bakgrunden. Den ovanligt starka fixeringen på personligheterna Gro Harlem Brundtland och Kåre Willoch spelade också en inte obetydlig roll i sammanhanget.

Valfrågorna

Helt enligt norsk tradition kom både ekonomiska och moraliska frågor att dominera valrörelsen. En mycket omstridd fråga på den norska politiska dagordningen är abortproblemet. Frågan kom först upp 1969, då de socialistiska partierna i sina program krävde en liberalare abortlagstiftning. Frågan kom att bli aktuell vid alla val under 1970-talet och kom också i förgrunden inför 1981 års val. Detta sammanhänger bland annat med att det råder oenighet inom det borgerliga lägret. Frågan kom också att få ett avgörande inflytande på de regeringsförhandlingar som följde på valet (se nedan).

De stora motsättningarna rör annars graden av ofentlig styrning kontra privata initiativ och näringslivets fria ställning. I dessa frågor, som ansluter till h-v-dimensionen, står Arbeiderpartiet och Høyre som klart uttalade huvudmotståndare. Däremot kan man säga att de två tillsammans företräder en mer tillväxtvänlig hållning i kontrast mot mittenpartierna och vänstersocialisterna, som anses ta mer miljömässiga hänsyn.

Kärnkraften har i Norge inte kommit att bli en så avgörande politisk fråga som i flera andra länder. Detta är främst en konsekvens av att Norge har förhållandevis rika andra energikällor. Diskussionerna i detta sammanhang har i stället kretsat kring utnyttjandet av de nyupptäckta olje- och gasfyndigheterna på kontinentalsockeln samt eventuell utbyggnad av vattenkraften. Oenigheten rör också oljeproduktionens storlek.

Høyre presenterade i valrörelsen en lista på 38 förändringar som väljarna kunde vänta sig av en icke-socialistisk regering. Bland dessa märktes minskad inkomst- och arvsskatt, lättnader för företagsetablering, rätt för oljeutvinning för andra norska företag än Statoil, avskaffande av radio- och TV-monopolet, höjd kunskapsnivå i skolan, fler barndaghem, straffskärpning vid våldsbrott mot äldre samt åtgärder mot den alltmot tilltagande byråkratin. Vad som kommer att uppfyllas av detta av en ren høyregering får framtiden utvisa. Rent taktiskt föreligger ett stort problem för Høyre i och med Fremskrittspartiets återkomst till Stortinget. På valnatten karakteriserade Carl I Hagen sitt parti som varandes Høyres dåliga samvete. Partiet

kommer att ha en plattform för ständig påminnelse till Høyre om avgivna vallöften, särskilt vad avser skattelättnader.

Regeringsförhandlingarna

Høyre blev tveklöst valets store segerherre. Valresultatet var det bästa för partiet sedan 1924. I och med att Høyre, Kristeligt Folkeparti samt Senterpartiet tillsammans fick 80 mandat och därmed majoritet i det nya Stortinget, började de tre partierna, i enlighet med vad de annonserat före valet, att förhandla med sikte inställt på en borgerlig trepartiregering.

Den stora stötestenen kom inte oväntat abortfrågan att bli. Det stod ganska snart klart att motsättningarna mellan främst Høyre och Kristeligt Folkeparti var stora. Høyre önskar icke en tillbakagång till en mer restriktiv abortlagstiftning. Partiets landsmöte 1980 beslutade med stor majoritet att låta sina representanter enskilt få ta ställning i frågan. Kristeligt Folkeparti har den mest restriktiva hållningen i abortfrågan och hade redan före valet gjort en ändring av abortlagen till en förutsättning för egen regeringsmedverkan. Förhandlingarna om en trepartiregering bröt samman fredagen den 18 september. Resultatet blev en ny minoritetsregering; den första rena høyregeringen på 53 år med partiets parlamentariska ledare Kåre Willoch i spetsen.

Tvåpartisystem

"Går vi gradvis mot et toparti-system i Norge? Det er ingen tvil om at det er mange ting som peker i den retning. Det er Arbeiderpartiet og Høyre som i stadig større grad dominerer bilden i byene og i de typiske vekstområdene rundt om i distriktene der det nye og moderne Norge eser ut. Urbaniseringen svekker Senterpartiets traditionelle fundament, og partiet har på ingen måte greid å få et skikkelige fotfeste på asfalten. Den gradvise sekulariseringen i vårt folk kan også tære op det nødvendige grunnlaget for Kristelig Folkeparti."¹

Flera politiska bedömare har talat om tendenser mot ett tvåpartisystem i Norge. Utgångspunkten har varit Høyres framgångar under senare år. Det finns flera faktorer som talar för en sådan utveckling men också faktorer som talar emot.

För talar bland annat det faktum att direktövergången av väljare mellan Arbeiderpartiet och Høyre har ökat under senare år. 1965 var det 11 % av Arbeiderpartiets väljare som uppgav Høyre som det näst bästa alternativet. Samma andel av høyreväljarna uppgav Arbeiderpartiet. Motsvarande tal 1979 var 25 resp 22 %. Detta tycks sammanhånga med det gamla Venstres mer eller mindre totala försvinnande från den

politiska scenen efter EF-striden i början av 1970-talet. Venstre kan sägas ha fungerat som en buffert och var för många väljare ett trovärdigt alternativ mellan Arbeiderpartiet och Høyre. Partiets förkrympning har inneburit att denna buffert i stort sett har försvunnit. I mitten av 1960-talet såg 32 % av Arbeiderpartiets väljare och 53 % av Høyres väljare Venstre som det näst bästa alternativet. 1979 är motsvarande tal 17 resp 11 %.² Inget annat parti har heller lyckats ta upp Venstres fallna mantel.

Mot att det för närvarande skulle finnas tendenser till ett tvåpartisystem talar tidigare norska valresultat. En tillbakablick på norska valresultatet visar att vid nästan alla stortingsval sedan 1936 har summan av de två största partierna (A+H) rört sig kring två tredjedelar av valmanskåren, medan ett varierande antal övriga partier har kämpat om den sista tredjedelen. Det nya kan sägas vara att de två största partierna är jämnare fördelade på de två tredjedelarna.

Högervåg, oppositionsvåg, mittendal eller vänsterdal?

De senaste årens markanta väljarframgångar för Høyre har intresserat flera forskare av olika skolor och inriktningar. Historikern Jens Arup Seip kom hösten 1980 ut med den lilla skriften "Dyd og nødvendighet" som på ett 70-tal sidor är en språngmarsch genom Høyres historia 1880-1980. I boken angriper han bland annat kollegan Francis Sejerstedts teorier om Høyres historiska bas. Sejerstedt är i sin tur tillsammans med professorerna Alf Kaartvedt och Rolf Danielsen i gång med att skriva Høyres hundraåriga historia med tanke på jubileet 1984 (Høyre etablerades formellt som landsomfattande organisation 1884).

En annan bok som mer indirekt berör den s k högervågen, är Henry Valens stora arbete "Valg og politikk - et samfunn i endring", som på ett imponerande sätt pedagogiskt sammanfattar norsk valforskning från stortingsvalet 1957 till fylkestingsvalet 1979. Høyres frammarsch på väljararenan belyses ur en rad olika aspekter. Det är i detta sammanhang omöjligt att rättvist sammanfatta den stora mängd resultat och teser som Valen presenterar men några punkter är speciellt relevanta:

- 1) Høyres framgångar har varit speciellt markerade i perifera landsdelar såsom Sør-Vestlandet och Nord-Norge. Detta är anmärkningsvärt eftersom det är ett nytt fenomen, särskilt vad avser Sør-Vestlandet.
- 2) Høyre har gått fram i den del av landet och i den typ av kommuner där det gamla Venstre har förlorat mest.
- 3) Høyre är det dominerande partiet på den s k stads-

kultursidan, vilket betyder att den generella ökningen av antalet aktiva bokmålsfolk, nedgången i antalet aktiva nykterister samt den ökande sekulariseringen av det norska samhället kan innebära en fortsatt förstärkning av partiets väljarpotential.

4) Klassmedvetenheten minskar, särskilt bland de yngre och det är också i dessa grupper som högervågen är starkast.

5) Valen pekar vidare på att urbaniseringsprocessen, den högre utbildningsnivån, den ekonomiska utvecklingen m m bland annat medfört att en allt större andel av befolkningen finner sysselsättning i de näringar inom vilka Høyre och Arbeiderpartiet står som huvudmotståndare. En annan viktig faktor är den nedbrytning av etablerade partiloyaliteter som EF-striden förde med sig.

6) I andra sammanhang har Valen explicit pekat på att Høyre är det enda norska parti för närvarande som framstår utan nämndvärda ledarproblem och inre motstånd.³

Påpassligt utkom också några veckor före valet den av Tor Bjørklund och Bernt Hagtvet redigerade antologin "Høyrebølgen - epokeskifte i norsk politikk?", som med sina 27 bidrag på 450 sidor inte borde lämna mycket övrigt kvar att säga i ämnet. Bidragen varierar dock starkt i kvalitet och för den skull även i relevans, vilket ju är det stående problemet med antologier. Boken kan i sig själv alltså betecknas som en "bølge". Den första delen behandlar högervågen ur ett historiskt perspektiv. Tor Bjørklund och Sten Sparre Nilson drar i "Høyre mellom by og land" upp några intressanta regionala utvecklingslinjer. Kopplingen tillbaka till frågan om alkoholförbud leder fram till slutsatsen att det i norra Norge nu är gammal högerjord som åter plöjes. Författarna visar också att man under senare delen av 1970-talet kan dela upp högervågen i två geografiskt urskiljbara delar: dels "Kustbølgen" mellan 1973 till 1977 då Høyre främst går starkt fram i kustlandskapen, dels en "inlandsbølge" mellan 1977 till 1979 när Høyre går starkare fram i inlandet.

I avsnittet som behandlar partiet sett inifrån visar den tidigare ordföranden i Unge Høyre Terje Osmundsen på den stora och snabba utbyggnad av partiapparatens som Høyre har lyckats med sedan mitten av 1970-talet. Antalet Høyre-föreningar har ökat från 523 1974 till 642 1981. Samtidigt har antalet kommuner utan Høyre-förening minskat från 71 till 5. Medlemsantalet har under samma period ökat med ca 70 %. Särskilt på Vestlandet har en stor utbyggnad av partiapparatens skett. Analysen om eventuellt samband mellan väljaruppslutning och organisationsuppbyggnad är inte så utvecklad. Men denna viktiga fråga tycks

glädjande nog röna ett allt större intresse från partiforskarnas sida.

En speciell aspekt på väljarrörelserna analyseras klart och koncist av Oddbjørn Knutsen och William M. Lafferty som studerar högervågen ur ett generationsperspektiv. Høyre står starkast i efterkrigsgenerationerna och Arbeiderpartiet i förkrigsgenerationerna. Det på sikt intressanta är då att efterkrigsgenerationen har många val framför sig, medan förkrigsgenerationerna krymper.

En intressant vinkling är att snarare tala om en vänsterdal i stället för högervåg. Detta görs av flera bidragsgivare. Intressant är Noralv Veggelands diskussion med utgångspunkt från tankar hos Max Weber och Jürgen Habermas om socialdemokratiens auktoritets- och legitimeringskris. Särskilt resonemangen som utgår från Habermas begrepp "rationalitetskris" om (vad författaren menar vara) de motsägelsefulla signaler som en kapitalistisk ekonomi i kris ger politikerna är värda att uppmärksammas.

I boken saknas dock ett mer explicit resonemang om huruvida högervågen verkligen är en högervåg eller rent av kan reduceras till mindre klara strömningar som t ex ett exempel på en oppositionsvåg. Flera västeuropeiska val under senare år har visat stora svårigheter för sittande regeringspartier. Det missnöje som följer på västkaptalismens ekonomiska kris kan naturligt nog innebära en god jordmån för oppositionspartier i allmänhet och att det till slut handlar om att inför väljarna stå för det mest naturliga alternativet och att den norska högervågen ur detta perspektiv snarare skulle vara ett resultat av mittenpartiernas misslyckande att fylla upp tomrummet efter Venstre.

Per Albinsson

Noter

- 1 Reidar Hirsti i "Norsk politikk foran 1980-årene" Gyldendal Oslo 1980 s 108 f.
- 2 Talen är hämtade från Henry Valens "Valg og Politikk, - et samfunn i endring", NKS-forlaget Oslo 1981 s 215.
- 3 Aftenposten 1981-05-03, TV-Aktuellt 1981-04-11. Partiordförande Jo Benkow antydde dock i ett föredrag i Malmö 1981-11-13 att vissa motsättningar, även i värdekonserverativa frågor, hade förekommit under 1970-talet mellan honom och Kåre Willoch men att man lyckades hålla dessa meningsskiljaktigheter inom partiet.

Polens partisystem - kontinuitet och förändring*

De traditionellt dominerande politiska strukturerna i Polen, såsom det Förenade arbetarpartiet och dess stödpartier, har fortsatt att existera efter de omfattande förändringarna som inleddes 1980. Även militärrådets maktövertagande i december 1981 skedde formellt inom det politiska systemets ram. Trots svåra inre problem, såsom vikande medlemsantal, har säkerligen det Förenade arbetarpartiet en viktig roll att spela i polsk politik även i framtiden. Sannolikt kommer dock förändringar i det formella politiska systemet att ske, där visserligen det Förenade arbetarpartiet kommer att fortsätta att existera men i ett delvis annorlunda sammanhang.

Militärrådet har meddelat att den period rådet avser att styra landet skall vara kort. Möjligheten att militärrådet måste behålla makten under en längre period kan dock ej uteslutas, bl a med tanke på de svåra ekonomiska problemen i Polen. Förr eller senare torde dock en återgång till civilt styre bli nödvändig. Det synes då fruktbart att analysera huvuddragen i detta framtida politiska system utifrån följande tre modeller, som alla haft stor aktualitet före händelserna i december 1981.

1. *Hegemoniskt partisystem.* Det hegemoniska systemet är den traditionella typen av politiskt system i Polen, där det kommunistiska partiet, d v s Förenade arbetarpartiet, spelar den viktigaste rollen men där ändå andra partier tillåts att existera, ehuru deras inflytande är ytterst begränsat.

2. *Koalition.* En koalition eller "samförståndsfront" mellan partiet/staten, kyrkan och den oberoende fackföreningen Solidaritet är en modell som polska politiker ofta refererar till. Koalitionsmodellen var särskilt aktuell efter det historiska mötet mellan partiledaren och premiärministern Jaruzelski, ärkebiskopen Glemp och Solidaritets ledare Walesa i november 1981.

3. *Flerpartisystem.* Ett genuint pluralistiskt system med flera konkurrerande partier är ett tredje alternativ som

* Denna uppsats är en utvidgad version av ett inlägg som författaren gjorde vid seminariet Polen - kris, reform och framtid, som arrangerades av Avdelningen för öststatsforskning vid Uppsala universitet, 25/11 1981. Visst material till uppsatsen har insamlats vid ett besök vid Institutet för sociologi, avdelningen för politisk sociologi, vid Warszawauniversitetet i början av november 1981.

haft stor aktualitet i Polen. Bildandet av olika politiska klubbar kunde betraktas som en förberedelse för införandet av ett flerpartisystem.

Det politiska systemets utformning är av stor betydelse för stabiliteten i det polska samhället. Polen har sedan det andra världskriget genomgått en utomordentligt snabb moderniseringsprocess. Industriproduktionen har sålunda ökat kraftigt; urbaniseringen har tilltagit och utbildningen har expanderat. Moderniseringsprocessen har också fått politiska effekter, bl a i form av ändrade attityder hos medborgarna. Det gamla, s k hegemoniska partisystemet förmådde inte alltid skapa fungerande kommunikationskanaler mellan medborgarna och ledarna, ett förhållande som spelar stor roll vid förklaringen av de politiska kriserna 1956, 1968, 1970 och 1976. Även 1980 års kris kan betraktas ur detta perspektiv. Solidaritet kom här att bli den organisation som kunde kanalisera befolkningens krav på det politiska systemet.

Hegemoniskt partisystem

I Polen, liksom i några andra östeuropeiska stater, har det sedan 1940-talet existerat en speciell typ av partisystem som har kommit att kallas hegemoniskt. De facto har dessa länder varit enpartisystem. Den politiska makten har varit koncentrerad till ett kommunistiskt parti, i Polens fall till det Förenade arbetarpartiet. Men vid sidan av det dominerande politiska partiet har andra politiska partier och politiska grupperingar tillåtits existera.

Varken formellt eller reellt har konkurrens mellan dessa politiska grupperingar förekommit. De icke-kommunistiska partierna kan betraktas som ett slags andra rangens partier med uppgift att företräda vissa sociala grupper. I teorin skulle konsultationer mellan det kommunistiska partiet och de övriga grupperingarna förekomma. Dessa har också vissa mindre betydelsefulla poster i regeringen och statsapparaten. Denna typ av partisystem har utförligt analyserats av den polske sociologen och statsvetaren Jerzy Wiatr.¹

Det hegemoniska partisystemet kan studeras närmare i det polska parlamentet, sejmen. Fördelningen av mandaten mellan partierna framgår av tabell 1.

Det Förenade bondepartiet skall företräda den stora polska bondebefolkningen. Över 20 % av de yrkesverksamma polackerna arbetar inom jordbruket.² Det demokratiska partiet anses främst företräda de intellektuella. Bland de partilösa återfinns företrädare för katolska organisationer. Under tidigare perioder har de katolska grupperna Pax och Znak varit representerade bland de partilösa, som även innehåller icke-kristna deputerade.³

Tabell 1. Partitillhörighet hos sejmens deputerade 1980.

Parti	Antal deputerade	%
Förenade arbetarpartiet	261	56,7
Förenade bondepartiet	113	24,6
Demokratiska partiet	37	8,0
Partilösa	49	10,7
	460	100,0

Källa: *Poland 1981. Statistical Data* (Warsaw: Central Statistical Office, 1981), s 8.

Det bör påpekas att fördelningen av platserna i sejmen mellan de politiska grupperna inte sker efter val utan genom beslut som fattas före valet. Partierna kommer överens om en gemensam lista, där också vissa partilösa kandidater inkluderas. Valen har således inte till funktion att fördela mandat mellan partierna. I stället skall valen enligt vissa polska forskares uppfattning, betraktas som ett slags referendum, där befolkningens allmänna stöd för den politiska regimen kunde mätas.⁴ Det är dock tveksamt om valen i Polen tidigare ens fyllde denna funktion, eftersom reella alternativ till enhetslistan saknades.

Händelserna 1980 kom emellertid att helt förändra situationen inom det polska politiska systemet. Uppträdandet av en ny stark politisk kraft, den oberoende och självstyrande fackföreningen Solidaritet, visade tydligt de gamla politiska arrangemangens bristfälligheter. En viktig företeelse i det gamla systemet har dock varit att icke-kommunistiska organisationer tillåts existera. Konsultationerna mellan det Förenade arbetarpartiet och övriga organisationer ansågs också ha ökat i omfattning under hösten 1981.

Koalition

Det kommunistiska partiet, kyrkan och Solidaritet framstod före militärens maktövertagande som de viktigaste sociala krafterna i Polen. Att tanken på ett samarbete mellan dessa krafter uppkommit är knappast ägnat att förvåna. Visserligen föreligger betydande åsiktsskillnader mellan företrädare för de tre kraftcentra i polsk politik. Men problemen i Polen, särskilt på det ekonomiska området, är så allvarliga att ett samarbete mellan de tre krafterna förefaller vara den enda möjliga vägen till en mer långsiktig lösning.

Den andra modellen efter vilken det polska politiska systemet skulle kunna analyseras är således en ko-

lition mellan partiet, kyrkan och Solidaritet. Åtskilliga referenser till denna modell gjordes av polska politiker under hösten 1981. Samarbetet manifesterades vid mötet mellan Jaruzelski, Giemp och Walesa i november 1981. Därefter vidtog konkreta förhandlingar mellan partiet och Solidaritet kring frågan om en s k nationell samförståndsfront. Förhandlingarna kom dock snart att upphöra under intryck av ett antal händelser, såsom polisens stormning av brandbefälsskolan i Warszawa i början av december.

Ett embryo till en politisk koalition kan sägas finnas i det gamla, hegemoniska systemet, där ju även icke-kommunistiska grupperingar var inkluderade. Kyrkan har även i övrigt haft ett inte oväsentligt inflytande på den politiska utvecklingen. Kyrkan har också vid ett tidigare tillfälle, i samband med valen till sejmen 1957, direkt intervenerat i polsk politik och uppmanat väljarna att stödja Gomulkas nya linje.⁵ Kyrkan har också spelat stor roll inom politiken under åren 1980 och 1981, och inte minst efter militärstyrets införande har kyrkans agerande haft en stabiliserande verkan.

Ett avgörande problem som kännetecknar koalitionsmodellen är att det är osäkert vilken betydelse varje part skall ha. Enligt Polens författning skall det kommunistiska partiet vara en ledande kraft i det polska samhället. Partiets representanter måste därför kräva att partiets särställning tillgodoses i koalitionen. Men om Solidaritetens ledare skall acceptera att ingå i en koalition med partiet – och därigenom dela ansvaret för den samhälleliga utvecklingen – torde det vara uppenbart att dessa ledare skulle kräva att få minst lika stark ställning som partiet. I sammanhanget kan nämnas att Solidaritet i november 1981 hade c:a 10 miljoner medlemmar och Förenade arbetarpartiet c:a 2 miljoner.

Flera polska forskare har i koalitionen sett den enda möjligheten att stabilisera den politiska situationen i landet. Andra bedömare har framhållit att det inte vore möjligt att skapa ett verkligt fungerande samarbete mellan tre så olika parter. Koalitionen skulle därigenom utgöra en instabil variant av det politiska systemet. Utvecklingen skulle då kunna gå i riktning mot en återgång till det tidigare systemet eller mot ett införande av ett verkligt pluralistiskt system.

Flerpartisystem

Polen hade före andra världskriget ett flerpartisystem. Efter andra världskriget tilläts de icke-kommunistiska partierna att existera en tid, men snart kom den av kommunisterna behärskade nationella fronten att helt dominera det politiska livet.⁶

Eftersom flerpartisystemet tidigare existerat i Polen utgör det en naturlig referenspunkt för diskussioner kring utformningen av det politiska systemet. Men

även andra faktorer pekade tidigare i riktning mot en framväxt av ett flerpartisystem. Utvecklingen skedde dock formellt utanför fackföreningen Solidaritet, som inte syntes vara på väg att ombildas till ett politiskt parti.

De tänkbara politiska partier som nämnts bland polska forskare är ett socialdemokratiskt parti, ett konservativt parti, ett kristligt-demokratiskt parti och ett kommunistiskt parti. Det sistnämnda skulle, enligt flera bedömare, i ett hypotetiskt fritt val endast åtnjuta stöd från c:a 5 % av befolkningen.

Under 1981 bildades ett antal politiska klubbar som kunde uppfattas som embryonala politiska partier. Bland dessa märktes en konservativ, nationalistisk gruppering, KPN, och olika socialdemokratiska klubbar. Klubbar "för att tjäna oberoendet", klubbar för en "självförvaltande stat", klubbar för socialister och demokrater utgör ytterligare exempel på politiska grupper som skulle ha kunnat ombildas till politiska partier.

Flera tecken tydde på att den politiska utvecklingen före militärens maktövertagande var på väg mot en ökad grad av pluralism. Några händelser under perioden oktober–november 1981 kan illustrera detta:

- Det demokratiska partiet krävde att den nationella enhetsfronten ändras så att den också omfattar kyrkan och fackföreningsrörelsen.
- Det demokratiska partiets ordförande Edward Kowalczyk utsågs till vice premiärminister.
- General Jaruzelski framhöll att regeringens politiska bas skulle breddas, ehuru det Förenade arbetarpartiets ledande roll skulle bibehållas.
- General Jaruzelski, ärkebiskop Giemp och Solidaritetens ledare Walesa träffades i syfte att skapa en s k nationell samförståndsfront.
- Vice jordbruksminister Roman Malinowski utsågs till bondepartiets ledare.
- Den kände oppositionsmannen Jacek Kuron offentliggjorde ett manifest för en ny politisk organisation som skulle utgöra en fortsättning på Solidaritetens verksamhet.

Dynamiken i skeendet visades också i att krafter som verkade i en annan riktning också gjorde sig gällande. Sålunda framhöll Stefan Olszowski, som i politbyrån företrätt en mer kritisk inställning mot den nya fackföreningsrörelsen, i flera sammanhang att partiet aldrig skulle acceptera ett samarbete med Solidaritet.

I mars 1982 skulle lokala val ha hållits i Polen. Företrädare för Solidaritet avsåg att verka för att valsystemet skulle ändras inför dessa val, så att verklig konkurrens mellan olika politiska grupperingar skulle få förekomma. Då valen med största sannolikhet kommer att skjutas upp kommer inte den åstundade för-

nyelsen på detta område till stånd.

Utvecklingen mot ett pluralistiskt system i Polen före militärens maktövertagande uppvisar vissa likheter med förhållandena i Tjeckoslovakien 1968. Icke-kommunistiska klubbar uppträdde även där. Vissa av klubbarna godkändes av den reformkommunistiska regeringen, något som ledde till kraftig kritik i den sovjetiska pressen.⁷

Genom militärrådets maktövertagande förhindrades en fortsatt utveckling mot politisk pluralism. Förekomsten av nya, icke-kommunistiska organisationer har sannolikt spelat en inte obetydlig roll för de politiska ledningen, när beslutet om ett militärt ingripande fattades. Andra faktorer, såsom de långtgående krav som framfördes vid Solidaritets landsråds möte i Gdańsk i mitten av december, hade sannolikt en mer omedelbar betydelse. Till detta bör givetvis också läggas överväganden rörande relationerna till Sovjetunionen.

När militärstyret upphör kommer sannolikt det gamla politiska systemet att återupstå i sina huvuddelar, varvid kontinuiteten med tidigare perioder kommer att överväga. Avsikten är dock inte att helt övergå till de förhållanden som rådde före 1980, enligt vad företrädare för militärrådet framhållit. Solidaritet skall således tillåtas verka inom det strikt fackliga området, ehuru redan detta ter sig problematiskt med tanke på att Solidaritets organisation i stor utsträckning desintegrerats till följd av militärrådets åtgärder. Om emellertid en långsiktig lösning av den politiska krisen i Polen skall nås torde en förändring av det gamla systemet, exempelvis genom att någon form av samförståndsfront mellan det kommunistiska partiet, kyrkan och Solidaritet införs, vara oundgänglig.

Jan Åke Dellenbrant

Noter

- 1 Jerzy Wiatr, "'One-Party' Systems – The Concept and Issue for Comparative Studies", i Erik Allardt och Yrjö Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems* (Helsinki: The Westermarck Society, 1964).
- 2 *Poland 1981. Statistical Data* (Warsaw: Central Statistical office, 1981), s 15.
- 3 Jerzy Wiatr, "The Hegemonic Party System in Poland", i Erik Allardt och Stein Rokkan, *Mass Politics* (New York: The Free Press, 1970), ss 319 f.
- 4 Wiatr, "'One-Party' Systems", a a, ss 287 f.
- 5 *Ibid*, s 287.
- 6 Jfr Antony Polonsky och Boleslaw Drukier, *The Beginnings of Communist Rule in Poland* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980).
- 7 Francois Fejtö, *A History of the People's Democracies* (London: Pall Mall Press, 1971), s 245.

Om sannolikheten att en väljarminoritet blir en riksdagsmajoritet*

Sammanfattning

En situation som den svenska med två partiblock studeras. Sannolikheten beräknas för att ett visst block får mandatflertal vid givna röstetal för blocken men med (delvis) slumpmässiga fördelningar inom blocken. I Sverige visar sig risken vara stor för att blocket med flest röster ändå inte får riksdagsmajoritet, om skillnaden mellan blocken är mindre än 10 000 röster. Vidare ger valsystemet det borgerliga blocket en fördel motsvarande knappt fyra röster.

Inledning

Huvudproblemet vid proportionella val är att mandat inte kan delas, och därför används olika valsystemer för att på lämpligt sätt avrunda de ideala, exakt proportionella, mandattalen till heltal. Med fler än två partier finns då en risk att ett eller flera partier tillsammans får en majoritet av rösterna men inte av mandaten. Detta aktualiserades av riksdagsvalet 1979 då M + C + Fp fick en röstövervikt motsvarande 0,55 mandat över S + VPK. Nu fick de ju också ett mandat mer, men en annan fördelning av rösterna inom blocken kunde ha givit ett annat resultat.

Sak samma gäller för valet 1973 då den socialistiska röstövervikten motsvarande 0,26 mandat, och vi fick den s k jämviktsriksdagen med lika många mandat för både blocken. Med 349 riksdagsledamöter redan då hade majoriteten blivit borgerlig.

Eftersom styrkeförhållandet mellan blocken i riksdagen, och därigenom regeringsinnehavet, alltså kan ändras genom små röstflyttningar inom blocken, har jag, för givna sammanlagda röstetal för blocken, beräknat sannolikheten för att ett block får riksdagsmajoritet trots en röstminoritet.

Detta arbete inspirerades av [2] som studerar problemet medelst simulering. Simulering har också använts i andra undersökningar av valsystemer, tex [1] och [3]. En omfattande litteraturförteckning finns i [3].

Detta är en sammanfattning av [4] som innehåller matematiska bevis och fler resultat.

Beteckningar och metod

Vi studerar det allmänna fallet med $n^I + n^{II}$ riksdagspartier, uppdelade i två block med n^I resp. n^{II} partier, som kämpar om totalt M mandat. Vi förutsätter att dessa partier, men inga andra, klarar fyraprocents-

* Denna forskning har delvis skett med stöd av Matematiska föreningen i Uppsala.

spärren. Vi kan därigenom helt bortse från småpartierna. Låt R^I och R^{II} vara antalet röster på respektive block och $R = R^I + R^{II}$ det totala antalet röster (på riksdagspartierna). Sätt slutligen $r^I = R^I/M$ och $r^{II} = R^{II}/M$. Dessa vore de ideala proportionella mandattalen om mandat kunde delas. Observera att $r^I + r^{II} = M$, men att r^I och r^{II} i allmänhet inte är heltal.

Vi antar nu att R^I och R^{II} är givna men att rösterna inom blocken delvis fördelas slumpvis. Det är onödigt att anta att alla röstfördelningar är lika sannolika; det räcker med det mer realistiska antagandet att röster motsvarande några få mandat omfördelas slumpvis inom blocken. (I den matematiska behandlingen används en idealiserad och preciserad version av detta antagande.) Därefter beräknas (med sannolikhetsteoretiska metoder, se [4]) sannolikheten för olika mandat resultat vid användning av (den jämkade) uddatalsmetoden [5].

Resultat

Huvudresultatet kan uttryckas med följande något förenklade formel.

Sannolikheten för att block I får minst m mandat $\approx$ sannolikheten för att $r^I + S/2 > m - 1/2$ där S är en slumpmässig storhet som är summan av $n^I + n^{II} - 2$ (oberoende) tal, tagna på måfå ur intervallet $(-1/2, 1/2)$.

Denna formel kan tolkas på följande sätt:

Antalet mandat för block I är fördelat som om det erhöles genom att "slumpfelet" $S/2$ adderas till r^I var efter resultatet avrundas till närmaste heltal.

Med udda antal mandat totalt fås ur detta

Sannolikheten för att block I får riksdagsmajoritet $\approx$ sannolikheten för att $r^I + S/2 > M/2 =$ sannolikheten för att $r^I - r^{II} > -S$.

Med 5 riksdagspartier får vi sannolikheten

0	$r^I - r^{II} \leq -3/2$
$(3/2 + r^I - r^{II})^3/6$	$-3/2 \leq r^I - r^{II} \leq -1/2$
$1/2 + 3(r^I - r^{II})/4 - (r^I - r^{II})^3/3$	$-1/2 \leq r^I - r^{II} \leq 1/2$
$1 - (3/2 - r^I + r^{II})^3/6$	$1/2 \leq r^I - r^{II} \leq 3/2$
1	$3/2 \leq r^I - r^{II}$

I Sverige, där $R \approx 5\,000\,000$ och $M = 349$, visar denna formel att sannolikheten för "fel" riksdagsmajoritet är c:a 1/4 vid 5 000 rösters skillnad mellan blocken och c:a 1/10 vid 10 000 rösters skillnad; därefter avtar sannolikheten snabbt.

1979 var $R^I = 2\,661\,654$, $R^{II} = 2\,670\,058$ och $r^I - r^{II} = -0,550$ vilket enligt formeln gäve de socialistiska partierna sannolikheten 14,3 % att vinna om rösterna inom blocken omfördelades slumpvis. Jfr. [2]. 1973 var $M = 350$ och $r^I - r^{II} = 0,26$. Med dessa siffror är sannolikheten 7,4 % för socialistisk majoritet, 0,2 % för borgerlig och 92,4 % för jämvikt.

En mycket liten orättvisa

Approximationen ovan är symmetrisk, men en noggrannare analys visar att om blocken består av olika många partier så missgynnas det mindre blocket systematiskt. Vid svenska riksdagsval motsvarar denna orättvisa knappt fyra röster i borgerlig favör. Detta är givetvis helt betydelselöst. (Detta yttrar sig bland annat genom att $S + VPK$ behöver $350/697 \cdot R$ röster för att helt säkert få riksdagsmajoritet, men $C+Fp+M$ bara $351/699 \cdot R$, vilket är ungefär 30 röster färre.)

Däremot finns det ingen systematisk skillnad mellan t ex ett block med två mellanstora partier och ett block med ett stort och ett litet. Stora förskjutningar inom blocken påverkar alltså inte mandatfördelningen mellan blocken (bortsett från de slumpmässiga fluktuationerna p g a avrundning) – givetvis förutsatt att inget parti faller under fyraprocentstrecket.

Andra valsistem

Inget valsistem kan garantera att ett block med röstflertal också får flertal i riksdagen. (Utom om riksdagsledamöterna får olika röststyrka vid votingarna.)

En jämförelse med d'Hondts metod och valkvotismetoden visar att d'Hondts metod är klart underlägsen genom att den missgynnar små partier och därigenom block med många partier. Valkvotismetoden är något bättre än uddatalsmetoden, men skillnaden är liten, jfr. [1].

Slutsats

Sannolikheten för att "fel" block får riksdagsmajoritet är stor om marginalen mellan blocken är mindre än 10 000 röster. Att marginalerna varit så små två gånger under 70-talet visar att man inte kan bortse från denna risk. Denna är dock knappast någon orsak att byta valsistem. De små marginalerna får snarare skyllas på väljarna än på valsystemet.

Svante Janson

Referenser

1. C.-E. Fröberg, Proportionella valmetoder. Nordisk Matematisk Tidskrift 5 (1957) 91–98.
2. C. Hammar och A. Sjölund, Vem vinner på poströsterna? Dagens Nyheter 18 september 1979, s 2.
3. C.-G. Janson, Mandattilldelning och regional röstfördelning. Stockholm 1961.
4. S. Janson, Avrundningsriksdag? Om sannolikheten att en väljarminoritet blir en riksdagsmajoritet. Stencil, Uppsala 1980.
5. Vallagen, SFS 1979:456.

Litteraturgranskningar

CLIVE ARCHER and STEVEN MAXWELL, eds., *The Nordic World. Studies in Public Policy Innovation*. Westmead Farnborough, Hampshire, England: Gower Publishing Company, 1980.

This collection of essays delivers less than the title promises. In mitigation, one must concede that multi-authored volumes are tricky creatures at best, and seldom tamed. They present almost insuperable problems to their editor, who must somehow arrange the efforts of different (eight, in this case) contributors writing on different topics into some semblance of a coherent whole. Whatever the inherent difficulties of such works may be, the *Nordic Model* unfortunately was unable to overcome them. While some of these contributions are interesting, even thought-provoking, one is nevertheless left still looking in vain for a common theme, some systematic principle of inclusion which would help the reader to identify the "Nordic Model" and to learn what it means to be innovative in the realm of public policy.

It would be grossly unfair to lay all the blame for these kinds of deficiencies at the doorstep of those who edited and authored this book. In many ways, the *genre* (Scandinavia *qua* model) offers a hopelessly flawed point of departure for any serious scholar. Ever since the encomia of the 1930's from such outside observers as Marquis Childs and the New Fabian Research Bureau, Scandinavia – Sweden especially – has become a kind of Eldorado for American and European reformers seeking some model of humane, progressive, and stable social reform. Hopefully, such a model would repair the failings of a threadbare liberalism, without recourse to the alternative totalitarian solutions which sang siren songs from both Left and Right.

But, even in the case of Sweden, the quest has been attended by considerable confusion over just what the model included: political and economic ends? a political party system in which labor played an important role? a political process marked by compromise? a labor market which provided perpetual industrial peace? an enlightened foreign policy? Some and all of these phenomena have at one time or another been pre-

sented to us, frequently in some intermixture, as the nuclear meaning of the Swedish model. Even those versions of the Swedish model which have been conceived with a proper concern for academic rigor have often obscured the extent to which Swedish phenomena are peculiar to Sweden and hence unsuitable for export.

The problems of the would-be modeller are compounded to an even greater degree when it is a matter of models which attempt to comprehend within their purview, not just Sweden alone, but all of the Nordic countries. In the broader sweep of such a pan-Nordic context there are as yet very few studies which reveal those features which are shared by the Nordic countries and those which are peculiar to the individual countries.

The Nordic Model does not greatly advance the cause of Nordic generalization. The first essay, entitled "Nordic Co-operation: A Model for the British Isles", does describe some of the areas of inter-Nordic cooperation – juridical, social, educational and cultural, economic, and foreign affairs. It contains, however, very little hard and deep analysis. Instead a substantial portion of the essay is devoted to speculation concerning how the Nordic countries might provide a model for the British Isles, should the constituent parts decide to go their independent ways. It is difficult to take such an argument very seriously, resting as it does on an assumption which even the author describes as controversial, and which is of dubious utility, even as a heuristic device.

Another contribution, "A New Middle Way in Scandinavia", offers a provocative, somewhat impressionistic, and all-too-brief examination of "twelve open questions", e. g., can we change technology? Can we distribute power and influence without a revolution? What lies beyond the welfare state?

Other contributors deal with such topics as: "The Social and Political Role of Women in Finland", "Danish and Norwegian Land Ownership and Land Use", "The Use of Oil Revenues in Norway", "Norwegian Policy Towards Foreign Investment", "State Support for the Arts in Norway: The Case of Literature", and

"State-Media Relations in Sweden". Unfortunately almost all of the articles barely skirt the edges of theoretical generalization, the use of evidence, or reference to the scholarly literature.

It is quite clear that this collection cannot stand as a piece of rigorously conceived and executed scholarship; in all fairness, it was probably not intended as such. But the more serious readers outside Scandinavia, even those whose interests are in finding democratic socialist models to guide public policies aimed at planned social change, will look for more than they are likely to find here.

Joseph B. Board

STIG JÄGERSKIÖLD: *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951.* Helsingfors: Schildts, 1981

Så har då Stig Jägerskiöld presenterat åttonde och sista delen av sin monumentala biografi över Gustaf Mannerheim. De kritiska anmärkningar som i dessa spalter riktats mot delarna sex och sju, som berör Mannerheims insatser under vinter- respektive fortsättningskriget, får inte skymma det faktum att det är en mäktig uppgift som författaren nu fört till ett slut. Jägerskiölds mening synes från början främst ha varit att skriva om Mannerheims ungdom och tiden innan han kom att spela en så avgörande roll i finsk politik, dvs fram till 1917. Men man skall vara tacksam för att Jägerskiöld fortsatt sin biografi med ytterligare många band. Mannerheim har visserligen varit föremål för en betydande mängd böcker av mer eller mindre officiös karaktär, men ingen tillnärmelsevis så ingående som den nu i sin helhet föreliggande serien. Den baserar sig på ett väldigt arkivarbete, som underlättats av författarens finländska förbindelser och släktskap med marskalken.

Den huvudinvändning som man kunnat rikta mot Jägerskiölds biografi är, som framgått av tidigare recensioner, att J. inte vågar sig på att kritisera Mannerheim. Det blir i många avseenden en okritiskt beundrande framställning. Marskalken målas i snö vitt, vilket knappast är nödvändigt då han är stor nog att tåla också ett kritiskt porträtt, där hans ibland opportunistiska extraturer i politikens värld kommer fram. Mannerheim blir i Jägerskiölds framställning en ridare utan tadel och fruktan, medan han ju liksom alla andra stora historiska figurer var behäftad med al-

lehandas svagheter och brister, både som människa, politiker och militär.

Den centrala frågan i Mannerheims liv blir knappast heller uttömmande belyst i Jägerskiölds åttonde del: hur skall man förklara den förvandling som den medelålders vite generalen från 1917–1918 års inbördeskrig undergick fram till den åldrande, samlande gestalten, den försiktige realpolitikern från vinterkriget och fortsättningskriget? Detta förblir något av en psykologisk gåta. I femte delen av biografien, som handlar om Mannerheims år mellan krigen, om hans tolvåriga politiska exil 1919–1931 då han inte hade någon ofentlig ställning (jfr de Gaulles lika långa exil 1946–1958 – det finns f. ö. andra intressanta paralleller mellan de båda, som J. snuddar vid i sin femte del), och om hans verksamhet som försvarsrådets ordförande 1931–1939, försöker sig Jägerskiöld på ett litet psykologiskt porträtt. Detta betonar Mannerheims självvalda isolering, hans distans till andra människor. Man kan av samtida filmsekvenser lätt se den karisma han hade. Den var åtminstone delvis uppbyggd med avsikt.

Tydligt är dock att marskalken under de tjugo åren mellan krigen delvis måste ha förändrats rätt radikalt som människa. Han kom 1917 som tsarrysk general hem till ett Finland där han inte varit mycket annat än på semester ända sedan han var ung. De många åren då han först stod utanför politiken i hemlandet och ofta, med rätt eller orätt, associerades med den nationalistiska högern – han tog t. ex. inte klart avstånd från den alltmåra profotofascistiska Lapporörelsen heller – förändrade honom. Han blev alltmåra medveten om sin symboliska roll, allt försiktigare i sina politiska uttalanden och visade i motsats till många andra finska politiker en hälsosam realism i synen på Finlands roll och möjligheter.

Det är mest om hans symboliska roll sista delen av Jägerskiölds biografi handlar. Mannerheim valdes enhälligt av riksdagen till landets president den 4 augusti 1944. Syftet med denna operation var att använda den nu politiskt reaktiverade överbefälhavaren som den auktoritet i vars skydd landet kunde dra sig ur kriget. Många av de gamla politikerna hade mer eller mindre förbrukat sig själva under fortsättningskriget. Och Stalin förstod tidigt, därtill bl a inspirerad av den svenska regeringen, att för en separatfred mellan Sovjet och Finland måste Mannerheim bli hans förhandlingspartner, således den man den kommunistiska propagandan under 1920-talet betecknat som arbetsklassens slaktare m m.

Mannerheims tid som president blev kort. Den kunde knappast bli annorlunda. Marskalken var vid valtill-

fället 77 år gammal, utmattad av det tunga ansvar som han under särskilt de två senaste krigen burit. Hans hälsa var av naturliga skäl undergrävd. Han kom dessutom i motsättning till Paasikivi som själv ville styra, när han blev statsminister på hösten 1944. Paasikivi ville också befrias från slitet som regeringschef och efterträda Mannerheim. De båda herrarna var nog alltför starka personligheter för att riktigt kunna samarbete med någon utom på egna villkor. Mannerheim var också åtskilligt tröttare än den tre år yngre Paasikivi, som under krigen hållits eller hållt sig utanför den direkta dagspolitiken – sedan han lämnat sändebudsposten i Moskva 1941.

Men även om presidenturen var kort var den inte händselös. Den ryska kontrollkommissionen installerades i Helsingfors. Dess chef Andrej Sjdanov uppträdde, liksom de inhemska kommunisterna, med betydande fräckhet. De senare kom med i regeringen och hade stora framgångar i valet 1945. Det var en annan värld än inbördeskrigets. Och – måste man tillägga – en helt annat än den dagens Finland verkar i: de som ordar om "finlandisering" kan roa sig med att jämföra landets ställning under kontrollkommissionens och Porkalabasens tid med dagens.

Intressant är att vad som sedermera blev vänskaps- och biståndspakten från 1948, som utgjort det formella grunden för Finlands numera goda relationer med Sovjet, först diskuterades mellan Sjdanov och Mannerheim 1945.

Denne senares tanke synes ha varit att Finlands situation i alla fall inte skulle försämrats genom en sådan allians. Kanske skulle man därigenom kunna bibehålla en större del av den finska armén och tyngre material. I alla fall synes tanken på en pakt inte ens i 1945 års klimat ha stört de finska politikerna eller presidenten själv. Som det nu var dröjde det emellertid till 1948 innan den kom till stånd. Dock kan anmärkas att några genuina ytterligare initiativ till en förbättrad finsk-sovjetisk relation under Mannerheim knappast togs. Han blev efter sin avgång fö tydligen alltmera kritisk mot Moskvas avsikter

Mannerheim ville, anser Jägerskiöld, snart nog avgå. Många av de finska politikerna tyckte nog också att han borde ersättas av en mera "normal" person nu när läget stabiliserats, vapenstillestånd ingåtts, riksdagsval hållits och presidenten-marskalken var så pass krasslig. Men den gamle herrn ville själv bestämma tidpunkten för avgången. Det är to m möjligt, har det hävdats, att han helst velat stanna som president. Framför allt ville hand dock se slutet på den krigsansvarighetsprocess som 1945–46 ägde rum i Finland och som ledde till ganska dryga domar mot bl a förre presidenten Ryti, f. statsministern Linkomies, socialde-

mokraternas ledare Väino Tanner m fl. Trots den roll som Mannerheim spelat under krigen var det egentligen aldrig tal om att involvera honom i rättegången.

Den roll han odlat som den politiskt icke ansvarige överbefällhavaren och den distans han hela tiden hållit till såväl de aktivistiska kretsarna i landet som till Finlands de facto-allierade Tyskland betalade sig nu för honom såväl som för landet. Mannerheim intog liksom de Gaulle och många andra militärt utbildade politiker eller politiska militärer en kritisk attityd till partiväsendet. Ett genomgående tema i alla hans tal under mellankrigstiden var vikten av försoning efter det uppslitande inbördeskriget. *Då* hade Mannerheim identifierats med högern/borgerligheten. Särskilt under 1930-talet ville Mannerheim, som alltså återkallades till den offentliga livet av den gamle högerpolitikern Svinhufvud som 1931 bland landets statsöverhuvud, stå ovan partierna. Dels var han genuint angelägen att söka bidra till att läka såren från inbördeskriget, dels var en sådan position en förutsättning för att han skulle kunna göra något för det försummade försvaret.

När domarna i ansvarighetsprocessen fallit i mars 1946 avgick Mannerheim. Hans pensionärsår skulle innebära en ständig kamp mot sjukdom och ålder, allt under det han försökte färdigställda sina memoarer. Hans sista fem år blev ganska ensamma. Långa tider måste han av hälsoskäl vistas utomlands, mest i Schweiz. Och som Jägerskiöld framhåller fick han nu på sin ålderdom delvis betala ett pris för den avskildhet han tidigare valt att leva i. Kontakterna med dottrarna var sporadiska och de flesta av vännerna borta. Men sin värdighet bevarade den gamle krigaren och politikern in i det sista. Hans politiska realism svek honom inte ens de sista åren, när han klarsynt betraktade den internationella politiken.

Mats Bergquist

TORBEN BECK JØRGENSEN: *Når staten skal spare*, København: Nyt fra samfundsvidenskaberne 1981

Beck Jørgensens analys av den danska besparingspolitiken ansluter till den aktuella, vetenskapliga diskussion, vilken brukar ges beteckningar såsom "termination research", "cut-back management" och "organizational decline". Genren är ett utmärkt exempel på hur snabbt samhällsforskningen anpassar sig till samhällsförändringen. Bakgrunden ska därför kort skisseras.

Under de senaste två decennierna har de liberal-demokratiska, kapitalistiska (eller blandedkonomiska) systemen skakats av två legitimitetskriser: den ena kan kallas en *demokratiskris* och den andra en *effektivitetskris*. Demokratikrisen, som märktes redan vid mitten av 1960-talet och som fick sitt mest spektakulära uttryck i studentupproret några år senare, gällde den liberala demokratins oförmåga att sprida inflytandet på politiken bland samhällsmedlemmarna. Debattens honnörsord var decentralisering och participation. Samtidigt fanns tilltro till systemets kapabiliteter, vilken bl a yttrade sig i en stark planeringsoptimism. Här var planering och rationalitet honnörsord.

Den andra krisen, effektivitetskrisen, kom i spåren av oljekrisen och den ekonomiska nedgången vid mitten av 1970-talet. Vad som nu ifrågasattes var systemets effektivitet. Angreppen kom från alla håll: marxister, som ofta sammanknöt de båda kriserna, talade om kapitalismens kris, medan nyliberala riktningar tillskrev problemen blandedkonomins misslyckande – det gällde nu att ge ekonomins självreglerande mekanismer verkansutrymme.

Denna dubbla legitimitetskris kan följas i den samhällsvetenskapliga forskningen. Sålunda producerades åren kring 1970 en omfattande litteratur, som kritiserade de liberala demokratiernas sätt att fungera och föreslog nykonstruktioner baserade på en högre grad av participation och decentralisering. Parallellt fanns en planeringslitteratur, vilken i den mån den behandlade lokal nivå också sökte integrera demokratiaspekterna. Den pessimism, som sedan följde med den ekonomiska nedgången, kan lättast följas i planeringslitteraturen. Den kvalificerade diskussionen har till stor del tystnat och den som förekommer gäller främst fysisk planering, som ju nödvändigtvis måste fortsätta. I den nya litteraturen om offentlig politik möter man istället begrepp såsom "ungovernability" och "government overload". Inte heller finner man någon optimism när det gäller utsikterna till en verklig, dvs inflytelserik, participation för de stora massorna.

Den ekonomiska nedgången har naturligt lett till problem då det gäller den offentliga sektorns storlek och inriktning. Vad ska man göra med en expanderande offentlig sektor i en stagnerande ekonomi? Det är denna fråga som "termination research" sysslar med. En av de grundläggande problemställningarna inom genren är: hur avslutas en policy och vilka organisatoriska effekter får en sådan avslutning? Så värt långt har denna forskning inte hunnit; vad som finns är främst ett antal amerikanska uppsatser av högst explorativ karaktär. Det är redan därför självklart att Beck Jørgensens omfattande undersökning av dansk besparingspolitik är av mycket stort intresse.

Nedgångsforskningen har också viktiga implikationer för den samhällsvetenskapliga teoribildningen i allmänhet. Det har sålunda ifrågasatts att de befintliga teorierna förmår omfatta denna nya verklighet. Modellerna har betecknats som statiska, och det är väl korrekt i meningen att de inte har tiden som explicit variabel. De konstruerades för analys av en bestämd typ av förändring, nämligen växt, varför de inte är omedelbart tillämpbara på den nya situationen. Man står därför inför nödvändigheten att skapa en teori, som kan användas att analysera nedgång – eller ännu hellre: alla förändringstyper.

När man ska studera den nya utvecklingen i de liberala demokratierna kan man knappast välja något bättre ämne än besparingspolitiken, som kan sägas beröra själva nerven i den nya situationen. Beck Jørgensen är mycket medveten om detta förhållande. Han ser besparingspolitiken såsom kritiska händelser, vilka belyser centrala frågor i det politiska systemet, t ex prioritering, resursallokering, styrbarheten hos den offentliga sektorn, kursändringar i en stor byråkrati och strategier för överlevnad och växt.

Undersökningen fokuseras på beslut om och implementering av nedskärningar i den offentliga sektorn; ett perspektiv som leder till intressanta frågeställningar om möjligheterna att styra. Nedskärningarna uppfattas som en kedja av processer, vilka startar i toppen, dvs hos politikerna, och sedan gradvis sprider sig i förvaltningens alla grenar. Det är den statliga sektorn som är föremålet för analysen och speciellt gäller det de politisk-institutionella förhållandena i anknytning till besparingsprocessen. Fyra frågor är av särskilt intresse:

- (1) vad kännetecknar politikernas beslutssituation vid besparingar och vad karakteriserar den politik som förs?
- (2) vilka signaler sänder politikerna till förvaltningen?
- (3) hur uppfattar förvaltningen dessa signaler och hur behandlar den besparingskraven?
- (4) hur påverkar förvaltningens beteende politikernas situation?

Den teoretiska målsättningen är att nå fram till vad författaren kallar "idealtypiska modeller och förklaringar". Det är inte fullt klart vad han menar med detta: han hänvisar dels till Webers idealtypbegrepp, dels till "rutinpolitik". Av allt att döma är det den senare varianten som avses, dvs det är helt enkelt typiska drag i besparingsprocessen som ska dras fram.

Redan begreppet besparing är problematiskt. Till detta bidrar att aktörerna i folketing och förvaltning är intresserade av att prägla innehållet i begreppet. Det

blir på det sättet en av de strategiska parametrarna. För att undgå allt för snäva avgränsningar väljer författaren ett mycket brett besparingsbegrepp, dvs utgiftsreduktion i förhållande till en tänkt utgiftsnivå. Detta rymmer såväl tidiga (tex fastläggande av premisser för budgetarbetet) som sena ingrepp (sådana som företas i de framlagda eller fastlagda budgetarna). Undersökningen fokuseras sedan på den sistnämnda typen. Genomgången av vad som kan betraktas som besparingar är mycket upplysande då man ska söka bedöma politiska manipuleringsmöjligheter.

Bokens disposition är klar och genomtänkt. Utöver inledande problempresentation och metoddiskussion och avslutande konklusion är undersökningen indelad i tre stora avsnitt. Det första, som omfattar fyra kapitel (3-6), behandlar politikerna och besparingsbesluten. Analysen bygger på protokollen från folketingets budgetdebatter under åren 1966-1978 samt på de årliga budgetredogörelserna från budgetdepartementet. Det andra stora avsnittet tar i två kapitel (7-8) upp implementeringen av besparingarna i förvaltningen. Materialet är här ett dussintal intervjuer med ämbetsmän, som i ledande ställning har anknytning till budgetprocessen. Det tredje avsnittet, också det med två kapitel (9-10), utgörs av en case-study av ett policyområde, nämligen civilförsvaret, och har som underlag ett brett källmaterial omfattande betänkanden, rapporter, skrivelser, uttalanden osv.

De olika avsnitten ska kort kommenteras. Politikeravsnittet inleds med kapitel 3 som är en kronologisk genomgång av debatten om finansloven 1966-1978. Det har funktionen att ge en allmän bakgrund där själva händelseförloppet återges. Denna i och för sig nyttiga bakgrundsskiss är något citatöverlastad och skulle vunnit på en hårdare systematisering. Kapitel 4 behandlar en rad viktiga frågor: finns det någon dansk besparingspolitik, vad är en besparing och vilka egenskaper omfattar politikernas beslutssituation? I kapitel 5 analyseras besparingspolitikens politiska dilemma: det är populärt att spara generellt, det är farligt att spara konkret, och det är populärt att starta nya aktiviteter. Ett pedagogiskt elegant grepp är att författaren här använder en spelteoretisk modell - prisoners' dilemma - för att illustrera möjliga utfall.

Nedskärningsprocessens styrsignaler behandlas i kapitel 6. Konklusionen på analysen av dessa signaler är att beslutsprocessen är inkrementell. Detta bygger övervägande på det faktum att besparingspolicyn endast marginellt avviker från den policy som förts tidigare. Någon systematisk analys av själva processen företas inte. Utan att i och för sig ifrågasätta författarens resultat kan man peka på problem. Ett är att

han på grundval av främst processresultat kontrasterar inkrementellt och rationellt beslutsfattande. Man kan ju mycket väl tänka sig att rationella (i betydelsen innehållsligt mål-medel-relaterade) beslutsprocesser leder till inkrementella resultat. Vad man kunde önska vore en grundlig diskussion av problemet individkontra kollektivbeslut. Modellerna om rationalism och inkrementalism arbetar båda mer eller mindre explicit med ett slags individprocess. Att direkt applicera sådana modeller på kollektiva beslutsprocesser innebär reduktionism. Författaren är ibland inne på problemet, tex då han kontrasterar individ- och systemrationalitet. Det skulle varit intressant att få själva nedskärningsprocessen analyserad med en modell för kollektivt beslutsfattande som samtidigt kan fånga upp de enskilda processdeltagarna. Såvitt bekant finns det endast en sådan, någorlunda formaliserad modell, nämligen "garbage can". Författaren refererar för övrigt till den vid ett tillfälle då han ska karakterisera utgiftspolitik. Möjligen kunde den beslutsmodell som tas upp i avslutningskapitlet - de många små majoriteternas metod - använts som analysinstrument i ett tidigare skede. I båda de nämnda fallen förutsätts sannolikt en komplettering av det empiriska materialet.

Av teoretiskt störst intresse är de båda kapitel som ägnas förvaltningens insatser i besparingspolitiken. Den fråga man kan ställa i utgångsläget är: hur reagerar förvaltningen inför de tvetydiga och instabila styrningssignalerna från politikerna? Författaren söker besvara frågan genom att konstruera en modell för förvaltningsbeteende under stigande resursknapphet och konfrontera denna med svaren på frågorna i tjänstemannaintervjuerna. Avvikelse mellan förväntat och faktiskt beteende diskuteras sedan i relation till styrningssignalerna, förvaltningens motspel och förvaltningens implementeringsförhållanden.

Modellen omfattar två dimensioner, av vilka den ena utgörs av tre faser (inkrementalistisk fas, managementfas och strategisk fas) och den andra av tre analysnivåer (psykologiskt klimat, nedskärningsprocessen och output av processen). Ett problem anmäler sig omedelbart: modellen saknar anknytning till faktisk situation. Denna ses istället genom aktörens ögon (psykologiskt klimat). Möjligen är en sådan lösning rimlig så länge man begränsar intresset till själva nedskärningsprocessen. Att dra slutsatser om processresultat torde dock inte vara möjligt utan kännedom om den faktiska situationen. Det är fullt förståeligt att författaren inte drar in fler analysnivåer, eftersom det komplicerar analysen högst avsevärt. Annars kan man tänka sig åtminstone tre stycken: verkligheten som den är, som aktören uppfattar den, och som han vill be-

skriva den för intervjuaren. Det empiriska materialet befinner sig strängt taget på den tredje nivån.

Fasmodeller eller situationsmodeller kan vara en lösning på problemet med dynamiska modeller. Istället för en processmodell, som kontinuerligt relateras till omgivningsförhållandena, får man här ett antal delmodeller för preciserade situationer. Sådana bör vara lättare att hantera teoretiskt och empiriskt, men det förutsätter att de är korrekta, vilket väl i sin tur förutsätter att man har en uppfattning om hur den dynamiska modell som täcker alla faserna ser ut. Det hade varit på sin plats med en mera ingående diskussion av hela denna problematik i avhandlingen.

De fjorton intervjupersonerna från förvaltningen (9 från ministerier och 5 från institutioner) har sedan konfronterats med en tabell, som i en dimension omfattar ett antal nedskärningsåtgärder, och vars andra dimension utgörs av en tidsaxel (med värdena "fram till 1975", "från 1975 till dagsläget" och "framtiden"). Sammanställningen av intervjupersonernas markeringar ger ett mönster, som Beck Jørgensen menar sig kunna knyta till fasmodellen. Tillvägagångssättet är både elegant och fyndigt, men problemen är många. Ett är att materialet är mycket tunt. Ett annat att metoden förutsätter att besparingsverksamheten förlöper någorlunda parallellt i de olika enheterna. Är det så säkert? Kan man inte tänka sig att de haft olika utgångspunkter och även på andra sätt kommit att konfronteras med olika problem? Det skulle stämma bra överens med den segmenteringstest, som författaren kan bekräfta med sina resultat. Populationen är dessutom så liten att varje avvikelse måste slå igenom hårt. Man kan allvarligt ifrågasätta, att det är meningsfullt att konstruera ett aggregat på detta underlag.

Kapitel 8 presenterar en rekonstruktion av "normalprocessen". Vad denna egentligen representerar är oklart. Är den ett nytt begrepp (en utvidgning av antalet faser eller en process som förekommer i samtliga faser) eller är den en annan beteckning på den inkrementella fasen? Det är annars en mycket fin redovisning av sparprocessen. Man erbjuds nästan ett slags handbok i besparingsteknik och -politik användbar både för den som ska skära ned och den som ska skäras ned.

Bokens tredje avsnitt omfattar fallstudien av civilförsvaret. Den ger författaren tillfälle att analysera en besparingsprocess utan den snäva anknytning till den årliga budgetprocessen som finns i de båda föregående avsnitten. Att han väljer civilförsvaret beror på att det under perioden varit föremål för ett långtgående och rationellt upplagt besparingsförsök. Materialet är här mycket bredare än i de tidigare fallen.

Analysen kompletterar på ett utmärkt sätt politiker- och förvaltningsanalyserna. Nedskärningsprocessen framstår med en hög grad av konkretion. Man skulle kunna tro att civilförsvaret var ett apart område, som inte liknar de stora policies där mäktiga samhällsintressen är representerade. Det visar sig emellertid, att det finns en uppsättning intressenter även där, och de reagerar när sakområdet är hotat. Skildringen kommer därmed att få relevans för analysen av dansk politik överhuvudtaget.

Det ligger i sakens natur att en granskning av denna typ företrädesvis uppehåller sig vid sådant som granskaren finner diskutabelt. Till en del har diskussionen ovan gällt högst principiella problem, som man knappast har rätt att förvänta sig en snabb lösning på. Dessutom kan man säga att författaren hämmats av att hans empiriska material är tunt i de båda första avsnitten. Materialet sätter gränser för analysmöjligheterna.

Helhetsintrycket av undersökningen, när den ses inom ramen för dess explorativa ambition, är annars mycket positivt. Bitvis är den briljant. Vad som särskilt frapperar är det fina samspelet mellan teori och empiri. Författaren har en ovanlig förmåga att få fram intressanta uppgifter ur materialet med hjälp av de teoretiska instrumenten. Teorin blir aldrig ett självändamål och empirin är alltid teoretiskt motiverad: konkretion uppstår i principiella resonemang.

Författaren har imponerande kunskaper om sitt forskningsområde både empiriskt och teoretiskt. Han har också en hög grad av metodisk fantasi, vilken tillåter honom att finna spännande angreppsvinklar. Även om väl organisationsteori numera är fast etablerad inom den politologiska forskningen utgör hans demonstration av genrens möjligheter ett välkommet och värdefullt tillskott.

Lennart Lundquist

ELFAR LOFTSSON: *Island i Nato - partierna och försvarsfrågan*. Göteborg Studies in Politics 9, Författarens Bokmaskin i Göteborg, 1981.

Den 20-23 maj 1944 föranstaltades på Island folkomröstning gällande frågan om upplösning av unionen med Danmark och om antagande av ett föreliggande förslag till författning för republiken Island. 97 % av de röstande var för unionsupplösning; 95 % var för förslaget till författning. Den 16 juni samma år beslöt Alltinget om unionslagarnas upphörande och repub-

likens införande. Den självständiga republiken Island var proklamerad.

Republiken föddes i en tid av yttre osäkerhet och stark medvetenhet om den egna otillräckligheten i säkerhetspolitiskt avseende. Neutraliteten hade varit en hörnsten i den isländska utrikespolitiken alltsedan 1918, men det andra världskriget och den strategiska planering det medförde visade att hörnstenen varit en illusion. 1940 ockuperades Island av Storbritannien, som motiverade sin åtgärd med att den var nödvändig för att förhindra en tysk ockupation av Island, och i juli 1941 landsteg Förenta Staternas trupper på Island, detta i anledning av en överenskommelse mellan den isländska regeringen och USA:s president om att USA åtar sig Islands militära försvar så länge stormaktskrig pågår. Amerikanernas närvaro på Island blev som vi vet permanent. 1949 fick Island erbjudande bli medlem i den planerade Atlantpakten. Erbjudandet antogs; i dess förlängning följde amerikanska truppstationeringar och militärbaser. Neutraliteten hade övergått i medlemskap i försvarsförbund.

Denna utrikespolitiska kursändring från alliansfrihet till allians är temat för *Elfar Loftssons* doktorsavhandling "Island i NATO", ventilerad vid Göteborgs Universitet i maj 1981. Emellertid är inte i första hand fråga om en avhandling i internationell politik; det ledande perspektivet har snarare att göra med utrikespolitikens nationalpolitiska determinanter i det Loftsson fokuserar sitt intresse till den partipolitiska behandlingen av Islands inträde i NATO – avhandlingens följdriktiga underrubrik är "Partierna och försvarsfrågan". Inom ramen för dessa rubriksättningar anges tre huvudsakliga frågeställningar och målsättningar:

(i) att beskriva de isländska alltingspartierna samt deras relation till varandra;

(ii) att ge ökad kunskap om den isländska försvarspolitiska utvecklingen, med speciell tonvikt på anslutningen till Atlantpakten; och

(iii) att med hjälp av systematiska analyser relatera partiernas ståndpunkter i NATO-frågan till partiernas målsättningar på andra områden; varvid

(iv) de två första frågeställningarnas primära uppgift är att utgöra underlag för den tredje, samtidigt som de också har en annan uppgift, nämligen att ge sakbeskrivningar av tidigare i ringa mån utforskade områden i isländsk politik.

Denna anmälan bygger i allt väsentligt på min bedömning som fakultetsopponent vid Loftssons disputation, där *Anna Jónasdóttir* fungerade som andre opponent med kontroll av det isländska källmaterialet som ett särskilt ansvarsområde. Jag bygger upp re-

censionen kring tre block, där jag för det första kommenterar Loftssons allmänna strategival och närmandesätt, för det andra diskuterar hans karaktäristik av det isländska partisystemet, och för det tredje ännu uppehåller mig vid hans förklaringar av de isländska partiernas handlande i NATO-frågan.

Elfar Loftssons doktorsavhandling kommer att bli mycket läst och uppmärksammat. Vår vetenskapligt underbyggda kunskap om isländsk politik är utomordentligt mager; våra allmänna kunskaper om isländska skeenden lämnar mycket övrigt att önska. Loftssons avhandling är till stor hjälp i vardera avseendet.

Avhandlingen är strukturerad i en kort inledning samt i fem block. Det första (kap. 2–3) tecknar den historiska bakgrunden från Alltingets instiftande på 900-talet (!) till självständighetskampens slutskede; det andra (kap. 4–5) ger en empirisk analys baserad på partitryck och alltingsdokument av det isländska partisystemets karaktäristika; det tredje (kap. 6–7) ger en politisk-historisk redogörelse för den isländska försvarsfrågans utveckling under 1940-talet och början av 1950-talet; det fjärde (kap. 8–9) ger på empiriska undersökningar baserade försök att förklara partiernas ståndpunktsval 1948–49; slutligen ger det femte blocket (kap. 10–12) uppföljande utblickar på partierna och försvarsfrågan under tiden fram till dags dato. Loftsson nalkas alltså sitt ämne på bred front och från många olika håll, och en mängd fakta om Island och partierna där vältras över läsaren. Detta med uppenbar jämförelse sammanställda data- och informationspaket mottages med tacksamhet, och Loftsson förtjänar allt erkännande för att ha avlägsnat en kännbar kunskapslucka i nordisk statskunskap. För den som intresserar sig för Island är boken en nödvändighetsartikel.

Men bokens styrka är samtidigt dess svaghet. Mångfalden närmandesätt och frågeställningar minskar graden av teoretisk fokusering och innebär ett avbräck för avhandlingens förmåga att kultivera någon relevant teoriödling, särskilt den som gäller partier som rationella aktörer. När Loftsson umgås med teori sker detta sålunda i teorikonsumerande snarare än teoriproducerande syfte. Han använder existerande teori för att tolka och förstå fallet Island, han använder inte fallet Island för att kontrollera, precisera och bygga ut existerande teori – han är *ma o* när han studerar Island alltför intresserad av att se det unikt isländska och alltför litet intresserad av att vaska fram de generella satsen och propositioner som ligger gömda i det förment unika. Inom statsvetarsamfundet är Loftsson förvisso inte den enda syndaren i detta avseende – samfundet är väl på det hela taget att karaktärisera som

en teoritärande snarare än en teorinärande församling, anmälares ingalunda undantagen. De som menar att det ingalunda är en försyndelse utan snarare en dygd att uppfatta sin uppgift så som Loftsson gjort är ju heller inte alldeles få.

Var Loftsson själv står i kunskaps- och vetenskaps-teoretiskt hänseende är inte alldeles klart – vid disputationen menade han sig i varje fall vara en anhängare av tron på en kumulativ statskunskap, samtidigt som han förklarade sig ha haft för avsikt att avhandla den isländska försvarsfrågan som en totalitet. De två svaren går inte alldeles väl ihop. Det senare ligger igen mer i tiden och väcker kanske en bredare sympati. Men detta är givetvis ingen garanti för att svaret är korrekt. Jag tror för min del att det är fel och att det kännetecknar en statskunskap på villovägar.

Det är alltså enligt mitt förmenande något att påtala att boken har den vittfamnade ambition den har, och jag vill särskilt trycka på en punkt.

Loftsson menar att uppgiften att förklara partiernas val av ståndpunkt förutsätter kunskap om Islands partisystem och om den isländska försvarsfrågan. Säger man emellertid att besvarandet av en fråga A förutsätter att man har svar på frågorna B och C, då måste rimligtvis gälla att man i B och C söker företrädesvis den kunskap som är relevant just för A – beträffande partisystemet och försvarsfrågan måste gälla att man är intresserad av vissa saker snarare än alla, och dessa vissa saker är då de man med ledning av teori anser vara relevanta för uppgiften att förklara de isländska partiernas handlande. Man hade då förväntat sig att Loftsson först hade presenterat och diskuterat den modell för rationellt beteende han avser utnyttja och därefter penetrerat partisystemet och försvarsfrågan i ljuset av vad modellen säger vara väsentligt; utrustad med sådan relevant insikt som då emanerat hade han sedan kunnat gå till empirisk applikation och skisserande av förklaringar. Så gör han dock inte. Partisystemet och försvarsfråga behandlas utan sådana styrande förhandsfokuseringar om vilka ovan varit tal, och kopplingarna mellan dessa avsnitt och det efterföljande förklaringskapitlet har ad-hoc-karaktär. Förvisso är detta en konsekvens av Loftssons breda närmandesätt, där det primära är att ta upp många ting snarare än att kultivera en teori. Och förvisso är detta även en illustration av vad man förlorar i stringens när man odlar breda närmandesätt.

Loftsson beskriver som sagt i kapitlen 4 och 5 det isländska partisystemet. Beskrivningen är i båda kapitlen grundad på egna empiriska observationer som emellertid hämtas från olika håll – medan Loftsson

i kapitel 4 låter partierna tala till läsaren genom sina program och andra liknande offentliga uttalanden föranstaltar han i kapitel 5 en kvantitativ analys av partiernas konkreta agerande i Alltinget, varvid han intresserar sig för partiernas prioriteringar av politiksektorer, för den interna partisammanhållningen och för partisamarbetet i Alltinget. Beskrivningarna är väl gjorda; särskilt i kapitel 4 ingår avsnitt som är briljant skrivna. Det kan också gärna upprepas att framställningen är synnerligen värdefull i det den framtager ny och nyordnad kunskap om partiväsendet på Island. Emellertid ges även rum för kritik, delvis av allvarligare art. Jag skall här ta fram tre punkter, kompletterade med några detaljmärkningar.

(1) Loftsson visar sig vara väl inkommen i kvantitativ innehållsanalys, och man kan då inte låta bli att undra varför han inte bearbetat partiernas principprogram med en sådan metod i syfte att klargöra de prioriteringar partierna omhuldar. Han tecknar nu partiernas profiler med snabba penndrag och med säkert välvalda citat ur program och deklARATIONER. Citat brukar man emellertid använda för att illustrera, inte för att teckna huvudlinjer i profileringar. För detta hade grövre artilleri varit behövligt. Dessutom tillkommer en annan omständighet. Loftsson är som sagt intresserad av att veta vad partierna prioriterar; detta utreder han genom att studera partibeteenden i Alltinget. Folkförsamlingen emellertid är arena där mekanismer för skevhet opererar i detta hänseende. Enkelt uttryckt: i sina program kan partierna tala om vad de vill, i Alltinget måste de tala om det dagordningen vill. Detta är inte samma sak – partiernas reella möjligheter att influera Alltingets dagordning måste ju vara tämligen olika. Icke minst därför hade det varit värdefullt att få ta del av kvantitativa precisa beskrivningar av de bilder partierna vill teckna av sig själva.

(2) Merparten av det femte kapitlet ägnas en analys av likheter och olikheter i partiernas prioriteringar av sakområden. Loftsson gör mätningar av partiernas debattaktivitet i Alltinget på olika områden samt av deras initiativaktivitet på motsvarande områden; som resultat av dessa mätningar framkommer ett antal intressanta iakttagelser. Därefter går Loftsson emellertid till att för varje parti lägga ihop debatt – och initiativ-prioriteringar och sålunda konstruera en totalrang – ett parti som t ex ägnat kategorin "fördelningsfrågor" 30 % av sin debattinsats och 20 % av sin initiativinsats anses ha givit kategorin 25 % av sin aktivitet, och kategorins plats i en rang av politik kategorier fastställs utgående från detta värde. Varje parti erhåller en sålunda konstruerad rang; när dessa korreleras partiparvis erhålles en endimensionell bild av det isländska partisystemet med följande struktur: socialistpartiet – so-

cialdemokraterna – självständighetspartiet – framstegspartiet.

Det är nog inte utan vidare klart att man kan gå tillväga på detta sätt. En grundpremiss är att de två saker som adderas verkligen är additiva i någon annan mening än den rent numeriska – de två mätningarna måste avse saker som i någon rimlig mening är varandra så lika att en sammanläggning är meningsfull. Loftsson hävdar precis detta. "I grova drag ger de båda aktivitetsmåten en likartad profil för partierna", skriver han (s 104). En kontroll visar emellertid att så kanske inte är fallet. Korrelerar vi den rangordning som sakområdena får i partiernas debattaktivitet med den ordning de får i partiernas initiativaktivitet blir resultaten följande: socialistpartiet -0.03; socialdemokraterna 0.44; framstegspartiet 0.33; självständighetspartiet 0.20. Dessa värden är nog så låga att det är berättigat rita ett frågetecken för den endimensionella struktur Loftsson utpekar. Den baserar sig på ett mått vars reella innebörd är oklar; måttet framkallar därför ganska starka känslor av osäkerhet.

(3) Loftsson kontrollerar vänster-högerskalans validitet i isländsk politik genom att granska partiernas initiativ i Alltinget syftande till en höjning respektive sänkning av utgifter och skatter. Det visar sig härvid att partierna uppträder på ett sätt som är ägnat styrka skalans giltighet – benägenheten att yrka på en ökning av de offentliga utgifterna växer ju längre vänsterut på partiskalan man förflyttar sig. När emellertid ur totaliteten yrkanden de som syftar till en höjning av anslag till tätort respektive glesbygd utbrytes till en skild kategori uppkommer ett annat mönster där framstegspartiet är mest glesbygdsvänligt och socialdemokraterna mest tätortsvänliga. Vänster-högerskalan gäller ej längre. Man tycker att detta empiriska rön borde ha manat till eftertanke och även andra särhållanden av politikområden från varandra. Högern är sålunda knappast mest restriktiv när försvarsanslag är på tapeten. Uppslaget att teckna dimensioner i partisystemet med hjälp av inställningen till offentliga utgifter är i sig säkert gott. Det har dock inte förverkligats på ett tillräckligt utarbetat sätt, och beskrivningen av partisystemet blir därför ofullständig.

När Loftsson genomför sin utgiftsanalys menar han fö o att det är en mer väljartillvänd politik att ställa förslag om höjda utgifter än tvärtom (s 109). Det är långtifrån säkert att detta gäller. Förutom att även här givetvis måste beaktas vem man vänder sig till i vilka typer av frågor är själva premissen, den att väljare är mer medvetna om vad de får än om vad de betalar, ingalunda självklart riktigt.

Följer de utlovade detaljanmärkningarna:

Loftsson är ibland tystlåten om metod – sålunda hade man gärna sett uppgifter om hur olika politikområden operationellt särskiljts från varandra (vad är t ex "fördelningsfrågor" till åtskillnad från "ekonomiska frågor"?). De innehållsanalytiska mätningarna av debatterna i Alltinget har av allt att döma inte reliabilitetstestats; samma gäller kodningen av initiativ. Den beskrivning Loftsson ger ss. 92-93 av sitt tillvägagångssätt synes visa att sådana test väl hade försvarat sin plats i avhandlingen. Inledningsvis ställer Loftsson partiernas kvantitativa debattinsatser i relation till deras debattresurser (andel alltingsmandat) – detta glömmes senare i framställningen bort på flera ställen, vilket för till några tvivelaktiga påståenden om enskilda partiers uppträdande (t ex s. 97). Loftsson hävdar å s 116 att det ej föreligger ett samband mellan likhet i profil och samarbete i initiativ, d v s att partierna som prioriterar samma områden av politiken ändå inte tenderar ställa gemensamma initiativ. Till grund för detta påstående ligger ett rangkorrelationsvärde av 0.03 där partivis likhet i det ena avseendet korrelerats med motsvarande likhet i det andra. Ute lämnas emellertid ur kalkylen det partipar (socialistpartiet + socialdemokraterna) som får extremvärden (varvid N sjunker från 6 till 5) erhålles korrelationsvärdet 0.80 vilket starkt synes stöda det samband Loftsson vill bestrida. Vad detta framför allt visar är att rangkorrelationer är trubbiga verktyg som skall frammana försiktighet snarare än tvärsäkerhet.

När Loftsson går till att förklara partiernas handlande i NATO-frågan är det handlande som val av ståndpunkt han intresserar sig för. (Parentetiskt kunde man undra varför inte andra handlingsvariabler, sådana som partiernas propaganda, inryckts i analysdesignen). Ståndpunktsvalen ses som medel med hjälp av vilka mål kan främjas; handlandet förklaras så att man visar att det är rimligt att tro att handlandet i aktörens föreställningsvärld haft en positiv koppling till det eller de mål aktören vill uppnå. Med utgångspunkt i *Anthony Downs* kommer Loftsson via *Björn Molins* och *Gunnar Sjöbloms* välkända konstruktioner på området in på ett av *Axel Hadenius* föreslaget analyschema som Loftsson tillrättalägger för sina egna syften. Schemat kommer då att innefatta tio mål, varav fyra är sakrelaterade och alltså fångar in vad partierna på Island vill uppnå i termer av politikinneåll (Islands ekonomi, kulturfrågan, öst-västkonflikten, den nationella frågan), medan de återstående sex är strategiskt relaterade och alltså fångar in vad partierna på Island vill uppnå i termer av strategi (partiresurser, sammanhållning, röstmaximering, regeringssamverkan, övrig parlamentarisk samverkan, flexibilitet).

Detta målbatteri är ganska väl tilltaget, och det är

en brist att Loftsson inte genom hierarkiseringar söker bringa ordning och reda i mångfalden och tex närmare diskuterar relationen mellan partisammanhållning och andra strategiska mål – är partikohesion något man eftersträvar för att den är bra i sig eller för att den är instrumentell vis-à-vis tex röstmaximering eller uppnående av regeringsställning? Och hur är det egentligen med målet att maximera röster? Det bör väl särskilt i mångpartisystem ses som intermediärt, som något man eftersträvar i syfte att vinna något, framför allt regeringsställning? Hur som helst, även om de mål Loftsson vill utpeka ter sig som rimliga ingredienser i ett analyschema kan de svårligen läggas till grund för en djupare analys med mindre än att de relateras till varandra i termer av en struktur som visar hur målen nivåmässigt ligger i förhållande till varandra. De sak- och strategimål om vilka är tal är säkert ordnade på vissa sätt i de aktörers föreställningsvärldar som Loftsson intresserar sig för; ett mål-schema som vill vara en utgångspunkt för analys av sådana föreställningar måste då approximera rimliga ordningar. En katalogmässig förteckning av mål gör inte detta och är därför otillräcklig.

När Loftsson presenterar partiernas allmänna mål relaterar han partiernas ståndpunkter till vart och ett av dessa mål och diskuterar huruvida den ståndpunkt som valts inneburit att respektive mål härmed främjats eller inte främjats. Detta relaterande av medel till mål sker såvitt jag kan se på ett på det hela taget klanderfritt sätt – ett undantag är när Loftsson diskuterar sakmålet "den nationella frågan" och tex finner att en kursändring var mindre problematisk för socialdemokraterna än för de andra partierna eftersom partiet inte i samma utsträckning profilerat sig i den nationella frågan. Detta är givetvis något som gäller kontinuitet och trovärdighet och därmed strategi, inte politikens innehåll – ett sakmål diskuteras plötsligt i termer av strategi.

Slutintrycket av den totala analyssekvensen är tyvärr halvdant. Loftsson genomför nämligen ingen situationell förhandsviktning av de olika målen, utan tillåter sig antagandet att de alla är likvärda för partierna i den aktuella beslutssituationen – för socialistpartiet likväl som för självständighetspartiet gäller alltså att de skulle prioritera en målsättning beträffande Islands ekonomi lika som målsättningen att bevara partisammanhållning, etc. Detta är klart orimligt, vilket Loftsson även själv medger – därtill är han nödd och tvungen icke minst därför att hans analys visar att socialdemokraterna skulle ha betett sig sig irrationellt: deras val av ståndpunkt främjade enligt Loftsson måluppfyllelse i fyra fall (mål) och gjorde det inte i fem fall. Loftsson vill nu rädda partiets rationalitet genom en

efterhandsviktning, där det heter att målet att fortsättningsvis medverka i regeringen var det allt över-skuggande: partiet handlade som det gjorde därför att det ville främja detta mål mer än andra. Detta är antagligen med sanningen helt överensstämmande. Besvärligt är dock att med samma typ av argument i efterskott kan resultaten för de andra partiernas del kastas överända. I ljuset av Loftssons mekaniska sammanräkning av mål ter partierna sig mer eller mindre rationella; i ljuset av den kritik han i efterhand riktar mot sin sammanräkning kan de likväl vara irrationella. Vad analysen då sist och slutligen skall sägas mynna ut i blir oklart.

Den teleologiska förklaringsansatsen förutsätter inlevelse från analytikerns sida. Han förutsättes leva sig in i aktörens beslutssituation och därmed förstå och begripliggöra varför aktören bar sig åt som han gjorde. Att göra detta i systematisk empirisk forskning är svårt, det tror jag var och en som försökt sig härpå är mer än villig att tillstå. Loftsson har dock genom sin goda kännedom om försvarsfrågan och den aktuella beslutssituationen 1948–49 haft de bästa förutsättningar att leva sig in i de kalkyler partierna stod inför och att omsätta sina insikter i konsekventa och rediga försök att förklara. Det är att beklaga att han inte gjort mer av sina förutsättningar och att han gripit sig verket an med alltför trubbiga verktyg. Det mål-batteri han anlitar är ostrukturerat och oviktat. Att det är ostrukturerat innebär att Loftsson avhänder sig möjligheter att på ett djupare sätt förstå det handlande han betraktar, att det är oviktat innebär att Loftsson försummar själva kärnan i det teleologiska, nämligen att via inlevelse prioritera vissa mål framom andra. Försummelserna gäller en frågeställning som sägs vara huvudsaklig i avhandlingen; de måste därför tyvärr betecknas som ganska graverande.

Det ligger i sakens natur att opponenter anlägger företrädesvis kritiska synpunkter på de avhandlingar de skall granska, och det kan inte undvikas att en sådan kritisk distanshållning ofta kommer att präglade jämväl de recensioner som opponenter avfattar i efterhand. Denna recension har inte varit något undantag. Jag finner det därför både rättvist och angeläget att avslutningsvis framhålla att Elfar Loftsson i sin doktorsavhandling visar sig behärska en hel räckvidd kvantitativa och kvalitativa analysmetoder, av vilka en med elegans utförd pro-et contraanalys av partiernas argumentering i försvarsfrågan icke får förbli onämnd. Det skall också sägas att avhandlingen imponerar som arbetsprestation och att den är empiriskt rik, samt att Loftsson har en lättflytande penna. Avhandlingen är enligt mitt förmenande synnerligen välskriven och där-

med även lätt att inhämta. De samhällsvetenskapliga avhandlingar om vilka samma kan sägas tenderar tyvärr bli alltmer tunnådda.

Dag Anckar

OLE JESS OLSEN: *Industripolitik i Danmark, Norge og Sverige – en översikt över statsliga virksomheder og industristøtte i de tre lande*. Viborg: Jørgen Paludans forlag 1980.

LENNART WAARA: *Den statliga företagssektorns expansion. Orsaker till förstatliganden i ett historiskt och internationellt perspektiv*. Stockholm: Liber-Förlag 1980.

I Sverige fattas kontinuerligt beslut som korrigerar marknadskrafterna. Staten intervenerar på olika sätt. Produktions- och investeringsbeslut – det kan gälla en bransch, ett företag eller en produktionsenhet – påverkas av beslut fattade utanför företagen. Vi ser dagligen hur statsmakterna genom samhällets stöd omstrukturerar branscher, och vi hör om statliga insatser för att hjälpa företag, fabriker och bygder till fortsatt existens. Staten har påtagit sig ett socialt ansvar, och det är inte marknadskrafterna ensam som avgör vilken produktion som skall upprätthållas, vad som skall produceras och vilka investeringar som skall komma till stånd.

Under de senaste åren har vi fått se en flod av forskningsrapporter och utredningar om denna under sjuttioalet framväxande selektiva stödpolitik. I denna litteratur kan vi finna beskrivningar av vidtagna åtgärder, och flera försök till utvärderingar har gjorts. Få studier har ett förklarande syfte. I Ole Jess Olsens och Lennart Waaras avhandlingar finns emellertid försök till förklaringar. Båda författarna betonar därvid ideologins obetydliga roll och författarnas huvudförklaringar söks med hänvisning till ekonomiska faktorer.

Huvudsyftet med Ole Jess Olsens avhandling är att beskriva den statliga företagssektorns utveckling och den selektiva industripolitikens utbredning i de tre skandinaviska länderna. Bokens tyngdpunkt ligger på perioden efter 1970. Författaren visar att Danmark skiljer sig markant från de båda andra länderna. I Danmark har statsmakterna varit återhållsamma med att starta och överta företag och försiktiga med att använda selektiva styrmedel för att påverka näringslivets verksamhet. I Sverige och Norge har industripolitiken varit mindre generell och selektiva åtgärder dominerat.

Härvid gör författaren det viktiga påpekandet att de svenska åtgärderna i högre grad än de norska kan karaktäriseras som brandkårsutryckningar; de norska stödinsatserna har haft en mer offensiv karaktär, dvs riktats till expanderande branscher och företag.

Varför har de tre länderna valt olika industripolitiska handlingslinjer? Varför har Norge och Sverige vidtagit fler direkta ingrepp i näringslivet än Danmark? Det är några frågor Olsen ställer i ett avslutande förklarande avsnitt. Slående är dock författarens bristande intresse för teoretiska och metodiska problem och inga försök görs att reda ut hur politiska beslut kan förklaras.

När Olsen försöker förklara skillnaderna mellan de tre länderna sker det emellertid inom ramen för ett strukturellt perspektiv och förklaringen söks med hänvisning till "forskellig industriudvikling", dvs till varierande storlek, sammansättning och inriktning på näringslivets verksamhet (s 128 ff). Genom bearbetning av en rad statistiska uppgifter ur offentlig statistik försöker författaren att underbygga sin tes. Olsens förklaringsresonemang synes rimliga och tämligen väl dokumenterade.

I avhandlingens inledning konstaterar författaren att sakområdets omfång och de resurser som stått till buds har tvingat honom att begränsa undersökningen till en allmän översikt med få möjligheter att gå särskilt mycket på djupet med de enskilda problemställningarna (s 9). Men det författaren ändå har åstadkommit är en innehållsrik och informativ skrift. Boken erbjuder en lättläst introduktion för dem som snabbt vill sätta sig in i industripolitikens utveckling i de skandinaviska länderna.

Lennart Waaras avhandling, utarbetad inom ramen för projektet "Offentliga sektorns expansion under 1900-talet" vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, har en väsentligt högre ambitionsnivå. Undersökningens huvudsyfte sägs vara att beskriva den statliga företagssektorns utveckling och struktur i Sverige. I ekonomiska termer och mått beskriver författaren den reella betydelse statsföretagen har i den svenska ekonomin. Resultatet är en historieskrivning av den statliga företagsamheten. Studiens andra syfte sägs vara att ange förklaringar till sektorns uppkomst och expansion. Därvid är det statsmakternas agerande som skall förklaras och intresset riktas mot officiella uttalanden vid de politiska besluten – beslut ofta fattade av riksdagen. Därtill har studien också ett internationellt perspektiv och jämförelser görs med andra västeuropeiska länder.

Waaras beskrivning av den statliga företagssektorns uppkomst och utveckling liksom beskrivningen av den

internationella utvecklingen tillhör avhandlingens förtjänster. Det är med konventionella redskap Waara har tagit sig an denna beskrivande uppgift. Statsföretagssektorns utveckling under 1900-talet beskrivs i ekonomiska termer. Huvudsakligen används serier över investeringar och antal anställda. Vidare diskuteras bl a konjunkturvariationer, branschstruktur och geografisk spridning. Här har författaren insamlat och bearbetat ett mycket omfattande och ofta svårtillgängligt material. Det är en fin beskrivning av den statliga företagssektorn som här ges.

En rad invändningar kan dock resas mot avhandlingens förklarande avsnitt. Min kritik avser därvid i första hand författarens val av metod.

Ett kapitel ägnas de hypoteser om tänkbara orsaker till förstatliganden som prövas i avhandlingen. Syftet med dessa hypoteser sägs vara att "formulera utgångspunkter för en teori om förstatliganden" (s 45). Kapitlet utmynnar i elva hypoteser kopplade till följande förklaringsfaktorer (s 55):

1. Investeringskalan.
2. FoU och ny teknologi.
3. Perioder av ekonomisk kris och depression.
4. Regioner med stagnerande ekonomisk utveckling.
5. Branscher som drabbas av kris.
6. Perioder av krig.
7. Socialistisk ideologi och den svenska socialdemokratinis långa regeringssinnehav.
8. Generella orsaker saknas.
9. Stigande ekonomisk utvecklingsnivå.
10. Naturliga monopol.
11. Positiva eller negativa externaliteter.

Författarens slutsats blir att hypoteserna 7 och 8 har falsifierats i undersökningen. Han anser sig dock ha funnit empiriska belägg eller vissa empiriska belägg för övriga hypoteser (s 228).

Orsakerna till förstatligandena finns att söka i "ekonomiska nödvändigheter", hävdar Waara sammanfattningsvis (s 227). Författaren kan ha rätt. Men fråga är om en förklaring enligt Waaras angreppssätt kan leda till ett annat undersökningsresultat än att endast ekonomiska faktorer har orsakat förstatligandena, att partiernas manöverutrymme var starkt begränsat samt att de ideologiska målen spelade en obetydlig roll. Jag vill hävda att en undersökning med författarens metodiska utgångspunkter inte kan leda till ett annat resultat.

När Waara söker förklaringar är det inte längre kända och konventionella redskap som kommer till användning. Här saknas anknytning till samhällsvetenskaplig metodlitteratur. Metodproblemen förbigås snabbt i avhandlingens inledning. I ett appendix diskuteras dock "begrepp och metod" (s 234 ff). Där fram-

går att Waara uppfattar samhället som strukturerat i en "socio-ekonomisk nivå", en "politisk nivå" samt en "ideologisk-vetenskaplig nivå". Orsaker sägs kunna framträda på samtliga tre nivåer (s 45). Med nivå avser författaren "ordnade stadier av verkligheten" (s 236). "Svaret på frågan 'varför' blir därför beroende av vilken nivå man väljer att undersöka. Vi söker främst socio-ekonomiska förklaringar", säger Waara (s 45). Den slutsats som författaren drar synes vara att förklaringar med hänvisning till ekonomiska faktorer är "bättre" än förklaringar på övriga nivåer (se särskilt s 244). Men för att en förklaring av politiska beslut skall kunna anses uttömmande får naturligtvis forskarens ansats - oavsett förklaringsperspektiv - inte utesluta vissa förklaringsfaktorer, tex sådana som finns att söka i det spel mellan olika aktörer som ofta föregår politiska beslut.

Trots författarens långa och tämligen omständliga diskussion i appendixet sägs mycket litet om hur politiska beslut kan förklaras. I en not på annan plats i avhandlingen (s 179) slår dock författaren fast, att en undersökning av de *officiella motiveringar* som rör *ekonomiska förhållanden* kan leda fram till en förklaring. Åter saknas impulser från litteratur om förklaringar.

Valet av förklarings teknik måste naturligtvis styras av arten av det fenomen som studeras. När riksdagsbeslut skall förklaras innebär ett rationalistiskt betraktelsesätt att forskaren uppmärksammar partiernas överväganden, motiv och avsikter. Utgångspunkten är då att partiernas kalkylerande ger politiken dess utformning, och det är en del av forskningsuppgiften att beskriva partiernas manöverutrymme. Ett sådant betraktelsesätt fokuserar de politiska motsättningarna partierna emellan; det söker fånga den politiska nerven.

Det finns forskare som - ofta från marxistiska utgångspunkter - argumenterar för att i stället tillämpa ett strukturellt förklaringsperspektiv. Man hänvisar till att ekonomiska faktorer tenderar att negligeras vid rationalistisk förklaring. Inte sällan torde de forskare som valt en strukturell förklaringsansats av detta skäl ha misstolkat innebörden av teorien för rationella beslut. Ekonomiska faktorer - konjunkturförändringar, strukturomvandling etc - bestämmer partiernas manöverutrymme, sätter gränser för deras handlingsutrymme. I en rationalistisk förklaring kommer dessa fenomen in i aktörernas överväganden, medan förklaringen vid en strukturell ansats sker med direkt hänvisning till omgivningsfaktorer.

De två förklaringsätten är inte varandra uteslutande utan kan förenas i en och samma undersökning. Av forskningspraktiska skäl torde det emellertid vara rim-

ligt att tillämpa förklaringsätten separat. Sammankopplingar mellan dem har inte varit ovanliga, vilket inte sällan lett till bristande metodisk klarhet. Waaras avhandling är därvid ett åskådligt exempel på de svagheter som vidlåter en studie där en sådan sammanblandning sker.

Waara gör en rationalistisk förklaring i den mening att han tar sin utgångspunkt i aktörernas motiveringar. Men vid rationalistisk analys av politiska beslut består uppgiften i att söka rekonstruera de överväganden som aktörerna gjorde när de valde ståndpunkt. Aktörernas motiv uppfattas som en förklaring till besluten.

Det är således inte en fullständig rationalistisk förklaring som Waara ger. Fyra brister kan anföras. För det första bör motiveringar studeras i syfte att ge en bild av motiven. En aktör kan naturligtvis ha motiv som inte förs fram i den offentliga debatten, varför det inte kan vara tillfyllest att endast stödja sig på motiveringarna på det sätt som sker i avhandlingen. Något tillspetsat skulle kunna hävdas att dessa sakmotiveringar kan förhålla sig som marknadsföringen till varan; de syftar endast till att sälja produkten.

Av arbetsmässiga skäl och för att begränsa arbetsuppgiften valde Waara emellertid att nöja sig med de officiella motiveringarna. Som ytterligare stöd för sin avgränsning hävdar han att motiv och motiveringar synes sammanfalla: "En långsiktig och systematisk skillnad mellan verkliga motiv och angivna motiveringar är knappast tänkbar" (s 179). Som argument för överensstämmelse anförts att "betydande skillnader mellan motiv och motiveringar skulle på sikt desammra de motiveringar som åberopats" (s 179). Motiv och motiveringar i en fråga kan naturligtvis överensstämma. Det bör i så fall bli studiens resultat men kan aldrig tas som utgångspunkt för en undersökning.

För det andra måste det vara forskarens ambition att söka belägga samtliga motiv oavsett vilka förklaringsfaktorer de hänförs till. Waara anger dock explicit att han sökt "motiveringar som i någon mening anknyter till förändringar på den socio-ekonomiska nivån" (s 179). Han är endast intresserad av "motiveringar som vetter mot förklaringar av grundläggande ekonomisk natur" (s 56). Författarens slutsats att ekonomiska faktorer var avgörande blir då föga uppseendeväckande. Den framställs som undersökningens huvudresultat, trots att metoden utesluter andra faktorer.

För det tredje kan noteras att författaren i huvudsak endast har utnyttjat propositioner och utelämnat bl a övrigt riksdagstryck: "För en distinktion mellan motiv och motiveringar är debatten knappast användbar" (s 179). Det är en anmärkningsvärd inskränkning i användningen av partiernas utsagor som författaren gör.

När motiv skall beläggas är det en vanlig metod att utgå ifrån aktörernas uttalanden. Forskaren gör en inferens från utsaga till motiv och kan då stödja sig på utsagor som är direkt knutna till det beslut som skall förklaras – utsagor som kan vara gjorda antingen före, samtidigt med eller efter det att beslutet fattats. Dessa mål och bedömningar kan dels hänföra sig till sakområdet, dels till andra sektorer av politiken. Men även andra utsagor kan hjälpa oss att förklara besluten och kan vara väl så betydelsefulla när politiska beslut skall förklaras. De politiska partiernas program, handlingsprogram och andra programmatiska uttalanden i sakfrågan måste uppmärksammas. Forskarens uppgift är då att göra sannolikt (eller osannolikt) att mål och bedömningar i dessa var vägledande när aktören valde ståndpunkt i det aktuella ärendet. Vidare kan mål och bedömningar på andra sakområden hjälpa oss att förklara de aktuella besluten, även om de inte finns uttryckta i dokument i anslutning till beslutsfattandet. Motiv kan sökas i samtliga fyra rutor i följande figur:

	inomsektoriella mål och bedömningar	utomsektoriella mål och bedömningar
utsagor knutna till det beslut som studeras	1	2
utsagor ej knutna till det beslut som studeras	3	4

Waara valde dock att endast analysera vissa utsagor direkt knutna till de beslut som studeras (ruta 1).

Slutligen innebär Waaras förlitan på officiella uttalanden att partiernas strategiska kalkylerande utelämnas. Erfarenhetsmässigt vet vi att politiska aktörer är synnerligen ovilliga att ge uttryck för strategiska motiv.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att Lennart Waaras avhandling i sina beskrivande delar ger ett bidrag till vår kunskap om den statliga företagsamhetens uppkomst och utveckling. Den ger oss insikt på ett tidigare tämligen outforskat fält. När författaren skall förklara företagssektorns uppkomst och utveckling är det dock inte en uttömmande förklaring som ges. Här borde författaren ha hämtat kunskaper från statsvetenskaplig metod.

Roger Henning

Sentraladministrasjonens historie. Bd 1. Per Maurseth, 1814–1844. Bd 2. Edgeir Benum, 1845–1884. Bd 4. Kåre D. Tønnesson, 1914–1940. Bd 5. Jan Debes, 1940–1945. Oslo: Universitetsforlaget. 1979–1980.

Förvaltningshistorisk forskning stöd tidigare högt i kurs i vårt land. En förgrundsfigur var Nils Herlitz alltifrån hans uppslagsrika studie om "Svensk stadsförvaltning på 1830-talet" (1924). En annan var Arthur Thomson. Det kan nämnas att 1948 års länsstyrelseutredning, i vilken Thomson var ordförande, i sitt betänkande (SOU 1950:28) lämnar mycket värdefulla återblickar på utvecklingen. Sedermera tunnade intresset för förvaltningshistorisk forskning ut. Från senare tid kan dock nämnas Bo Westerhults studier av lokalförvaltningen under 1800-talet. Anledningen till det minskade intresset torde delvis vara att söka i att enkät- och intervjumetoderna, som står högt i kurs, producerar nästan enbart "aktuella" data, inte historiska i egentlig mening.

I andra länder har förvaltningshistorien bättre bibehållit förmågan att fångas. Välkända är L. D. White's monumentala böcker om utvecklingen i Förenta Staterna. I Norge görs nu en stor satsning på att skildra den centrala administrationens utveckling sedan uppbrottet från Danmark 1814. Till centraladministrationen räknas inte bara departementen utan även "myndigheter" och råd av skilda slag, som stod utanför departementen men arbetade på central nivå. Gränsen mellan centraladministration och annan administration är dock ganska flytande.

Fyra band föreligger nu. De täcker epokerna 1814–1844, 1845–1884, 1914–1940 resp 1940–1945. Indelningen har så att säga givit sig själv. Bd 1 går fram till Carl Johans död 1844, bd 2 till parlamentarismens seger 1884. Bd 4 omfattar tiden från första världskrigets utbrott fram till 1940, bd 5 det andra världskrigets tid. Uppgiften att skildra tiden från parlamentarismens införande fram till första världskriget har anförtratts professor Knut Dahl Jacobsen. Ett sista band om efterkrigstiden ställs i utsikt.

Författarna till de nu föreliggande tre första banden är alla historiker till facket. De har skildrat utvecklingen av centraladministrationen på ett intressant, lättillgängligt och huvudsakligen kronologiskt sätt. De tre banden åskådliggör historikernas dilemma, dvs beroende av materialet. Data flödar ymnigare ju längre fram man kommer i tiden. I bd 1 följer förf, bl a med hjälp av arkivmaterial, i detalj grundlovsbestämmelsernas tillkomst och den närmast följande utvecklingen. Aktörerna är personer, som man efter hand känner sig bekant med. Förf till bd 4 däremot bygger i allt

väsentligt på tryckt material (framför allt stortingsförhandlingarna), och aktörerna är i allmänhet "opersonliga", dvs myndigheter, kommittéer, partier, organisationer och andra påtryckningsgrupper. Framställningen blir mera översiktlig. Och vi kan konstatera: Ju ymnigare materialet flödar, ju mer den administrativa apparaten växer, dess mindre antal sidor krävs för att skildra utvecklingen. Medan bd 1 omfattar nära 500 sidor, kan bd 4 nöja sig med hälften. Det låter som en paradox.

Redaktionskommittén har inte lagt upp en strikt mall, utan författarna har i betydande utsträckning kunnat koncentrera sig på de ting som syntes dem intressanta. Per Maurseth har sålunda i bd 1 ägnat stort utrymme åt förhållandet mellan kung och regering. Något motsvarande finns inte i de två andra delarna. Edgeir Benum har i bd 2 särskilt analyserat fackspecialisternas intåg och kamp mot juristerna. Han är vidare ensam om att på bred front studera kommittéväsendet. Hos Kåre D. Tønnesson har de stora organisationerna och andra påtryckningsgrupper krävt ett helt annat utrymme än hos författarna till de tidigare delarna. I sistnämnda fall och på många andra punkter har dessa skiljaktigheter så att säga givit sig själva, i andra fall däremot inte.

Ett speciellt tema har dock genomgående uppmärksamats i alla de tre första banden, nämligen rekryteringen av tjänstemännen och deras karriär inom centraladministrationen. I bd 2 och 4, där det statistiska underlaget växt, har dessa avsnitt skrivits av en expert, Jan Hovden. Det är ett intressant stoff som här sammanställts och analyserats. Vi ser hur juristmonopolet efter hand uppluckras, om än tydligen i saktare takt än i Sverige. Vi kan också iakta olika karriärvägar i olika departement och rekryterings sociala och regionala fördelning.

Medan Per Maurseth och bd 1 ännu "lever" i det gamla samhället, börjar det hos Edgeir Benum och bd 2 inträffa ekonomiska och sociala förändringar. Hur centraladministrationen anpassade sig till dessa förändringar, i vissa fall aktivt verkade för dem, är huvudtemat hos Benum. Initiativet kom i stor utsträckning utifrån. Det var ofta akademiker som tryckte på. Det var ju de som hade de internationella kontakterna och som förmedlade de tekniska innovationerna, när det gällde tex vägar, kanaler, hamnar, järnvägar och telegraf och efterhand också jordbruk och skogsbruk m m. Bland ingenjörerna var det till en början militären som gick i spetsen. Någon civil ingenjörutbildning fanns ännu inte i Norge. Ludvig Kr. Daa framhöll vid något tillfälle att medan man hade verklig nytta av vanliga officerare först när det blev krig, kun-

de ingenjörsofficerarna stæde "være til Nytte ved mangfoldige praktiske Arbejder . . . i et land hvor mekaniske Kundskaber og højere praktisk Dugelighed er saa sjælden". Helt utan motstånd försiggick dock inte dessa innovationer. Juristerna på chefsposterna i departementen var inriktade på att tillämpa rättsnormer, inte på att bygga ut och upp servicebetonade verksamheter. De gjorde därför motstånd och ogillade fristående organ och även särskilda avdelningar inom ett departement med t ex en tekniker i spetsen. Bakom den till synes lugna ytan ryms det mycket dramatik i Benums framställning.

Av aktuellt intresse, inte minst för vår tids besparingsteoretiker och besparingspraktiker, är Tønnessons skildring av besparingssträvandena under mellankrigstiden. Det fanns på 20-talet en markant strömning som krävde inte bara förenkling och rationalisering inom förvaltningen utan även en rejäl bantning av denna till ett "normalt och rimligt" omfång. Det bör observeras att första världskrigets krisförvaltning i huvudsak redan hade avvecklats. Denna strömning hade som bekant sina motsvarigheter i andra länder. Den kan för Norges del föras tillbaka till en ute i bygderna sedan länge befintlig kritisk inställning mot tjänstemännen och deras verksamhet.

1922 tillsattes en forenkling- och sparekomité, den första sk øksekomitéen. Dess förslag realiserades i icke ringa utsträckning. Förvaltningsapparaten skars ned. Statsminister Lykke uppgav 1927 att under de tre föregående åren hade antalet statliga tjänster minskat med 2,718. Samma år sänktes statstjänstemännens löner med 10 %. Staten fick dock här efter det att de berörda vänt sig till domstol delvis retirera. Indragningarna drabbade även centraladministrationen. Departementen med undantag av finansdepartementet fick vidkännas minskningar i antalet anställda. Dessa minskningar varierade dock från departement till departement, liksom motståndsviljan. Det var framför allt Kirke- och undervisningsdepartementet som satte sig på bakhasorna mot øksekomitéens förslag. En ny øksekomité tillsattes 1932 under intryck av depressionen, men klimatet ändrades efter hand. Välfärdsstaten krävde ökad administration och antalet anställda i centraladministrationen började åter att växa om än i långsam takt. Den gamla fiendliga inställningen mot tjänstemännen och deras verksamhet började ge vika och därmed fick den motsatta uppfattningen ett fotfäste, nämligen uppfattningen att – för att låna Paul H. Appleby's formulering – "big government means big bureaucracy."

Vad jag gärna skulle ha sett utförligare belyst är relationen mellan central och lokal nivå. Det var ju den

lokala administrationen som verkställde den centrala administrationens beslut, som var dess förlängda arm. Men samtidigt var den centrala nivån beroende av information och erfarenheter från den lokala. Det märkliga förhållandet rädde ganska länge att de lokala ämbetsmännen dominerade på stortinget. Det var i stor utsträckning de som valdes till stortingsmän ute i bygderna. På så sätt kunde de lokala ämbetsmännen från sin stortingsposition kontrollera sina överordnade i centraladministrationen. En flik av förlåten lyfter Per Maurseth i ett avslutande kapitel om administration och politik, låt vara att han till stor del uppehåller sig vid regeringens skiftande praxis i fråga om att ingripa mot oegentligheter inom lokalförvaltningen.

En särställning intar bd 5 som behandlar det andra världskrigets tid. Författaren, Jan Debes, är avdelningsdirektör vid Statens personaldirektorat men även ett känt namn inom norsk administrationsforskning. På ett levande och initierat sätt skildrar han centraladministrationens roll och öde under själva kriget i Norge 1940 samt under ockupationstidens dels i Norge, dels i London. Det är en skildring karakteriserad av dramatik och tragik, av konflikter internt och externt men också av vardagslivets bekymmer och svårigheter. Av betydande värde är att författaren förutom på officiellt material och memoarlitteraturen även kan bygga på intervjuer med en hel rad av aktörerna. Några av dem har läst framställningen i manuskript.

Bokverket vänder sig givetvis i första hand till dem som är intresserade av norsk förvaltning och forskning om norsk förvaltning, men det ger förvisso också alla dem som sysslar med forskning om förvaltning i de övriga nordiska länderna många uppslag och tankeställare, särskilt när det gäller de långa utvecklingslinjerna. Förvaltningsstrukturen må ha varit olikartad från land till land. Problemen har dock i stor utsträckning varit desamma.

Nils Stjernquist

TORSTEN SETH-GUSTAV SVENSSON: *Arbetsagarin-flytande över regeringsbeslut. En rättslig studie över verksamheten vid statens förhandlingsråd*. Stockholm: Liber Förlag 1980

I den strida strömmen av rapporter från de drygt 30 MBL-projekt som finansierats av Arbetskyddsfonden har den offentliga sektorn hittills intagit en undanskynd plats. Det är huvudsakligen Arbetslivscentrum som svarat för medbestämmandestudierna inom den

offentliga sektorn. Inom ramen för det av Casten von Otter ledda programmet "Människa och organisation i offentlig förvaltning" har sålunda Mårten Söder slutrapporterat MBL-K-projektet – en fallstudie av en kommun – och avgivit en arbetsrapport om MBL vid landstingens nämnder och förvaltningar. Vidare har Ulla Ressner och Rune Viklund skrivit om arbetsförhållanden och fackliga problem inom omsorgsvården i ett urval av landsting. Oberoende av Arbetslivscentrum har de landens statsvetarna Bengt Lundell och Tomas Bergström genomfört en riksomfattande studie av arbetsrättsreformens sju sättning på primärkommunal nivå: "Kommunerna och MBL: MBL utan avtal".

Som synes är alla dessa rapporter, som samtliga utkom 1981, inriktade på den primär- och landstingskommunala sektorn. Arbetslivscentrum har, så vitt bekant, endast frambringt en rapport hittills från den statliga sidan, nämligen "Medbestämmandeavtal på undantag?" av Mats Beronius (1981); den är en förstudie av tillämpningen vid fem myndigheter av det statliga medbestämmandeavtalet.

Mot denna bakgrund av försummad samhällsvetenskaplig MBL-forskning inom den statliga sektorn är det värdefullt att ett arbetsrättsligt projekt kring medbestämmande i statsförvaltningen sedan några år bedrivs vid juridiska institutionen vid Uppsala universitet under ledning av professor Tore Sigeman. Det är en delrapport från detta projekt som Torsten Seth och Gustav Svensson framlagt. Som underrubriken anger är det fråga om en rättslig studie av verksamheten vid statens förhandlingsråd (FHR), och den omfattar det nya förhandlingsystemets två första år 1977–78. Materialet utgörs främst av förhandlingsprotokoll vid FHR samt av arbetsrättsliga lagar och avtal. I det kapitel som redovisar förhandlingsresultatet ur personalorganisationernas synvinkel har det skriftliga materialet kompletterats med intervjuer med fackliga företrädare och tjänstemän vid FHR och departementen. I övrigt innehåller boken en beskrivning av normkällor och rättsläge rörande informations- och förhandlingskyldighet för FHR, en redogörelse för förhandlingsrutiner och typfrågor där förhandlingar ägt rum samt några avslutande juridiska frågeställningar och mera allmänna synpunkter.

Boken är välskriven och systematiskt uppbyggd. Den ger på ca 100 sidor en mängd nyttig information om ett tidigare okänt arbetsrättsligt område. Man får en god inblick i de s k samverkansförhandlingarnas omfattning, inriktning och utfall. Vad gäller budgeten har resultatet varit magert för personalorganisationerna, inte bara det första året utan även 1978, då förhandlingarna inleddes med en första omgång redan

i början av oktober. Men då fanns bara myndigheternas petita och departementens sammanställningar av dessa att tillgå, och facket kunde inte göra mycket annat än att understryka vad man bedömde som de mest angelägna kraven. Vid den avslutande egentliga förhandlingen i slutet av december var – precis som året innan – nästan allt redan bestämt av regeringen.

Fackets inflytande på budgetarbetet 1977–78 har alltså varit marginellt. Det återstår att se om personalorganisationernas krav på redovisning av anslagsnedskärningars inverkan på myndigheternas ambitionsnivå och personalens arbetsförhållanden etc leder till mera meningsfulla förhandlingar.

Men det finns ett område där organisationerna relativt ofta haft framgång med sina yrkanden, nämligen s k förhandlingsuppdrag till Statens arbetsgivarverk (SAV) i samband med riksdagsbeslut om inrättande eller omorganisering av viss myndighet. Vad som blir föremål för förhandlingar vid FHR är de tjänstebeskrivningar som departementet utarbetar efter riksdagsbeslutet och som sedan – efter FHR-förhandlingen – ligger till grund för de s k AB-förhandlingarna mellan SAV och de centrala arbetstagarorganisationerna rörande lönesättning. Om facket vid FHR-förhandlingen får igenom en ändring i en befattningsbeskrivning i riktning mot mera självständiga arbetsuppgifter, kan detta leda till en lönegradsuppflyttning vid AB-förhandlingen. Tyvärr har författarna inte lyckats ta fram någon statistik över utfallet av denna typ av FHR-förhandlingar. Men klart är att detta är ett område där personalorganisationerna själva anser sig ha varit tämligen framgångsrika; enligt deras mening var det här som den viktigaste innovationen skedde när FHR-förhandlingsystemet infördes. Andra frågor där facket synes nå vissa framgångar är detaljer i myndighetsinstruktioner och organisationsplaner samt utredningsdirektiv; den sistnämnda gruppen av ärenden blir dock endast föremål för samverkansförhandlingar enligt 12 § MBL, d v s efter begäran av facket.

Samverkansförhandlingarna skall som bekant avse enbart frågor som rör förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare. Inom denna ram är i princip allting förhandlingsbart (däremot inte avtalsbart), alltså även politiska frågor rörande verksamhetens mål, inriktning, omfattning och kvalitet. Författarna påvisar att gränsdragningen kring det förhandlingsbara området på den statliga sektorn måste bli flytande och mycket vidsträckt, ungefär som på den privata sektorn, eftersom det saknas direkta uttalanden om detta i förarbetena till MBL och LOA. Följaktligen är det ovanligt att FHR vägrar förhandla eller avvisar ett yrkande med hänvisning till att frågan inte rör förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare.

Endast fyra fall av uppenbar förhandlingsvägran har återfunnits, tre under 1977 (samma som undertecknad riktade uppmärksamheten på i en artikel i Sv D 26/2 1978) och ett under 1978. Ett av fallen från det första året – det som gällde tillsättning av utredningsman för frågan om huvudmannaskapet för Karolinska sjukhuset – ledde till tvisteförhandlingar som misslyckades, varefter personalorganisationerna stämde staten inför arbetsdomstolen för brott mot 12 § MBL. Innan målet kom upp till avgörande nådde parterna en förlikning i form av ett avtal i december 1978, enligt vilket arbetsgivaren skall informera facket i förväg om val av utredningsman eller kommittéordförande. I detta fall kan alltså tvisten om förhandlingsområdets gränser sägas ha fått ett lyckligt slut. De tre övriga fallen däremot "betecknas av personalorganisationerna närmast som olycksfall i arbetet från deras sida och man delar numera FHR:s uppfattning" (Seth-Svensson, s 78). Detta vittnar om en glädjande tillnyktring på den fackliga sidan eftersom man i den tidigare debatten endast ville medge ett enda klart övertramp, nämligen det skälvfall, där TCO-S och SF hade diverse rent politiska synpunkter på utbyggnaden av vattenkraft i Norrland (Tor Nitzelius i Statstjänstemannen 1978:10).

Till sist skall jag anföra några kritiska synpunkter på Torsten Seths och Gustav Svenssons bok. En genomgående svaghet i boken är att frågorna ses enbart ur fackets synvinkel; detta torde ha framgått redan av mitt referat. Det hade väl varit naturligt för arbetsrättsforskande jurister att även ta fram arbetsgivarens synpunkter. Det ensidiga perspektivet kommer bl a till synes i författarnas behandling av frågan om arbetsgivarens bundenhet av en förhandlingsuppgörelse som inte är ett avtal. Genom ett jämförande resonemang kring AD-domen (1978:88) i det bekanta Nackamålet kommer de fram till att det i praktiken föreligger "en mer vidsträckt förhandlingsskyldighet för den statliga arbetsgivaren vid regeringsbeslut än för den kommunala arbetsgivaren vid beslut av kommunstyrelsen"; varje ändring av beslutsförslaget under beredningsstadiet medför skyldighet för FHR att omförhandla (Seth-Svensson, s 102). Gentemot denna ståndpunkt – som grundar sig på iakttagelsen att be-

redningsstadiet är av mera avgörande betydelse vid regeringsbeslut än vid beslut av en kommunstyrelse – vill jag i likhet med Olle Nyman hävda, att en procedur som skulle lägga sådana band på regeringens handlingsförmåga måste anses oförenlig med den politiska demokratin (Olle Nyman, *Parlamentariskt regeringssätt*. Bonnier Fakta 1981, s 84).

Frågan om samverkansförhandlingarnas förenlighet med den politiska demokratin avfärdar författarna på en och en halv sida i slutet av boken. Denna snäva behandling av en frågeställning, som man kan tycka borde intressera även jurister, motiverar de med att de inte haft ambitionen att "behandla förhandlingarna ur statsvetenskaplig synvinkel, t ex genom att försöka inordna förhandlingarna i en modell för politisk demokrati" (s 103). De avvisar den av mig i debatten 1978 framförda åsikten att samverkansförhandlingar inte borde ske på regeringsnivå utan endast på verksnivå (Sv D 28/2 1978) med bl a följande argument:

"Förslaget skulle nämligen innebära att de fackliga organisationerna på det statliga området fick betydligt sämre möjligheter än organisationerna på den privata sektorn att försvara sina medlemmars intressen." (s 105 f).

Detta argument är inte så starkt som det ytligt sett kan verka. Det förbiser nämligen den grundläggande skillnaden mellan det starkt decentraliserade MBL-förhandlingssystemet på den privata sektorn och den centraliserade förhandlingsordning som redan från starten infördes vid FHR. Om man hävdar likställighetsprincipen, att alla arbetstagare – oberoende av anställningsform eller av arbetsgivarens status – skall ha samma inflytande över sina arbetsvillkor, blir detta närmast ett argument för ett mera decentraliserat förhandlingssystem på verksnivå. Samverkansförhandlingar på central bolags- eller koncernnivå samt förbunds- och sektornivå hör ju till ovanligheterna på den privata sektorn.

Hela problematiken kring centraliseringen och den politiska demokratin i MBL-sammanhang i statsförvaltningen förtjänar en mera ingående belysning än det snapshot ur fackets vinkel som Torsten Seth och Gustav Svensson presterat.

Nils Elvander

Litteraturnotiser

En "offentligrättare" ser tillbaka – och framåt

Vid årsskiftet lämnade *Håkan Strömberg* professuren i offentlig rätt med folkrätt vid Lunds universitet. Hans avskedsföreläsning av den 16 december 1981 föreligger nu i tryck; den bär rubriken *Utvecklingslinjer inom den offentliga rätten*.

När *Håkan Strömberg* började sina juridiska studier i Lund vid mitten av 1930-talet, innehades den dåvarande professuren i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt av Robert Malmgren, på sin tid redaktör för *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Jag minns ännu väl Malmgrens prudentliga uppträdanden och de ljusblå porslinsögonen, som utstrålade en förkrossande omutlighet, skriver *Strömberg*. I fortsättningen heter det bland annat:

Den grundlagstolkning, som bedrevs under gamla RF:s tid, erinrade i viss mån om forna tiders bibeltolkning eller i mera svårartade fall om tolkning av Koranen. Nu har vi fått en färsk grundlag, som får antas vara någorlunda väl genomtänkt och som vi därför har anledning att ta på allvar. Härigenom öppnas nya möjligheter för en rättsvetenskaplig behandling av de problem, som rör förhållandet mellan grundlagen och rättsordningen i övrigt.

Inom den offentliga rättens lärdomshistoria urskiljer *Strömberg* tre generationer av forskare. Den första generationen utgjordes av Halvar G F Sundberg, Nils Herlitz och Erik Fahlbeck; den sistnämnde var *Strömberg*s företrädare på lärostolen. Till den andra generationen hör Stig Jägerskiöld, Ole Westerberg och *Strömberg* själv, i viss mån även Gustaf Petrén och Fredrik Sterzel. Den tredje generationen rymmer Gunnar Bramstång, Rune Lavin och Hans Ragnemalm; den sistnämnde är *Strömberg*s efterträdare.

Den offentligrättsliga forskningens utveckling genom tre generationer har lett till stora framsteg. Vid seklets början dominerades statsrätten av dogmatisk grundlagstolkning, och förvaltningsrätten betecknades av elaka människor som en kommenterad statskalender. Numera präglas den offentligrättsliga forskningen av en djupgående problembehandling, som bör vara till nytta och vägledning för både lagstiftning och rättstillämpning. Samtidigt har tyngdpunkten inom forskningen kommit att förskjutas till förmån för den tidigare föraktade förvaltningsrätten, som har undergått en verklig förnyelse och nått allt större erkännande

som en viktig juridisk disciplin. Man bör hoppas, att också statsrätten efter författningsreformen skall gå en renässans till mötes.

Håkan Strömberg går därefter över till att diskutera framtidsutsikterna inom den offentliga rätten:

Inom den moderna offentligrättsliga lagstiftningen i vårt land kan man iakttaga motstridiga tendenser. En tendens går i riktning mot ökad lagbundenhet av den offentliga verksamheten. Ett exempel härpå är regeringsformens steg för steg skärpta föreskrifter om de grundläggande fri- och rättigheterna. Ett annat exempel är den förvaltningsrättsliga förfarandelagstiftningen och den successiva uppbyggnaden av systemet med förvaltningsdomstolar. På de sistnämnda områdena kan utvecklingen väntas fortsätta i samma riktning. En omarbetning av förvaltningslagen planeras med sikte på att förstärka rättssäkerhetsgarantierna i första instans och därmed avlasta förvaltningsdomstolarna. Och länsrätterna kan väntas få överta flera målgrupper från länsstyrelserna, samtidigt som tvåpartsförfarandet inför förvaltningsdomstolarna får en vidgad användning. Som en konsekvens av denna utveckling kan vi vänta oss ett ökat behov av jurister med goda offentligrättsliga kunskaper. Bland annat kommer vi att behöva advokater av en hittills okänd typ, nämligen advokater med kunskaper i förvaltningsrätt.

Det finns också tendenser till rättsupplösning i den offentligrättsliga lagstiftningen, fortsätter *Strömberg*. Som en olycka betecknar han den 1976 beslutade sk ämbetsansvarsreformen. Den avskaffade i stort sett det straffrättsliga ämbetsansvar, som sedan gammalt hade garanterat den svenska ämbetsmannahedern: "Denna sk reform har vridit vapnen ur händerna på riksdagens ombudsmän och fått den bisarra konsekvensen att arbetsdomstolen numera är högsta instans i mål om tjänstföreelser av offentliga funktionärer."

Avslutningsvis understryker *Strömberg* den offentliga rättens betydelse i dagens samhälle.

Det är den offentliga rätten som garanterar oss yttrandefrihet och en fri åsiktsbildning, fria och hemliga val till folkrepresentationen, skydd mot godtyckliga frihetsberövanden, tortyr och avrättningar. Och det är den offentliga rätten som reglerar samhällets instanser för att ge oss utbildning, sjukvård och social trygghet. Därför är den offentliga rätten värd att studeras, vårdas och ständigt förbättras, och därför måste vi vara vaksamma mot alla tecken till den offentliga rättens dekadens.

Här har, skulle man från statsvetenskapliga utgångspunkter kunna tillägga, den offentliga rätten och statskunskapen ett viktigt gemensamt arbetsområde.

Torbjörn Vallinder

Referens

Håkan Strömberg: Utvecklingslinjer inom den offentliga rätten. Lund: Studentlitteratur 1981.

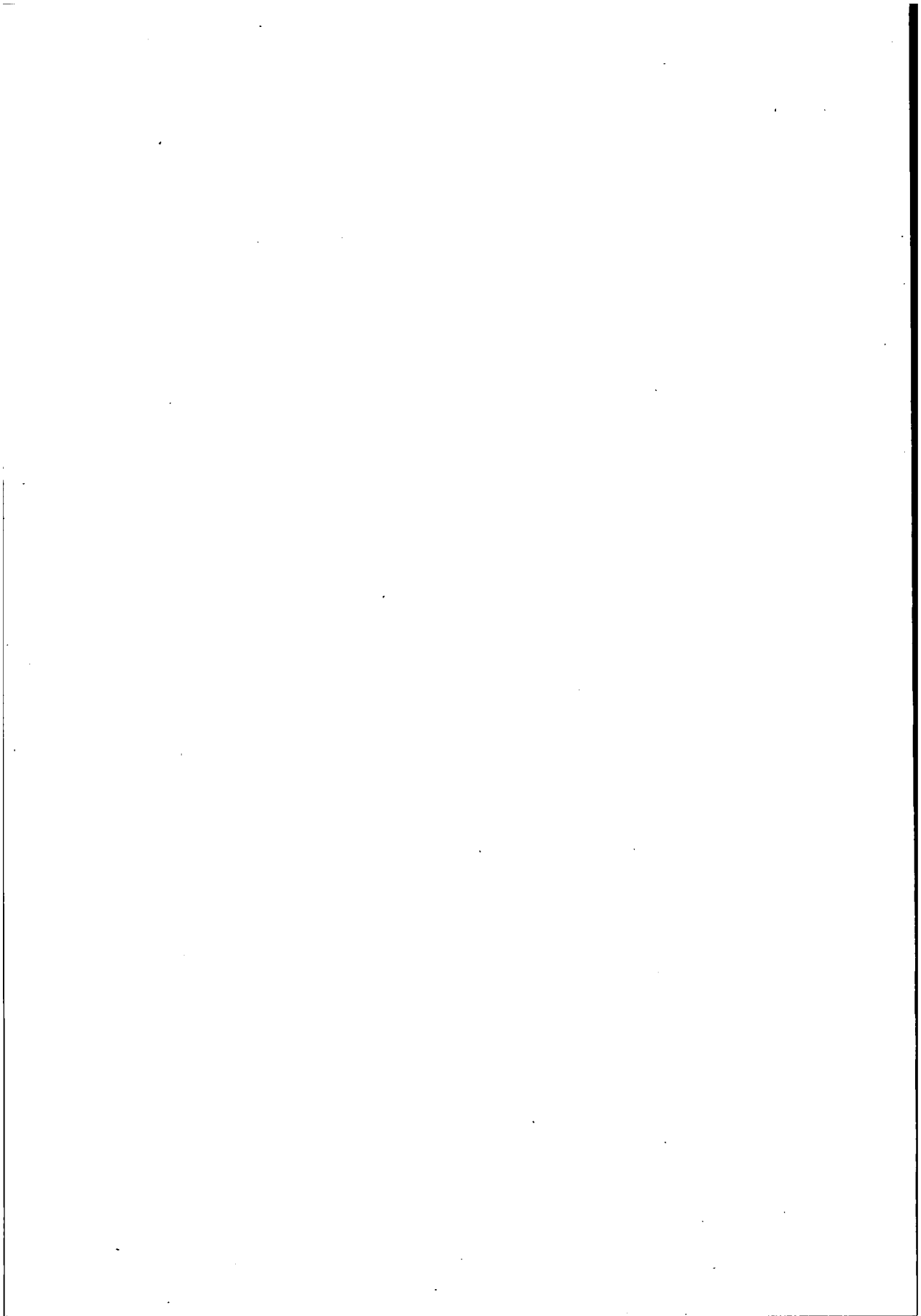
SSD

Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst, den av Humanistisk Samhällsvetenskapliga forskningsrådet initierade dataarkivverksamheten vid Göteborgs Universitet, börjar under våren 1982 utge ett informationsblad kallat SSD-kontakt. Som namnet antyder vill

man på detta sätt upprätta en informationskanal till forskarna inom det aktuella HSFR-fältet. Avsikten är att utge fyra nummer per år, två under våren och två under hösten.

De första numren kommer att innehålla uppgifter om SSD-verksamheten och planerna för uppbyggnaden. Efterhand kommer huvudinnehållet att omfatta redogörelser för de databaser man tar hand om och håller tillgängliga för forskningsutnyttjande. Möjligheten att rekvirera maskinläsbara data från utländska arkiv kommer också att få en framträdande plats. En viss bevakning av statistiska programpaket ingår också i planerna, i synnerhet vad gäller mikrodatareter.

Tidskriften tillhandahålls gratis. Den som skickar in namn och adress kommer att föras upp på sändlistan. Adressen till SSD är fram till och med oktober 1982: Storgatan 13, 411 24 Göteborg. Därefter Berzeliigatan 11, 412 53 Göteborg. Telefon: (031) 81 04 00-198.

Medarbetare i StvT

Gunnar Heckscher presenteras på sid 1

Birger Hagård är universitetslektor i statskunskap i Linköping

Göte Hansson disputerade nyligen i Lund på en nationalekonomisk avhandling om socialklausuler i den internationella handeln

Jörgen Hermansson doktorerar i statskunskap i Uppsala

Jan Andersson arbetar vid Avd, för freds- och konfliktforskning i Lund

Jan Åke Dellenbrant är docent i statskunskap i Uppsala

Fil dr *Svante Janson* är forskare vid Matematiska institutionen i Uppsala

Joseph B Board är professor i statskunskap i Schenectady, N. Y.

Docent *Mats Bergquist* arbetar inom UD i Stockholm

Dag Anckar är professor i statskunskap vid Åbo Akademi

Fil dr *Roger Henning* är knuten till Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala

Professor *Nils Sjernquist* är rektor vid Lunds universitet

Nils Elvander är professor i statskunskap i Uppsala

Till redaktionen insända skrifter

Erik Allardt-Christian Starck, Språkgränser och samhällsstruktur. AWE/Gebers

Kertil Bruun, red, Läkemedelsfrågan i Norden. Prisma

Jens Peter Christensen, Den höjere uddannelse som politisk problem. Samfundsvidenskabeligt forlag

Gunnar Eilasson-Jan Södersten, eds, Business Taxation, Finance and Firm Behavior. A & W International

Hans Fog-Staffan Helmfrid, Kulturlandskap och samhällsförändring. Liber

N. Anders Klevemarken, On the Complete Systems Approach to Demand Analysis. A & W International

Kjell Nowak-Gunnar Andrén, Reklam och samhällsförändring. Studentlitteratur

Per Ohlsson, Bättre aktiv idag. Liber

Anders Risling-Bertil Nelsson, Armén vid skiljevägen. Liber

Thomas Rosenberg, "Vi har en moralisk rätt till ett land". Åbo akademi

Don S. Schwerin, Corporatism & Protest. Kent Popular Press

Bengt Thelin, Exit eforus. Liber

Utrikesfrågor. Offentliga dokument. Utrikesdepartementet Ny serie 1:C:31

Yearbook of Nordic Statistics. NU 1981:15

Prenumerera på Statsvetenskaplig Tidskrift för år 1982!

Ordinarie abonnenter – sätt in 75 kr på postgiro nr 27 95 65-6

Studentabonnenter – tag kontakt med tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutio-
nerna.

Åberopa alltid abonnentnumret i samband med abonnemang, distribution eller adressförändring
(numret finns angivet på adresslappen på kuvertet).